

PRAVA IZNAD SVEGA

I SUDSKA PRAKSA

Uticaj kriminalizacije seks rada
na ljudska prava seks radnika/ca
i žrtava trgovine ljudima u Srbiji

Beograd, 2015

Projekat: *Prava iznad svega i sudska praksa*

Sproveli:

JAZAS – Asocijacija za borbu protiv side

i

ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima

Podržali:

Ambasada Kraljevine Holandije u Beogradu

i

Open Society Foundations New York

Urednice:

Marjan Weijrs

Viktorija Cucić

Autorke:

Sladana Baroš

Ivana Radović

Staša Plećaš

Elena Drezga

Marjan Weijrs

Milena Vasić

Prevod:

Ksenija Latinović

Prelom:

Milan Marković

ISBN: 978-86-906143-4-9

Beograd 2016

ZAHVALNOST

Želimo da se zahvalimo svima koji su pomogli realizaciju ovog projekta, posebno svim učesnicima u istraživanju bez kojih ova studija ne bi mogla da se realizuje, a koji su svojim odgovorima omogućili bolje razumevanje složenih fenomena vezanih za poštovanje ljudskih prava i sudske prakse.

Specijalnu zahvalnost dugujemo predstavnicima Prekršajnog suda u Beogradu koji su nam pružili punu podršku, omogućivši nam uvid u relevantne procesuirane slučajeve i direktan kontakt sa sudijama za prekršaje.

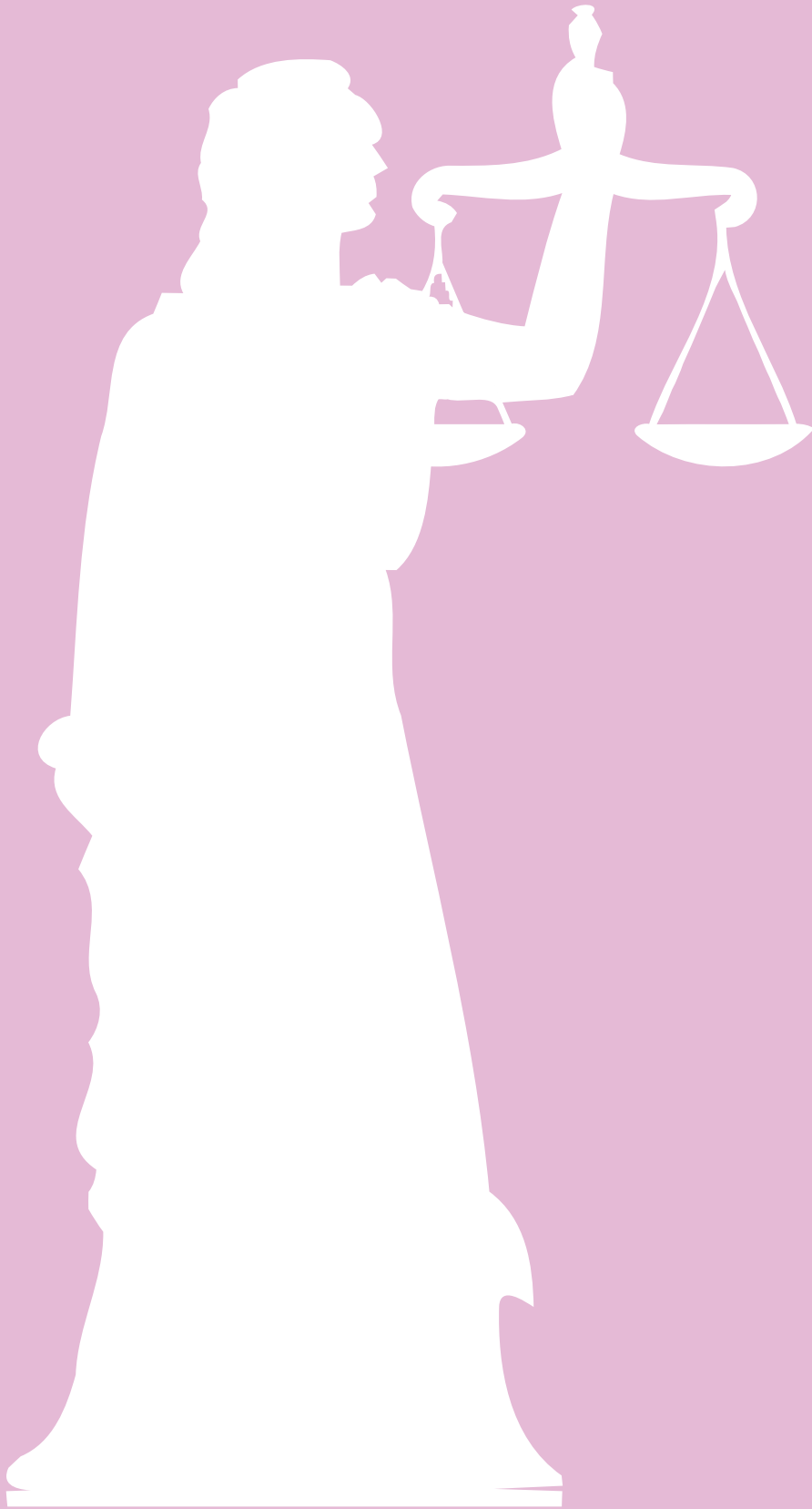
Takođe se zahvaljujemo svim osnovnim i apelacionim sudovima u Srbiji koji su se odazvali na našu molbu da nam dostave podatke o procesiranim slučajevima relevantnim za ovu studiju.

Ova studija nikada ne bi bila napisana bez rada terenskog istraživačkog tima koji su činili: Mirjana Wagner, Miloš Ilić, Jovana Cvetković, Lara Končar, Olivera Otašević, Biserka Lekić i Radmila Vasiljković.

SKRAĆENICE

Bio-BSS	bio-bihevioralna nadzorna istraživanja (bio-behavioral surveillance survey)
ECDC	Evropski centar za prevenciju i kontrolu bolesti (eng. European Centre for Disease Prevention and Control)
HIV	virus humane imunodeficijancije (eng. Human Immunodeficiency Virus)
KZ	Krivični zakonik
NSWP	Globalna mreža seksualnih radnika/ca (eng. Global Network of Sex Work Projects – Promoting Health and Human Rights)
NVO	nevladina organizacija, udruženje
NZPC	udruženje „New Zeland Prostitute Colective“
PPI	polno prenosive infekcije
SR	seks radnici/ce
SRJ	Savezna Republika Jugoslavija
SWAN	Mreža za zastupanje prava seks radnika/ca u Istočnoj Evropi i Centralnoj Aziji (eng. Sex Workers' Advocacy Network for Eastern Europe and Central Asia)
TIP	Izveštaj Ministarstva spoljnih poslova SAD o trgovini ljudima
UNAIDS	Zajednički program Ujedinjenih nacija za HIV/AIDS (eng. the Joint United Nations Programme on HIV/AIDS)
UNGASS	Specijalna sednica Generalne skupštine Ujedinjenih nacija (eng. United Nations General Assembly Special Session)
ZJRM	Zakon o javnom redu i miru
ŽTSR	Žrtve trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploatacije

Sadržaj

ZAHVALNOST	3
SKRAĆENICE.....	5
UVOD	9
1. O PROJEKTU	11
2. POSTOJEĆA REGULATIVA VEZANA ZA SEKS RAD I LJUDSKA PRAVA.....	13
3. RAZLIKA IZMEĐU SEKS RADA I TRAFIKINGA.....	17
4. KRŠENJA LJUDSKIH PRAVA NAD SEKS RADNICIMA/AMA.....	22
REZULTATI ISTRAŽIVANJA	29
5. METODOLOGIJA	29
6. ANALIZA PRESUDA PO ČLANU 14. ZAKONA O JAVNOM REDU I MIRU: ODAVANJE PROSTITUCIJI	38
7. ANALIZA PRESUDA ZA KRIVIČNO DELO POSREDOVANJE U VRŠENJU PROSTITUCIJE (KRIVIČNI ZAKONIK REPUBLIKE SRBIJE, ČLAN 184)	50
8. INTERVJUI SA SUDIJAMA ZA PREKRSAJE.....	60
9. INTERVJUI SA SEKS RADNICIMA/AMA	67
10. ŽENE KOJE SU PREŽIVELE TRGOVINU LJUDIMA U CILJU SEKSUALNE EKSLPOATACIJE.....	76
PREPORUKE.....	97

Ovaj izveštaj je rezultat istraživanja koje su sproveli Asocijacija za borbu protiv side – JAZAS i ASTRA Akcija protiv trgovine ljudima, a uz podršku Slobode prava, organizacije koje se zalaže za prava seks radnika/ca. Istraživanje je bavi uticajem zakona koji kriminalizuju seks rad u Srbiji, na zaštitu ljudskih prava kako seks radnika/ca, tako i osoba koje su žrtve trgovine ljudima.

Istraživanje je zasnovano na instrumentu Right Guide (Pravl vodič), namenjenom za procenu uticaja zakona i politika za suzbijanje trgovine ljudima na ljudska prava. On daje korak-po-korak metode istraživanja i analize uticaja zakona, politika ili mera na ljudska prava, povezujući ih sa obavezama država u domenu zaštite ljudskih prava, i upućuje na korišćenje ishoda analize za efektivnije zagovaranje reforme politika, koje su pravno zasnovane i izvedene iz dokaza. Instrument se oslanja na brojne ključne principe:

- Odgovornost države: sve države su se potpisivanjem sporazuma o ljudskim pravima obavezale na poštovanje ljudskih prava. Vlade država potpisnica se mogu smatrati odgovornim za ispunjenje datih obećanja vezanih za poštovanje ljudskih prava.
- Akcije zasnovane na znanju/dokazima: instrument nastoji da bude iznad ideoloških debata. Njime se zahteva sprovođenje rigoroznog sakupljanja podataka koji će biti osnova za analizu i razumevanje stvarnog uticaja zakona i politika na ljudska prava onih na koje se ovi zakoni i politike odnose.
- Participacija: instrumentom se zahteva participacija grupa pogođenih politikama koje se analiziraju. Ovo je osnovni princip i ključni element u procesu sakupljanja dokaza i razumevanja uticaja koje imaju politike.
- Povezivanje pokreta i izgradnja saveza: u mnogim zemljama anti-trafiking organizacije, organizacije koje se zalažu za prava seks radnika/ca, organizacije koje se bave pravima migranata i organizacije koje se bave ljudskim pravima ne rade zajedno. Instrument ima za cilj da olakša njihovo povezivanje jer ljudska prava predstavlja kao nešto što je primenjivo na sve navedene različite grupe i pokrete na specifičan, ali i dalje univerzalan, način.

Kod ovog istraživanja fokus nije bio na specifičnim anti-trafiking zakonima i politikama, već na zakonima koji kriminalizuju seks radnike/ce i seks rad. Ipak, ovi zakoni imaju daleko veće posledice na zaštitu ljudskih prava, kako seks radnika/ica, tako i žrtava trgovine ljudima, pogodajući njihovo pravo na zaštitu od nasilja, diskriminacije, od arbitrarnog hapšenja i pritvaranja, pravo na zdravlje, kao i pravo na pristup pravdi.

Mada iz perspektive univerzalnosti ljudskih prava može delovati logično da organizacije koje se bave suzbijanjem trgovine ljudima i organizacije koje se zalažu za prava seks radnika/ca rade zajedno, u praksi se ovo retko dešava. Jedan od razloga je taj što su mere za suzbijanje trgovine ljudima previše često korišćene tako da narušavaju prava seksualnih radnika. To čini ovo istraživanje, koje su zajedno sproveli JAZAS, ASTRA i Sloboda prava, izuzetno posebnim. Ovim putem želim da ih pohvalim za njihovu sjajnu inicijativu i iskreno se nadam da će istraživanje pomoći da se premosti jaz između ova dva pokreta. Jer, na kraju, odbrana prava i suprostavljanje nasilju i zlostavljanju su dve strane istog novčića.

Marjan Wijers, Rights4Change

Februar 2016.

1. O PROJEKTU

Elena Drezga, JAZAS

Projekat „Prava iznad svega i sudska praksa“, koji su podržali Ambasada Kraljevine Holandije u Srbiji i Fondacija za otvoreno društvo iz Njujorka, je sproveden u partnerstvu nevladine organizacije (u daljem tekstu: NVO) Asocijacija za borbu protiv side – JAZAS i NVO ASTRA, uz podršku NVO Sloboda prava, u periodu 2012–2014. godine u Beogradu.

JAZAS (Asocijacija za borbu protiv side) je nevladina organizacija osnovana 1991. godine kao prva NVO koja se aktivirala na polju prevencije side na teritoriji bivše Jugoslavije (tada Jugoslovenska asocijacija za borbu protiv side). JAZAS je organizacija koja ima dugogodišnje iskustvo u sprovođenju i kreiranju programa prevencije HIV infekcije i drugih PPI u različitim populacionim grupama, posebno u osetljivoj populaciji seks radnika/ca. JAZAS je ujedno organizacija koja je prva u Srbiji svoj program posebno razvila i prilagodila potrebama seks radnika/ca.

ASTRA je osnovana 2000. godine i prva je koja je ukazala na problem trgovine ljudima u Srbiji. Kao lider na polju suzbijanja trgovine ljudima u našoj zemlji, od svog osnivanja ASTRA se ovim problemom bavi sveobuhvatno, tj. tretira različite oblike trgovine ljudima i različite kategorije žrtava – žene, decu i muškarce. Istovremeno deluje u oblasti pružanja direktne pomoći žrtvama, reintegracije i socijalne inkluzije, prevencije, edukacije, podizanja javne svesti, istraživanja i izveštavanja, javnog zastupanja na strateškom i operativnom nivou, i podržava izgradnju funkcionalnog i efikasnog sistema za suzbijanje trgovine ljudima koji u potpunosti poštuje ljudska prava žrtava.

Organizaciju Sloboda prava su osnovale seks radnici/ce 2011. godine u Beogradu. Primarni cilj organizacije je da zastupa ljudska prava i radna prava muških, ženskih i transrodnih seks radnika/ca. Ovo je prva organizacija u Republici Srbiji koju u potpunosti vode seks radnici/ce.

Sveobuhvatni cilj projekta „Prava iznad svega i sudska praksa“ je doprinos sprovođenju politika i praksi koje poštuju ljudska prava žrtava trgovine ljudima i seks radnika/ca u Srbiji.

Naime, izjednačavanje pojmova „trgovina ljudima“ i „seks rad“ često utiče na kreiranje i sprovođenje zakona i politika koji se negativno odražavaju na seks radnike/ce. Važno je razumeti da se u praksi pokazalo da je sprovođenje antiprostitucionih politika prepreka za uspešnu borbu protiv trgovine ljudima. Kriminalizovanje i prekršajno kažnjavanje seks rada daje odličnu podlogu za kršenje ljudskih prava seks radnika/ca u celom svetu. Kroz kreiranje i sprovođenje restriktivnih zakona koji se odnose na seks rad, države daju legitimni okvir institucijama sistema da kontrolišu i kažnjavaju seks rad.

U cilju boljeg i dubljeg razumevanja posledica koje ima sprovođenje postojećih zakona vezanih za seks rad, projektni tim je uradio analizu sudske prakse u oblasti procesuiranja slučajeva seks rada i/ili trgovine ljudima prema važećem Zakonu o javnom redu i miru i Krivičnom zakoniku Republike Srbije. Posebnan fokus je bio na eventualnom neprepoznavanju krivičnog dela trgovine ljudima i (ne)poštovanju ljudskih prava seks radnika/ca od strane sistema. Sa druge strane, analiza se odnosila na efekte sudske prakse iz ugla žrtava trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploatacije i seks radnika/ca.

Rezultati ovog projekta predstavljaju osnovu za ujedinjeno zastupanje različitih NVO za razgraničavanje pojmova trgovine ljudima i seks rada u odnosu na medije, zakon i prakse.

Kao dodatnu podršku naporima za ostvarivanje ljudskih prava seks radnika/ca, projektni tim je sproveo i obuku za korišćenje i implementaciju vodiča za praćenje kršenja ljudskih prava žrtava trgovine ljudima i seks radnika/ca pod nazivom „Pravi vodič“ (The Right Guide).

Da bismo odgovorili na zadate projektne ciljeve, tokom 2013. godine smo sproveli detaljnu studiju u kojoj smo pregledali i obradili slučajeve vezane za seks rad koji su procesuirani pred Prekršajnim sudom u Beogradu i osnovnim i apelacionim sudovima u Srbiji. Studija je obuhvatila niz intervju sa žrtvama trgovine ljudima koje su bile primorane da se bave seks radom, kao i intervju sa osobama koje se dobrovoljno bave seks radom. Pored njih, razgovarali smo sa sudijama Prekršajnog suda u Beogradu sa ciljem da problem poštovanja ili kršenja ljudskih prava seks radnika/ca i razlikovanja dobrovoljnog i prinudnog seks rada sagledamo iz ugla svih aktera ovog fenomena.

Projekat je sproveden u Beogradu, ali je analiza obuhvatila sve slučajeve posredovanja u vršenju prostitucije procesuirane po Krivičnom zakoniku na nivou Srbije. Projekat je realizovan kroz nekoliko faza. U prvoj fazi urađena je priprema koja je podrazumevala definisanje protokola rada, istraživačkih instrumenata, obuku terenskih timova za sakupljanje podataka i uspostavljanje saradnje sa relevantnim partnerima. Tokom faze implementacije sakupljeni su kvantitativni i kvalitativni podaci neophodni za analizu navedenog problema i urađena je obuka za sistematsko praćenje kršenja ljudskih prava kroz „Pravi vodič“. U poslednjoj fazi je urađena analiza sakupljenih podataka, a preliminarni rezultati su predstavljeni javnosti na okruglom stolu u Medija centru u Beogradu u decembru 2013. godine. Tokom 2014. i 2015. godine rađena je dublja analiza podataka i pisan finalni izveštaj.

Uloge i odgovornosti u okviru projekta bile su jasno definisane i koordinisane. Za koordinaciju projekta bili su delegirani predstavnici JAZAS-a, ASTRE i holandske konsultantske kuće Rights4Change. Potpisan je memorandum o razumevanju kojim je regulisano svako pravno pitanje projekta. Formirani su terenski istraživački timovi, kao i tim za obradu i analizu podataka. Terenski istraživački timovi su podeljeni na tim za sakupljanje kvantitativnih podataka i tim za sakupljanje kvalitativnih podataka. Tim za obradu i analizu podataka je sakupljene podatke obradio u skladu sa definisanom metodologijom i rezultate obrade predstavio javnosti.

Poseban uspeh ovog projekta predstavlja aktivno učešće zajednice seks radnika/ca u Beogradu u sprovođenju aktivnosti u okviru kvantitativnog i kvalitativnog istraživanja. Istraživanje je takođe uticalo na podizanje nivoa svesti seks radnika/ca da imaju pravo na ostvarivanje svojih ljudskih prava koja su garantovana ratifikovanim međunarodnim instrumentima.

2. POSTOJEĆA REGULATIVA VEZANA ZA SEKS RAD I LJUDSKA PRAVA

Milena Vasić, YUCOM – Komitet pravnika za ljudska prava

U uvodu dajemo osvrt na ustavno-pravni položaj seks radnika/ca u pravnom poretku Republike Srbije i osnovna ljudska prava na koja se možemo pozvati u postupcima protiv seks radnika/ca sa posebnim akcentom na pravo na pravično suđenje, što je posebno važno pošto je seks rad inkriminisan članom 14 Zakona o javnom redu i miru. Ovaj član glasi:

„Ko se odaje prostituciji ili ustupa prostorije radi prostitucije kazniće se kaznom zatvora do 30 dana“ (1).

Ustav Republike Srbije počiva na principu vladavine prava i neotuđivosti ljudskih prava, tako da osnovna ljudska prava pripadaju svim građanima i građankama Srbije, a samim tim i seks radnicima/ama. (2) Kada govorimo o pravnom položaju bilo koje društvene grupe, osnovna ljudska prava morala bi biti polazna tačka u razmatranju.

Vladavina prava gradi pravni, politički i institucionalni okvir koji čini mogućim ljudske slobode i osnovna ljudska prava u jednoj zajednici. Zaštita ljudskih prava i sloboda je, dakle, stub na kome počiva pravna država.

Upravo zato, Ustav jemči neposrednu primenu ovih prava, koja su propisana, kako samim Ustavom, tako i opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, ratifikovanim međunarodnim ugovorima i domaćim zakonima (čl. 16: 2). To znači da i bez posebnog zakona, Ustav obavezuje sudove i sve druge državne organe da poštuju osnovna ljudska prava.

Kroz svrhu ustavnih jemstava sadržanih u našem Ustavu, koji propisuje da ustavne garancije ljudskih prava služe očuvanju ljudskog dostojanstva (član 19: 2), možemo videti da je ljudsko dostojanstvo prema Ustavu neprikosnoveno i da su svi dužni da ga poštuju i štite. Značaj ljudskog dostojanstva u domaćem pravu ogleda se i u činjenici da se ljudsko dostojanstvo kao temeljna vrednost ističe u čak četiri člana Ustava (19 , 23, 28 i 202).

Tako, osim svrhe ustavnih jemstava u članu 19, imamo i posebno **pravo na dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti** u članu 23, zatim posebnu obavezu da se u postupku lišenja slobode sa licem lišenim slobode postupa čovečno i sa uvažavanjem dostojanstva njegove ličnosti u članu 28. Ovo je izuzetno važno imajući u vidu delikatnost trenutka u kom se sloboda nekog lica ograničava. Na kraju, Ustav u članu 202. isključuje mogućnost mera odstupanja u ratu ili vanrednom stanju od određenih prava, među kojima se našlo i ljudsko dostojanstvo, čime se ponavlja ono što je već rečeno na nekoliko mesta, odnosno da je ljudsko dostojanstvo apsolutno zaštićeno ljudsko pravo (2).

Od izuzetnog značaja za ovu temu je i **ustavna zabrana diskriminacije po bilo kom osnovu** (član 21: 2), a koja zbog značaja formalne jednakosti za poziciju pojedinca u pravnom sistemu jemči svakom pojedincu jednako postupanje pred državnim organima. Smisao ove odredbe je svakako da omogući da se sva prava koja su garantovana Ustavom ostvaruju pod jednakim uslovima za sve.

Zabrana ropstva, položaja sličnog ropstvu i prinudnog rada (član 26: 2) kao ustavna garancija je u kontekstu seks rada veoma bitna, pošto će se ovde posebno postaviti pitanje trgo-

vine ljudima u cilju seksualne eksploatacije. Ustav izričito zabranjuje trgovinu ljudima i držanje bilo koga u ropstvu. **Svakom pojedincu jemči se i pravo na slobodu i ličnu bezbednost** (član 27: 2). Lična sloboda se može ograničiti zakonom i Ustav propisuje da ovu kaznu može izreći samo sud, posebno ističući prava, kao, na primer, pravo na žalbu, koja su apsolutna čak i onda kada je pojedinac lišen lične slobode, odnosno kada mu je ona ograničena.

Među posebnim pravima koja uživa pojedinac u momentu lišenja slobode su:

- pravo na hitno postupanje („odmah“ kako Ustav navodi);
- pravo da bude obavešten o razlozima lišenja slobode;
- pravo da bude obavešten o optužbi koja mu se stavlja na teret;
- pravo da mu razlozi lišenja slobode i optužba koja mu se stavlja na teret budu saopšteni na jeziku koji razume;
- pravo da o lišenju slobode obavesti lice koje sam izabere;
- pravo da bude obavešten o svojim pravima;
- pravo da podnese žalbu sudu zbog lišenja slobode;
- obaveza suda da o žalbi odluči u hitnom postupku.

Izuzeci od pravila da lišenje slobode može odrediti samo sud, sadržani su u posebnom članu Ustava. Oni se odnose na situaciju u kojoj neki drugi organ (recimo policija) neposredno ograničava ličnu slobodu pojedinca. U tom slučaju, lice koje je lišeno slobode ima dodatna prava, među kojima su i:

- pravo da ništa ne izjavi (st. 1);
- pravo da bude saslušan u prisustvu branioca (st. 1);
- pravo da sam izabere branioca (st. 1);
- pravo da bude izveden pred nadležni sud bez odlaganja, a najduže u roku od 48 sati (st. 2);
- pravo da bude pušten na slobodu ukoliko mu na osnovu odluke nadležnog suda ne bude određen pritvor (st. 2).

Pravo na pravično suđenje je još jedno od prava koja uživaju status apsolutno zaštićenih prava i ne može biti ograničeno ni pod kojim uslovima, u vreme rata ili vanrednog stanja. Ovo načelo obuhvata set prava čiji je cilj da pojedincu garantuju fer i pravično suđenje:

„Svako ima pravo da nezavisan, nepristrasan i zakonom već ustanovljen sud, pravično i u razumnom roku, javno raspravi i odluči o njegovim pravima i obavezama, osnovanosti sumnje koja je bila razlog za pokretanje postupka, kao i o optužbama protiv njega...“ (član 32: 2).

Nezavisnost i nepristrasnost suda u ovom članu regulisane su samo načelno, ali su detaljnije razrađene odredbama koje regulišu status sudova i sudija, koji je bliže regulisan posebnim zakonom (Zakonom o sudijama, Zakonom o uređenju sudova i drugim zakonima). (2, 3, 4) Takođe, Ustav reguliše i pravo na javnost postupka, kao i uslove za njeno ograničenje koji su taksativno navedeni, kao i pravo na besplatnog prevodica u slučaju da se radi o osobi koja ne razume srpski jezik. (2)

Pravo na pravično suđenje garantovano je i članom 6 Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (u daljem tekstu: Evropska konvencija), koja se prema našem Ustavu, kao ratifikovani međunarodni ugovor, neposredno primenjuje. (5) Tekst Evropske konvencije izričito garantuje pravo na pravično suđenje u građanskom i u krivičnom postupku, međutim, pošto je u domaćem pravu prostitucija Zakonom o javnom redu i miru sankcionisana kao prekršaj (1), to ne znači automatski da se ne primenjuju jemstva sadržana u članu 6 Evropske konvencije.

Evropski sud za ljudska prava je u predmetu **Engel i ostali protiv Holandije** izrekao ovakav stav, govoreći da bi države članice mogle da izbegnu primenu garancija pravičnog suđenja tako što bi dekriminalizovale krivične optužbe, propisujući određena dela kao prekršaje, a ne krivična dela (6).

Kroz svoju praksu, Evropski sud za ljudska prava ustanovio je određene kriterijume za razlikovanje krivičnih dela od prekršaja u smislu člana 6 Evropske konvencije, odnosno prava na pravično suđenje. Tako, kao polazni kriterijum sud uzima **prirodu dela** – ako jedna norma ima opšte posledice, onda je verovatno da će ona u smislu člana 6 biti kvalifikovana kao krivična. Dalje se izdvajaju kao relevantne **svrha kazne, priroda i težina sankcije**.

Lišenje slobode je kazna koja po pravilu čini neku normu krivičnom, a ne prekršajnom. U predmetu Engel i ostali protiv Holandije, Sud je zaključio da „u društvu koje počiva na vladavini prava, lišenje slobode koje se nameće kao kazna spada u 'krivičnu' sferu, sem kada je reč o onim lišenjima slobode koja po svojoj prirodi, trajanju ili načinu izvršenja nisu značajno štetna. Težina onoga u čemu se u datom predmetu radi, tradicije Visokih strana ugovornica i važnost koju Konvencija pridaje poštovanju fizičke slobode nekog lica, nalažu da bude upravo tako.“ (6)

Članom 6 Evropske konvencije garantuje se pravo na pravično suđenje lica koje je optuženo za krivično delo. U odlukama Evropskog suda, izdvaja se pojam optužbe i sud ih je tumačio na jedinstven način, autonomno, gledajući suštinu postupka, bez obzira kako je sam pojam optužbe definisan u unutrašnjem pravu države potpisnice konvencije. Po rečima samog Suda:

„Ako su države potpisnice mogle da diskreciono odluče da neko delo klasifikuju kao disciplinsko a ne krivično [...] sprovođenje funkcionalnih klauzula članova 6 i 7 će biti podređeno njihovoj suverenoj volji Tako širok opseg može dovesti do rezultata koji nisu kompatibilni sa svrhom i predmetom Konvencije“ (paragraf 81)

Tako je u **predmetu Dever protiv Belgije** sud izrekao stanovište da se optužba može definisati kao „zvanično obaveštenje koje država daje pojedincu o navodima da je to lice učinilo krivično delo“ ili „kada postoji situacija koja bitno utiče na osumnjičenog zbog postojanja same sumnje“. (7)

Gledajući praksu Evropskog suda za ljudska prava, možemo zaključiti da bi član 14 Zakona o javnom redu i miru koji inkriminiše prostituciju, a koji glasi: „**Ko se odaje prostituciji ili ko ustupa prostorije radi prostitucije - kazniće se kaznom zatvora do 30 dana**“ (član 14: 1) mogao u svetlu Evropske konvencije da se tumači kao norma krivičnog, a ne prekršajnog prava, s obzirom na prirodu sankcije (propisana je kao isključiva kazna zatvora), njenu težinu i njen opšti domet. Garancije prava na pravično suđenje iz Evropske konvencije, odnose se, dakle i na postupak protiv seks radnika/ca, bez obzira što se radi o prekršajnom, a ne o krivičnom postupku.

Navedenim pravima svakako se ne iscrpljuje pravni okvir ove teme, ali je njihovo razumevanje neophodno da bismo se bavili pravnim položajem bilo kog građanina ili građanke Srbije,

pa tako i položajem seks radnika/ca, posebno imajući u vidu značaj koji naš Ustav daje ljudskom dostojanstvu, a koje je u ovim postupcima u najugroženijem i najosetljivijem položaju.

Literatura

1. Zakon o javnom redu i miru. Službeni glasnik Republike Srbije. Broj 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 - dr. zakon i 85/2005 - dr. zakon.
2. Ustav Republike Srbije. Službeni glasnik Republike Srbije. Broj 98/06. Dostupno na: http://paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html
3. Zakon o sudijama. Službeni glasnik Republike Srbije. Broj 116/2008, 58/2009 - odluka US, 104/2009, 101/2010, 8/2012 - odluka US, 121/2012, 124/2012 - odluka US, 101/2013, 111/2014 - odluka US, 117/2014, 40/2015 i 63/2015 - odluka US.
4. Zakon o uređenju sudova. Službeni glasnik Republike Srbije. Broj 116/2008, 104/2009, 101/2010, 31/2011 - dr. zakon, 78/2011 - dr. zakon, 101/2011 i 101/2013.
5. Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda. Službeni list SCG - Međunarodni ugovori. Broj 9/2003.
6. Engel i drugi protiv Holandije. Presuda od 8. juna 1976, serija A, br 22.
7. Deweer v. Belgium. 27. februar 1980, st. 42, 44 i 46.

3. RAZLIKA IZMEĐU SEKS RADA I TRAFIKINGA

Elena Drezga, JAZAS

Godinama unazad, termin prostitucija se izjednačavao sa terminom trgovine ljudima radi seksualne eksploatacije. Za nas koji sprovodimo interventne i preventivne programe među populacijama pod povećanim rizikom za HIV, a posebno programe za seks radnike/ce, ključno je bilo važno da razumemo koncept DOBROVOLJNOSTI u okviru pružanja usluga u seks radu.

SEKS RAD (eng. *sex work*) je sporazumno pružanje seksualnih usluga između odraslih osoba pod uslovima koji se podrazumevaju između prodavca i korisnika usluga. Po definiciji, seks rad znači da je punoletna žena, muškarac ili transrodna osoba koja učestvuje u razmeni pomenutih usluga, pristala na to (dobrovoljno), po čemu se seks rad razlikuje od trgovine ljudima. (1)

TRGOVINA LJUDIMA (eng. *trafficking in persons*) prema Palermo protokolu označava „vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje i primanje lica, putem pretnje silom ili upotrebom sile ili drugih oblika prisile, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlašćenja ili teškog položaja ili davanja ili primanja novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem, u cilju eksploatacije. Eksploatacija obuhvata, kao minimum, eksploataciju prostitucije drugih lica ili druge oblike seksualne eksploatacije, prinudni rad ili službu, ropstvo ili odnos sličan ropstvu, potčinjavanje ili uklanjanje organa.“ (1: 15).

Krivični zakonik Republike Srbije trgovinu ljudima definiše na sledeći način:

Trgovina ljudima

Član 388

(1) *Ko silom ili pretnjom, dovođenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, zloupotrebom ovlašćenja, poverenja, odnosa zavisnosti, teških prilika drugog, zadržavanjem ličnih isprava ili davanjem ili primanjem novca ili druge koristi, vrbuje, prevozi, prebacuje, predaje, prodaje, kupuje, posreduje u prodaji, sakriva ili drži drugo lice, a u cilju eksploatacije njegovog rada, prinudnog rada, vršenja krivičnih dela, prostitucije ili druge vrste seksualne eksploatacije, prosjačenja, upotrebe u pornografske svrhe, uspostavljanja ropskog ili njemu sličnog odnosa, radi oduzimanja organa ili dela tela ili radi korišćenja u oružanim sukobima, kazniće se zatvorom od tri do dvanaest godina.*

(2) *Za delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema maloletnom licu učinilac će se kazniti kaznom propisanom za to delo i kad nije upotrebio silu, pretnju ili neki drugi od navedenih načina izvršenja.*

(3) *Ako je delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema maloletnom licu, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje pet godina.*

(4) *Ako je usled dela iz st. 1. i 2. ovog člana nastupila teška telesna povreda nekog lica, učinilac će se kazniti zatvorom od pet do petnaest godina, a ako je nastupila teška telesna povreda maloletnog lica usled dela iz stava 3. ovog člana, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje pet godina.*

(5) *Ako je usled dela iz st. 1. i 3. ovog člana nastupila smrt jednog ili više lica, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje deset godina.*

(6) Ko se bavi vršenjem krivičnog dela iz st. 1. do 3. ovog člana ili je delo izvršeno od strane grupe, kazniće se zatvorom najmanje pet godina.

(7) Ako je delo iz st. 1. do 3. ovog člana izvršeno od strane organizovane kriminalne grupe, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje deset godina.

(8) Ko zna ili je mogao znati da je lice žrtva trgovine ljudima, pa iskoristi njen položaj ili drugome omogući iskorišćavanje njenog položaja radi eksploatacije predviđene stavom 1. ovog člana, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.

(9) Ako je delo iz stava 8. ovog člana učinjeno prema licu za koje je učinilac znao ili je mogao znati da je maloletno, učinilac će se kazniti kaznom zatvora od jedne do osam godina.

(10) Pristanak lica na eksploataciju ili na uspostavljanje ropskog ili njemu sličnog odnosa iz stava 1. ovog člana ne utiče na postojanje krivičnog dela iz st. 1, 2. i 6. ovog člana

Svoje početne teze oko istraživanja dva kompleksna problema na teritoriji Srbije (nejasno tumačenje granica između seks rada i trgovine ljudima u okviru rada relevantnih institucija; sprovođenje zakona koji se odnose na seks rad) smo postavili u odnosu na radne dokumente Globalne mreže seks radnika/ca (u daljem tekstu: NSWP).

NSWP je nastao 1990. godine, a osnovale su ga aktivisti seks radnici/ce širom sveta. Iako je stručna javnost dugo odbijala da prizna postojanje aktivne i politički angažovane seks rad zajednice, NSWP je uspeo da pruži značajan doprinos u svetskom odgovoru na HIV/AIDS, te je uspeo da se izbori za institucionalizaciju termina „seks radnik/ca“, umesto uvreženog termina „prostitutka“. Značaj zamene ta dva termina daleko prevazilazi političku korektnost, jer uvodi pojam rada i radnih prava kao centralni problem sa kojim se zajednica seks radnika/ca suočava.

Pitanja koja je, početkom 90-tih godina, NSWP otvorio u političkom dijalogu sa UNAIDS-om i Globalnim fondom za borbu protiv side, tuberkuloze i malarije, a koja su prezentovana na svetskim konferencijama počevši sa UNGASS-om 1995. godine, i dalje su od suštinske važnosti za seks rad zajednicu. To su pitanja koja se odnose na uzroke stigmatizacije seks rada, na zaštitu ljudskih prava seks radnika/ca i na striktno razdvajanje pojmova trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije i seks rada. UNAIDS-ov „Vodič za HIV i seks rad“, revidiran u aprilu 2012, ističe:

„Seks radnici/ce su često izloženi nasilju, uključujući rodno zasnovano nasilje, koje vrše klijenati, makroi, predstavnici policije, predstavnici zakona i vladini zvaničnici. Takođe su izloženi nasilju od strane partnera, porodice, komšija i kolega/inica. Povremeno su prinuđeni/ne da pruže seksualnu uslugu u zamenu za slobodu, kako bi izbegli privođenje i hapšenje. **Stečeno iskustvo nas uči da se stepen nasilja nad seks radnicima/ama može smanjiti ukoliko oni koji sprovode zakon (sudstvo i policija), zdravstvene službe, kao i druge institucije sistema, blisko saraduju sa organizacijama koje vode seks radnici/ce i sa organizacijama koje se zalažu za prava seks radnika/ca.**“ (1: 13).

UNAIDS prepoznaje kriminalizaciju seks rada kao glavnu strukturalnu prepreku za sistematsko sprovođenje programa HIV prevencije i za omogućavanje univerzalnog pristupa lečenju i nezi. To je, takođe, navedeno i u ECDC izveštaju sa konsultantskog sastanka o prevenciji PPI među seks radnicima/cama u Stokholmu 2014. godine. (3)

Seks rad je na različite načine regulisan u Evropi i svetu. Ugrubo, možemo govoriti o kriminalizaciji, odnosno, o dekriminalizaciji, zatim o penalizaciji tj. depenalizaciji, te o legalizaciji seks rada i švedskom ili nordijskom modelu.

Kriminalizacija nasuprot dekriminalizaciji seks rada

Zakoni koji kriminalizuju seks rad (prostituciju) mogu biti usmereni na kažnjavanje seks radnika/ca, klijenata, trećih lica, porodica seks radnika/ca i prijatelja. Kada se odnose na kažnjavanje seks radnika/ca, onda se mogu odnositi na nuđenje seksualnih usluga, oglašavanje, prodaju seksualnih usluga (na ulici ili u zatvorenom prostoru) i na udruživanje seks radnika/ca. Obrazloženje za kriminalizaciju seks rada je, obično, „zaštita društva od javne napasti“. Ovi zakoni jačaju stigmiju koja je formirana oko seks rada i ljudi koji se bave seks radom, a najčešće se sprovode na diskriminišući način i dovode u opasnost zdravlje i privatnost seks radnika/ca. (2)

Dekriminalizacija seks rada označava nepostojanje zakona koji regulišu seks rad, kako individualni, tako i zajednički rad nekoliko seks radnika/ca, kao i rad bordela. To uključuje nekažnjavanje svih strana, od samih seks radnika/ca, preko menadžera u seks radu, do trećih strana, klijenata, porodica i partnera. (2)

Penalizacija nasuprot depenalizaciji seks rada

Penalizacija ili prekršajno kažnjavanje seks rada se odnosi na kršenje javnog reda i mira. Spada u administrativne kazne koje mogu biti izražene kao novčane ili zatvorske kazne. Iako spada u „manje prekršaje“ u poređenju sa kriminalnim aktivnostima, ipak izlaže seks radnike/ce grubom ponašanju svih sprovodioca zakona i drugih aktera.

Depenalizacija se često dovodi u vezu sa dekriminalizacijom seks rada, ali ne označava isto. Depenalizacija se odnosi na uklanjanje onih članova zakona koje se odnose na administrativne kazne za seks rad, dok je dekriminalizacija uklanjanje svih članova zakona iz krivičnog zakona koji se odnose na seks rad. (2)

Legalizacija

Legalizacija seks rada dozvoljava bavljenje seksualnim radom na određenoj teritoriji uz obavezu poštovanja određenih propisa koji su preduslov za legalno bavljenje seks radom. Legalizacija seks rada, u praksi, može nositi velike restrikcije koje se odnose na mesto i načine sprovođenja seks rada, te potencijalno omogućava preveliku kontrolu od strane policije i države nad osobama koja se bave seks radom. (2)

Švedski model

Švedska je 1999. godine donela zakon kojim kriminalizuje kupovinu seksa sa namerom da tim zakonom ukine potražnju za seksualnim uslugama i time tobože spreči trgovinu ljudima. Tadašnji ministar za integracije i rodnu jednakost je izjavio da „prostitucija i trgovina ljudima u

svrhu seksualne eksploatacije predstavljaju ozbiljnu prepreku kako društvenoj ravnopravnosti tako i rodnoj ravnopravnosti". (4)

U Švedskoj se seks rad smatra nasiljem nad ženama i nad samim sobom; takođe se smatra da je seks rad neizbežno i nepromenjivo povezan sa nasiljem, zlostavljanjem i eksploatacijom žena. Smatra se da su klijenti seks radnica muškarci, a seks radnice žrtve. Ovaj argument se zasniva na široj međunarodnoj feminističkoj perspektivi, korišćenju različitih termina od „radikalnog feminizma“ i „(neo)abolicionističkog feminizma“ (uključujući nekoliko varijacija i kombinacija, kao što je „radikalni abolicionistički feminizam“ itd; NSWP koristi termin „fundamentalistički feminizam“, iako se on ne koristi u glavnom švedskom diskursu). (4)

Suprotstavljanje kupovini seksualnih usluga kažnjavanjem klijenata kao načinom kojim se suprotstavila trgovini ljudima postalo je poznato kao švedski model koji je veoma intenzivno promovisala švedska vlada, kao i SAD. U navodima Izveštaja Ministarstva spoljnih poslova SAD o trgovini ljudima (TIP) iz 2011. stoji da „ako niko ne bi plaćao za seksualne usluge, trgovina ljudima ne bi postojala.“ Svetska seks rad zajednica spori ovaj model i smatra da nije zasnovan na dokazima, te da ne postoji osnova za tvrdnju da veća pristupačnost seks radnika/ca dovodi do povećanja trgovine ljudima . (4)

Preporuke i zaključci

NSWP je 17. decembra 2013. godine objavio rezultate globalne konsultacije pod nazivom „Izjava o saglasnosti (o seks radu, ljudskim pravima i zakonu)“. Naime, tokom 2012. i početkom 2013. godine sprovedeno je obimno istraživanje u kome je učestvovalo 160 seks rad organizacija iz više od 60 zemalja u svetu. Na početku publikacije sa rezultatima istraživanja navedeno je da ona postavlja novu pravnu i društvenu platformu za podršku poštovanja ljudskih prava seks radnika/ca i (primenu) zakona. Jedan od velikih uspeha tog istraživačkog rada je zajednički rad seks radnika/ca u svetu na razmatranju i uspostavljanju prioriteta u zakonskoj regulaciji seks rada (s obzirom da su lokalni zakoni koji regulišu seks rad različiti). Na osnovu rezultata ovog istraživanja, formulisano je osam bazičnih prava za koje se seks rad zajednica zalaže da budu poštovana u celini:

1. Pravo na udruživanje i organizovanje;
2. Pravo na zakonsku zaštitu;
3. Pravo na zaštitu od nasilja;
4. Pravo na zaštitu od diskriminacije;
5. Pravo na privatnost i zaštitu od arbitrarnog uplitanja;
6. Pravo na zdravlje;
7. Pravo na slobodu kretanja i migracija;
8. Pravo na rad i slobodu izbora posla. (5)

Uzimajući u obzir akumulirane dokaze o pravnim okvirima u kojima se odvija seks rad i kako se to odražava na zajednicu seks radnika/ca u svetu i u celini, NSWP je istakao ključne vrednosti na osnovu kojih treba kreirati zakone koji regulišu seks rad i to:

1. Prihvatanje seks rada kao rada
2. Dekriminalizacija seks rada
3. Pružanje podrške seks rad organizacijama i saveznicima seks radnika/ca

„Seks rad treba da bude tretiran kao svaki drugi rad, da seks radnicima/ama bude omogućen isti stepen zaštite koji uživaju drugi zaposlenici i preduzetnici. Za seks rad treba da se primenjuju isti zakoni o radu, zdravlju, zaštiti na radu, kao i poreske i javnozdravstvene odredbe. seks radnici/ce treba da uživaju istu zaštitu od strane državnih organa (policija, administracija, sudstvo) kao i svi ostali građani, ali uz neophodno postojanje zakona koji zabranjuje diskriminaciju po osnovu izbora posla. Zakon o zabrani diskriminacije po osnovu izbora posla ne mora nužno da se odnosi samo na seks radnike/ce, već i na policajce, kaluđerice, javne službenike i tako dalje.“ (NZPC, New Zealand) (2: 14)

Literatura

1. UNAIDS Guidance Note on HIV and Sex Work. [Internet] Geneva, UNAIDS; April 2012. [pristupljeno 20. avgusta 2015.]. Dostupno na: http://www.unaids.org/sites/default/files/sublanding/files/JC2306_UNAIDS-guidance-note-HIV-sex-work_en.pdf
2. Briefing paper 07: Sex Work and the Law – Understanding Legal Frameworks and the Struggle for the Sex Work Law Reforms. [Internet]. Edinburgh, NSWP. [pristupljeno 19. jula 2015.]. Dostupno na: <http://www.nswp.org/sites/nswp.org/files/Sex%20Work%20&%20The%20Law.pdf>
3. Meeting Report: Expert consultation meeting: sexually transmitted infections among sex workers 21-22 October 2014, Stockholm, Sweden. [Internet]. Stockholm, ECDC. [pristupljeno 19. jula 2015.]. Dostupno na: http://www.nswp.org/sites/nswp.org/files/Sex%20Work%20Expert%20Consultation%20Meeting%20Report_brief_v4.pdf
4. The Real Impact of the Swedish Model on Sex Workers: #4 Impact of Other Legislation and Policy – The Danger of Seeing the Swedish Model. [Internet]. Edinburgh, NSWP. [pristupljeno 19. jula 2015.]. Dostupno na: <http://www.nswp.org/sites/nswp.org/files/Advocacy%20Toolkit%204.pdf>
5. Consensus Statement On Sex Work, Human Rights and the Law. [Internet]. Edinburgh, NSWP. [pristupljeno 19. avgusta 2015.]. Dostupno na: <http://www.nswp.org/resource/nswp-consensus-statement-sex-work-human-rights-and-the-law>

4. KRŠENJA LJUDSKIH PRAVA NAD SEKS RADNICIMA/AMA

Slađana Baroš, Institut za javno zdravlje Srbije „Dr Milan Jovanović Batut“ i *Elena Santovac*, JAZAS

Tokom perioda 2007–2009, Mreža za zastupanje prava seks radnika/ca u Istočnoj Evropi i Centralnoj Aziji (Sex Workers' Advocacy Network for Eastern Europe and Central Asia, u daljem tekstu: SWAN) je sprovela istraživanje o kršenju ljudskih prava u ovoj populaciji. (1)

Ovo istraživanje je pružilo uvid u visok stepen nasilja kojem su izloženi seks radnici/ce na teritoriji Istočne Evrope i Centralne Azije, i istaklo je u prvi plan potrebu za sistematskim dokumentovanjem slučajeva kršenja ljudskih prava u ovoj populaciji. Shodno tome, četiri zemlje su izabrane da sprovedu ovo pionirsko sistematsko dokumentovanje. Pored Srbije, Makedonija je prva počela sa dokumentovanjem slučajeva kršenja ljudskih prava, a zatim su se pridružile Kirgistan i Ukrajina.

Početkom 2011. godine JAZAS je dobio finansijsku podršku od Fondacije za otvoreno društvo Njujork (Open Society Foundation New York), i tada je u Srbiji počelo dokumentovanje slučajeva kršenja ljudskih prava seks radnika/ca.

Za potrebe dokumentovanja slučajeva kršenja ljudskih prava razvijene su posebne procedure, odgovarajući formulari i adaptirana je makedonska baza za unos podataka o slučajevima, kako bi se omogućila lakša obrada i ukrštanje podataka. JAZAS-ov tim je obučio četiri predstavnika iz zajednice seks radnika/ca za rad na dokumentovanju slučajeva. Procedura dokumentovanja je podrazumevala da se obavi individualni razgovor sa osobom koja prijavljuje nasilje/diskriminaciju/zloupotrebu. Uz njenu saglasnost, popunjavao se poseban formular (upitnik) sa podacima o konkretnom prijavljenom slučaju. Formular bi bio predat dalje osobi za upravljanje podacima na kontrolu i unos u bazu. Nakon završenog razgovora, osoba koja je preživela nasilje dobijala je adekvatnu podršku (psihološku ili pravnu), u skladu sa svjim potrebama.

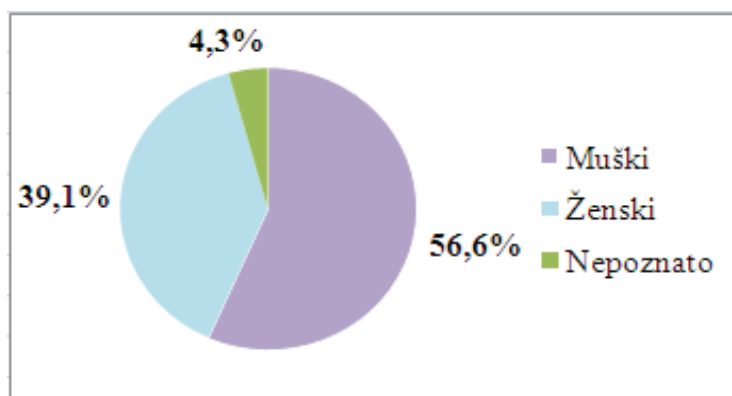
Za potrebe projekta, nasilje je definisano kao narušavanje integriteta ličnosti i razvrstano je prema tipu na fizičko (svako narušavanje fizičkog integriteta ličnosti), psihičko (svako narušavanje psihološkog integriteta ličnosti, uključujući verbalno, emotivno i slične oblike nasilja), seksualno (seksualna zloupotreba, zlostavljanje i uznemiravanje) i ekonomsko (narušavanje ekonomskog integriteta ličnosti, tj. oduzimanje, otimanje, uništavanje predmeta i dobara, kao i materijalne ucene i iznude).

Analiza slučajeva kršenja ljudskih prava

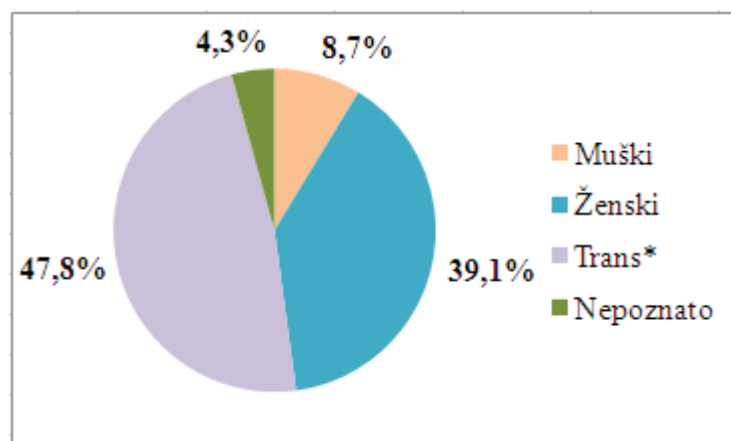
U periodu od 2011. do 2013. godine JAZAS-u su ukupno 23 seks radnika/ce prijavile različite slučajeve kršenja ljudskih prava, što je dalje dokumentovano i obrađeno. Sve osobe su u periodu prijavljivanja slučaja kršenja ljudskih prava radile na teritoriji Beograda.

U odnosu na pol, dominiraju osobe muškog pola koje su prijavile da su pretrpele nasilje (grafikon 1). U odnosu na rod, dominira grupa transrodnih osoba (transžena) (grafikon 2). Od ukupnog broja osoba, njih 4,3% nisu prijavile pol, tj. rod.

Grafikon 1. Polna struktura osoba koje su prijavile pretrpljeno nasilje

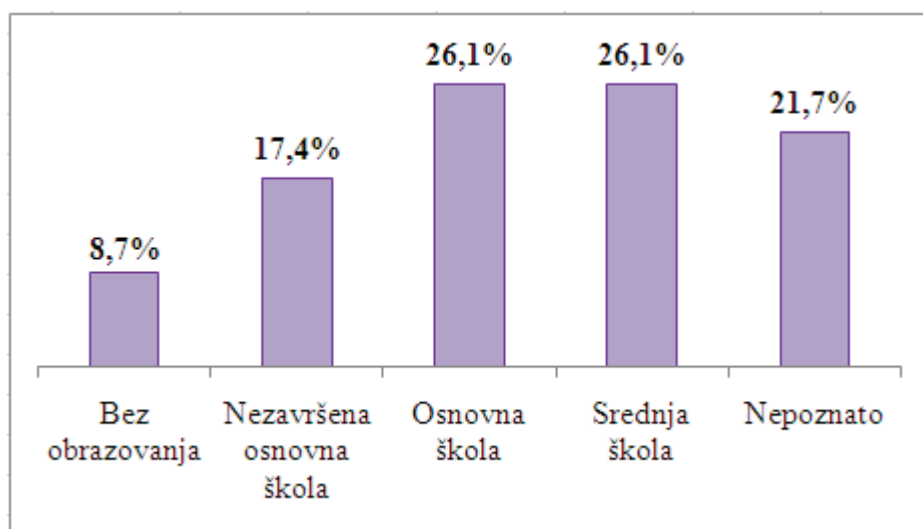
Grafikon 2. Rodna struktura osoba koje su prijavile pretrpljeno nasilje

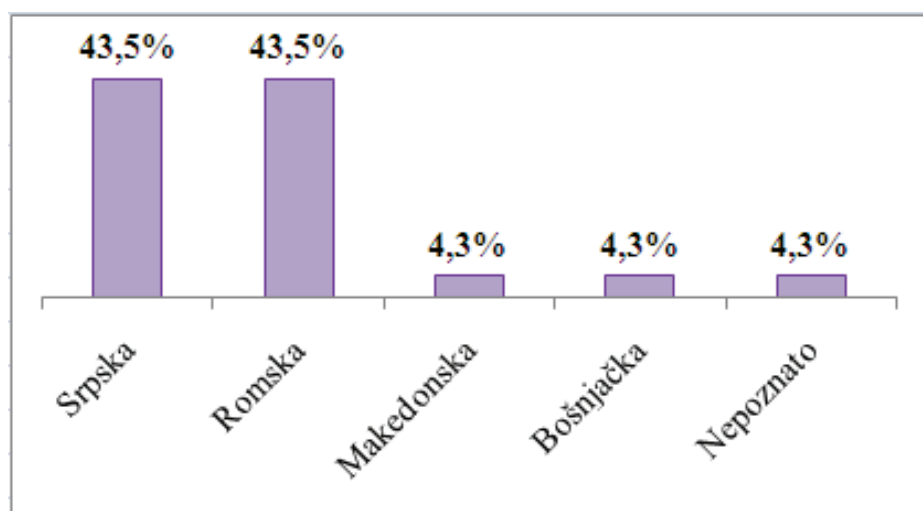
Prosečne godine starosti osoba koje su prijavile neki oblik kršenja ljudskih prava je 33,2 (u rasponu od 21 do 50). U odnosu na obrazovanje, među osobama koje su prijavile pretrpljeno nasilje najbrojnije su one sa završenom osnovnom ili srednjom školom, a najmanje su zastupljene one bez obrazovanja. Oko 22% osoba nije prijavilo obrazovni stepen (grafikon 3).

U odnosu na etničku pripadnost, najzastupljenije su osobe srpske i romske etničke pripadnosti (grafikon 4). Kada je reč o bračnom statusu, među seks radnicima/ama koji/e su prijavili/e slučajeve kršenja ljudskih prava, najzastupljeniji/e su oni/e koji/e se izjašnjavaju kao samci/ice (grafikon 5).

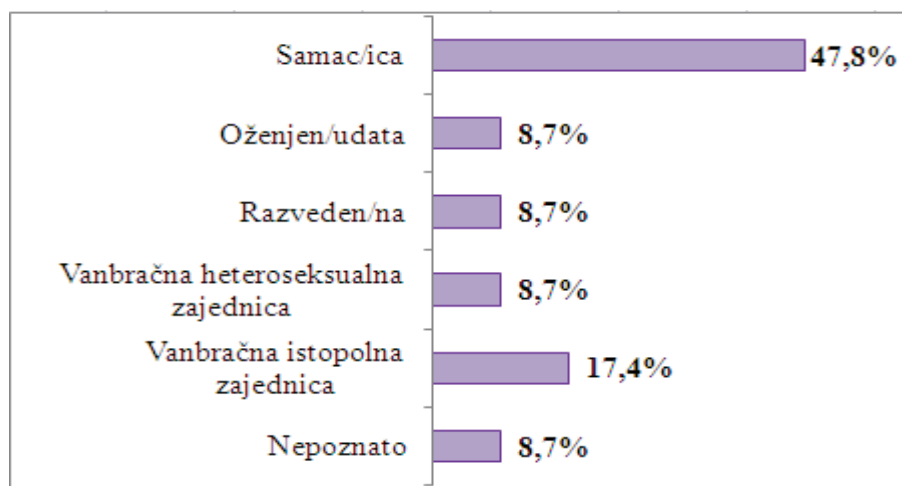
Grafikon 3. Obrazovna struktura osoba koje su prijavile slučajeve kršenja ljudskih prava

Grafikon 4. Etnička pripadnost osoba koje su prijavile slučajeve kršenja ljudskih prava

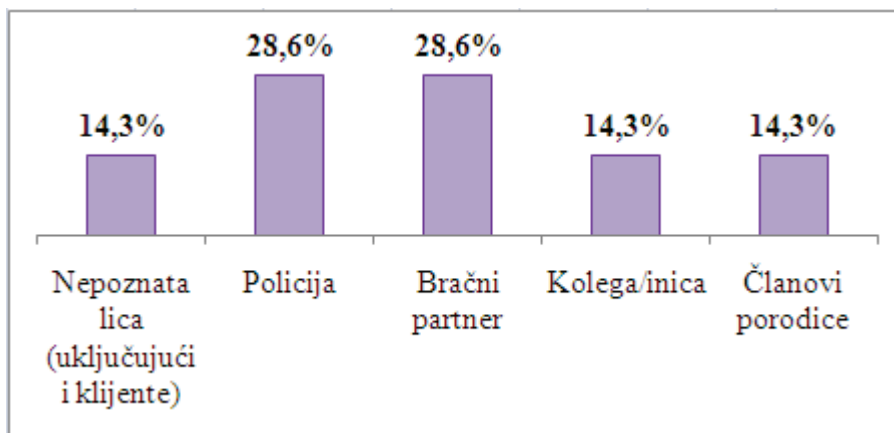
Grafkon 5. Bračna struktura osoba koje su prijavile slučajeve kršenja ljudskih prava

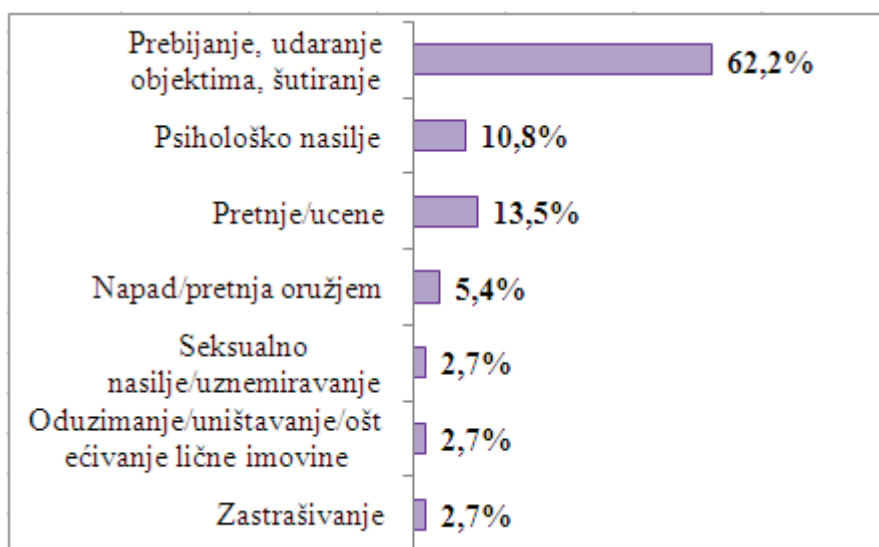
Ukupan broj prijavljenih slučajeva kršenja ljudskih prava, tj. nasilja u posmatranom periodu od dve godine je 74. Prosečan broj slučajeva kršenja ljudskih prava po osobi je 3,21, od minimum jednog slučaja do maksimum 12 slučajeva po osobi. Najčešće su osobe prijavljivale da je počilac nasilja ili predstavnik policije ili (van)bračni suprug/ga. Takođe, podjednako su prijavljivali da su pretrpeli nasilje od strane kolega/nica, članova porodice, ali i nepoznatih lica (uključujući i klijente), koje sreću na radnom mestu (grafikon 6).

Grafikon 6. Distribucija slučajeva diskriminacije prema vršiocu diskriminacije

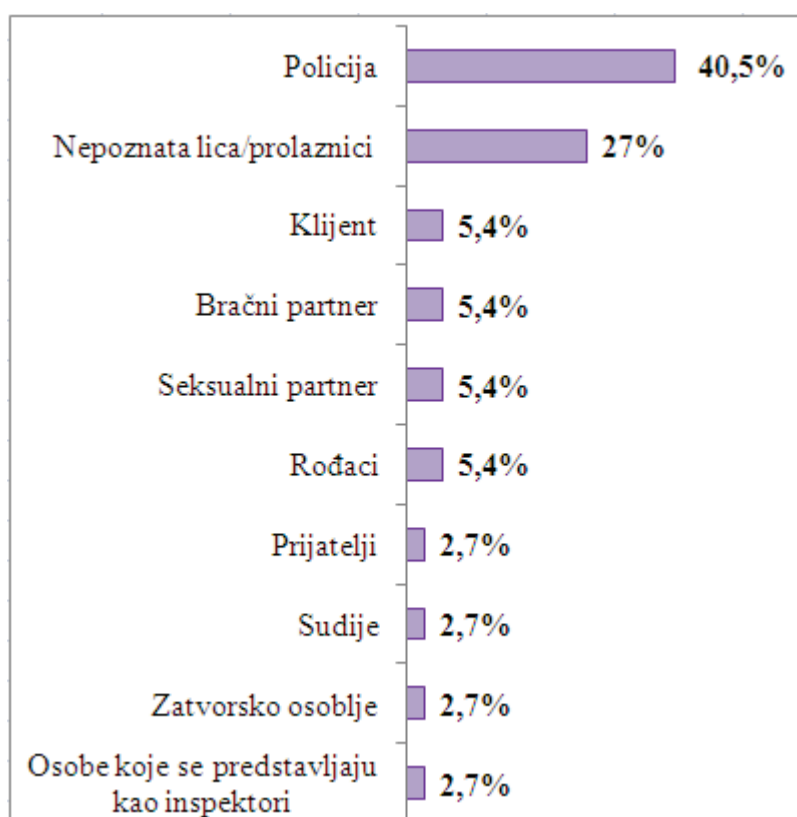
Seks radnici/ce su prijavljivale različite oblike pretrpljenog nasilja, tj. kršenja ljudskih prava. Najzastupljenije je, prema zabeleženim prijavama, fizičko nasilje. Od ostalih oblika nasilja manji broj seks radnika/ca je prijavljivao psihološko nasilje (različita verbalna zlostavljanja), ekonomsko nasilje, tj. oduzimanje ili oštećivanje lične imovine, seksualno nasilje, kao i izloženost različitim oblicima ucena, napada ili pretnji oružjem i zastrašivanja (grafikon 7).

Grafikon 7. Distribucija prijavljenih vrsta nasilja

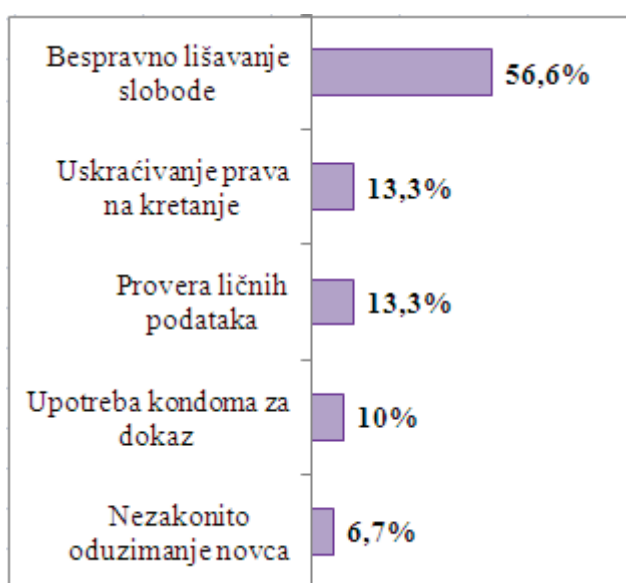
Prema prijavama seks radnika/ca, počinioci nasilja su najčešće predstavnici policije i nepoznate osobe, prolaznici. Od ostalih, pojavljuju se osobe koje su deo bližeg okruženja (rođaci, partneri, prijatelji itd), ali i osobe koje su predstavnici sistema (sudije, zatvorsko osoblje) i osobe koje plaćaju njihove usluge (klijenti) (grafikon 8).

Grafikon 8. Distribucija prijavljenih počinioca različitih vrsta nasilja nadseks radnicima/ama

Prema prijavama seks radnika/ca, predstavnici policije najčešće krše ljudska prava seks radnika/ca prilikom sprovođenja policijskih procedura. Najčešće prijavljene vrste povreda ljudskih prava počinjena od strane predstavnika policije su bespravno lišavanje slobode, povrede prilikom provjere ličnih podataka, uskraćivanje prava na slobodno kretanje, kao i korišćenje kondoma kao dokaza za seks rad i nezakonito oduzimanje novca (grafikon 9).

Grafikon 9. Distribucija slučajeva kršenja ljudskih prava u odnosu na kršenje procedura od strane policije, a prema vrsti povrede

Zaključci

Osobe koje su prijavljivale slučajeve kršenja ljudskih prava uglavnom su muškog pola (56,6%), tj. transžene (47,8%). Ukoliko imamo u vidu poslednje bio-bihejvioralno istraživanje iz 2013. godine među seks radnicima/ama u Beogradu i Novom Sadu (u daljem tekstu: bio-BSS istraživanje) koje je sproveo Institut za javno zdravlje Srbije „Dr Milan Jovanović Batut“, u Beogradu su među seks radnicima/ama zastupljenije osobe ženskog pola (68%). (2) Ovo pokazuje da su slučajeve nasilja i kršenja ljudskih prava više prijavljivale osobe muškog pola, a u odnosu na rod – transžene. Ovome ide u prilog i činjenica da su u okviru bio-BSS istraživanja u Beogradu i Novom Sadu osobe ženskog pola značajno više prijavljivale pretrpljeno nasilje od različitih izvršioaca, dok su osobe muškog pola u većoj meri nego žene prijavljivali nasilje policije. Žene su, pak, u bio-BSS istraživanju značajno češće prijavljivale da su pretrpele nasilje od strane kijenata i makroa, nego što su to činile osobe muškog pola. (2) Ovo može do neke mere da objasni zašto među našim slučajevima dominiraju prijavljeni slučajevi kršenja ljudskih prava od strane policije, imajući u vidu da su nam osobe muškog pola češće prijavljivale slučajeve pretrpljenog nasilja.

Broj prijavljenih slučajeva nekog oblika kršenja ljudskih prava tokom perioda od dve godine dokumentovanja ovih slučajeva je relativno nizak u odnosu na proživljeno iskustvo seks radnika/ca koje nam je poznato kroz sprovođenje preventivnih programa na terenu. O većoj zastupljenosti iskustva sa različitim oblicima nasilja govore i rezultati bio-BSS istraživanja. (2) Pretpostavka je da seks radnici/ce doživljavaju i prihvataju kao normalno različite oblike stigmatizacije i diskriminacije, jer znaju da se bave ilegalnim poslom, te ne prepoznaju uvek različite oblike zloupotrebe ili to prihvataju kao nešto što je takođe normalno i sastavni deo posla. Ovoj je posebno vezano za osobe ženskog pola, koje i prema rezultatima bio-BSS istraživanja značajno češće prijavljuju iskustvo stigmatizacije i autostigmatizacije zbog bavljenja seks radom (čak 74% osoba ženskog pola u odnosu na 37% osoba muškog pola). (2)

Takođe, seks radnice/ci ne prijavljuju slučajeve kršenja ljudskih prava, i pored toga što bivaju osnaženi/e kroz program psihosocijalne podrške (grupe samopomoći, savetovanje sa socijalnim radnikom). Postavlja se pitanje da li su podjednako osnaženi seks radnici/ce oba pola, kao i pitanje da li su dovoljno osvešćeni da prepoznaju različite oblike nasilja, posebno onih prikrivenijih i suptilnijih, za koje se često podrazumeva da su sastavni deo posla kojim se bave.

Literatura

1. Arrest the Violence: Human Rights Violations Against Sex Workers in 11 Countries in Central and Eastern Europe and Central Asia. [internet]Budapest:SWAN; 15. decembar 2009. [pristupljeno 1. avgust 2015]. Dostupno na: <http://swannet.org/node/1639>.
2. Ilic D, urednik. Istraživanja među populacijama pod povećanim rizikom od HIV-a i među osobama koje žive sa HIV-om. Institut za javno zdravlje Srbije „Dr Milan Jovanović Batut“. Beograd, 2014.

5. METODOLOGIJA

Sladana Baroš, Institut za javno zdravlje Srbije „Dr Milan Jovanović Batut“

U okviru projekta „Prava iznad svega i sudska praksa“, sprovedeno je opsežno istraživanje sudske prakse u odnosu na seks radnike/ce (u daljem tekstu: SR), kao i u odnosu na žrtve trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploatacije (u daljem tekstu: ŽTSR).

Glavni ciljevi istraživanja u okviru projekta su bili:

- Procena sudske prakse u slučajevima procesuiranim prema članu 14 Zakona o javnom redu i miru (u daljem tekstu: ZJRM) i članu 184 Krivičnog zakonika (u daljem tekstu: KZ) u odnosu na:
  - Eventualno neprepoznavanje krivičnog dela trgovine ljudima.
  - Poštovanje ljudskih prava SR.

U skladu sa postavljenim ciljevima, pokušali smo dati odgovore na sledeća istraživačka pitanja:

1. Procena zastupljenosti (mogućih) žrtava trgovine ljudima među procesuiranim slučajevima prema članu 14 ZJRM;
2. Zastupljenost arbitrarnog hapšenja među slučajevima procesuiranim prema članu 14 ZJRM;
3. Koliko je identifikovanih slučajeva trgovine ljudima pri procesuiranju slučajeva prema članovima 14 ZJRM i 184 KZ, i koji su glavni razlozi za eventualno neidentifikovanje potencijalnih slučajeva žrtava trgovine ljudima;
4. Utvrditi socio-demografski profil osoba procesuiranih prema članu 14 ZJRM;
5. Percepcija i iskustvo SR i ŽTSR u odnosu primenu ZJRM i KZ;
6. Percepcija sudija i drugih relevantnih osoba uključenih u proces procesuiranja slučajeva prema ZJRM i KZ u odnosu na primenu zakona i zaštitu ljudskih prava, kao i u odnosu na mogućnost prepoznavanja i razlikovanja ŽTSR i SR.

Metodologija

Imajući u vidu ciljeve projekta, kako bismo uspešno odgovorili na postavljena pitanja, dizajnirana je i sprovedena deskriptivna kvalitativna studija. U okviru studije korišćeni su različiti izvori podataka, kako primarni (razgovori sa ispitanicima), tako i sekundarni (analiza postojećih dokumenata proizvedenih u okviru sprovođenja sudskih postupaka).

Studija je sprovedena u periodu od novembra 2012. godine do decembra 2014. godine u Beogradu, a dodatno su sa teritorije Republike Srbije sakupljeni podaci od sudova u odnosu na KZ. Realizacija studije je tekla kroz tri faze:

1. Faza planiranja, u okviru koje je sprovedena priprema istraživanja (razvijen detaljan istraživački protokol i istraživačka dokumentacija, realizovana obuka svih članova tima, obezbeđene potrebne dozvole za realizaciju istraživanja) (novembar-decembar 2012. godine);
2. Faza terenskog istraživačkog rada, u okviru koje je sprovedeno sakupljanje podataka na terenu (decembar 2012. godine - jul 2013. godine);

3. Faza obrade, interpretacije i analize podataka i diseminacije osnovnih istraživačkih nalaza tokom održanog okruglog stola (avgust – decembar 2013. godine); potom, dublja analiza podataka i pisanje finalnog izveštaja (tokom 2014. godine).

Studija je bila višestruko kompleksna, te su, pored korišćenja različitih izvora podataka, studijom bile obuhvaćene različite populacije. Uzorački okvir studije je tako obuhvatio:

- Punoletne osobe oba pola koje su se bavile seks radom u periodu od 1. januara 2011. godine do 31. decembra 2012. godine na teritoriji Beograda;
- Punoletne osobe žrtve trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploatacije.

U uzorački okvir su dodatno, u cilju odgovora na istraživačka pitanja, uključene i sudije za prekršaje koje su procesuirale makar jedan slučaj prema članu 14 Zakona o javnom redu i miru u periodu od 1. januara 2011. godine do 31. decembra 2012. godine u Beogradu. U istom cilju pokušali smo da uključimo i predstavnike policije, ali se nažalost nisu odazvali na naš poziv.

Metodi i izvori

Metod sakupljanja podataka je bio prilagođen tipu i izvoru podataka. U okviru studije korišćena su dva tipa izvora: sekundarni i primarni. Primarni izvori su bile osobe uključene u istraživanje, tj. ispitanici/ce (SR, ŽTSR, sudije za prekršaje). Sekundarni izvori su bili dokumenti nastali tokom sudskog procesa (prekršajne presude prema članu 14 ZJRM donete od strane Prekršajnog suda u Beogradu i krivične presude prema članu 184 KZ donete od strane osnovnih, viših i apelacionih sudova sa teritorije Srbije).

Primarni izvori podataka

Izvori primarnih podataka u okviru sprovedene deskriptivne kvalitativne studije su bili ispitanici iz prethodno definisanih ciljnih grupa, tj:

- Punoletne osobe oba pola i svih rodova koje su se bavile seks radom u definisanom vremenskom periodu;
- Punoletne osobe žrtve trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploatacije;
- Sudije za prekršaje koje su vodile slučajeve procesuirane prema članu 14 ZJRM u Beogradu u definisanom vremenskom periodu.

Ispitanici su regrutovani korišćenjem metoda namernog/ciljanog uzorka. Na ovaj način smo nastojali da obezbedimo reprezentativnost uzorka uz poštovanje osnovnih kriterijuma za učešće u istraživanju. Za sakupljanje podataka korišćen je metod dubinskog intervjuisanja, pri čemu je za svaku kategoriju ispitanika/ca kreiran poseban tematski vodič, relevantan u odnosu na ispitivanu populaciju i definisana istraživačka pitanja. Planirano je da se u okviru istraživanja sprovede i fokus grupa sa predstavnicima policije, kako bi podaci dobijene od strane SR, ŽTSR i sudija bile dopunjene i podacima od policije. Međutim, predstavnici policije nisu odgovorili na poziv za učešće u istraživanju.

Seks radnici/ce

Protokolom istraživanja planirano je da se putem namernog/ciljanog uzorkovanja uključi 20 SR. Od planiranih 20 uključeno je 9 SR koje su zadovoljile osnovne kriterijume za uključivanje:

- bavile su se seks radom u periodu od 1. januara 2011. godine do 31. decembra 2012. godine na teritoriji Beograda;
- bile su privođene od strane policije po osnovu člana 14 ZJRM i/ili sudski procesuirane po istom osnovu tokom 2011. i/ili 2012. godine;
- prihvatile su da učestvuju u studiji, što su potvrdile davanjem pisanog informisanog pristanka.

Regrutovanje je teklo sporo i usled toga nije dosegnut planirana veličina uzorka (više u delu: Implementacija na terenu). Međutim, njihovo iskustvo sa privođnjem od strane policije i procesuiranjem pred sudom je vrlo slično.

Osobe koje su bile žrtve trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploatacije

Protokolom istraživanja planirano je da u studiju bude uključeno namernim/ciljanim uzorkovanjem 20 osoba koje su bile žrtve trgovine ljudima i tokom tog perioda su se prinudno bavile seks radom. Regrutovanje je teklo sporo, a u studiju je na kraju uključeno 10 osoba koje su zadovoljile kriterijume:

- bile su prinuđene da se bave seks radom;
- tokom prinudnog bavljenja seks radom imale su kontakt sa policijom;
- prihvatile su da učestvuju u studiji, što su potvrdile davanjem pisanog informisanog pristanka.

Na početku istraživanja, istraživačkim protokolom je planirano da budu obuhvaćene one osobe koje su bile žrtve trgovine ljudima i koje su bile prinuđene da se bave seks radom u periodu od 1. januara 2011. godine do 31. decembra 2012. godine u Beogradu. Međutim, ovaj okvir je prilagođen situaciji na terenu, te su u istraživanje uključene one osobe koje su bile žrtve trgovine ljudima i prinudno se bavile seks radom u periodu od 2000. godine do 2012. godine. Poštujući osnovne etičke principe o dobrovoljnosti učešća u istraživanju, kao i princip da je interes i oporavak osobe na prvom mestu, što je ujedno i osnovni princip rada ASTRE, osobe koje su odgovarale osnovnim kriterijumima za učestvovanje u istraživanju nisu se osećale dovoljno snažno da pričaju o relativno skorašnjem traumatičnom iskustvu, te je ispoštovana njihova odluka da ne učestvuju.

Sudije za prekršaje

Sudije za prekršaje su uzorkovane po principu namernog/ciljanog uzorka, a uključeno je 7 od planiranih 10 sudija. Naime, prekršaji iz člana 14 ZJRM, za delo seks rada, najčešće se procesuiraju po skraćenom postupku (u roku od 24 časa), a za takve slučajeve su nadležne sudije iz Dežurne službe Prekršajnog suda. U Dežurnoj službi po pravilu rade tri sudije. Od toga, dvoje su u definisanom istraživačkom periodu bili aktivni, a treći nije imenovan nakon penzionisanja sudije koji je obavljao ovu dužnost. U posmatranom periodu (od 1. januara 2011. do 31. decembra 2012. godine) trećeg, penzionisanog sudiju su zamenjivale druge sudije. U cilju regrutovanja, kontaktirane su sudije prema učestalosti zamenjivanja trećeg stalnog sudije, a uključeni su oni koji su prihvatili da učestvuju u istraživanju, tj. njih troje. U uzorak je, tako, uključeno dvoje stalnih sudija i troje koji su najučestalije bili zamena trećeg, penzionisanog, stalnog sudije, a koji su prihvatili da učestvuju u istraživanju. Pored redovnih sudija, u studiju su dodatno uključeni

predsednik Prekršajnog suda u Beogradu i predsednik Višeg prekršajnog suda. Na taj način je u studiju ukupno uključeno sedam sudija, koji su prihvatili da učestvuju u istraživanju davši pisani informisani pristanak. Gledajući u odnosu na procesuirane slučajeve u posmatranom periodu, dvoje stalnih sudija je vodilo 69,5% slučajeva od ukupnog broja procesuiranih slučajeva u periodu od 1. januara 2012. godine do 31. decembra 2012. godine.

Sekundarni izvori podataka:

Sekundarni izvori su bili dokumenti nastali tokom sudskog procesa, tačnije:

- Predmeti slučajeva sudski procesuiranih prema članu 14 ZJRM u periodu od 1. januara 2011. do 31. decembra 2012. godine u Beogradu.
- Krivične presude donesene prema članu 184 KZ u periodu 1. januara.2011. godine do 31. decembra 2012. godine na teritoriji Republike Srbije.

Sekundarni podaci u vezi sa procesuiranim slučajevima prema članu 14 ZJRM su sakupljeni zahvaljujući saradnji Prekršajnog suda u Beogradu, koji je dao na uvid predmete obučanim anketarima, koji su na osnovu datih predmeta popunjavali upitnik posebno kreiran u ove svrhe.

Sekundarni podaci u vezi sa presudama donesenim prema članu 184 KZ su sakupljeni zahvaljujući saradnji sudova u Republici Srbiji koji su dostavili fotokopije presuda na uvid prema Zakonu o pristupu informacijama od javnog značaja. (1) Na osnovu ovih presuda, anketari su popunjavali specifičan upitnik razvijen u ove svrhe.

U uzorak su ušle sve dostavljene presude koje su date na uvid anketarima. Tačnije, ukupno obrađenih slučajeva procesuiranih prema članu 14 ZJRM u okviru studije je 213, a prema članu 184 KZ – 40.

Instrumentarijum

Kao što je rečeno u delu „Metodi i izvori“, u odnosu na tip i izvor podataka formirani su i posebni instrumenti pomoću kojih je sprovedeno sakupljanje podataka.

Za sakupljanje sekundarnih podataka formirani su posebni strukturirani upitnici poluotvorenog tipa. Upitnik za sakupljanje podataka o procesuiranim slučajevima prema članu 14 ZJRM sadržao je osam tematskih celina:

- Opšti podaci o predmetu i njegov sadržaj (dokumentacija);
- Opšti podaci o slučaju;
- Opšti podaci o okrivljenom/oj (sociodemografski podaci i podaci o prethodnom procesuiranju);
- Podaci o pokretanju postupka;
- Podaci o procesu privođenja i saslušanja okrivljenog/e u policiji;
- Podaci o procesu suđenja/glavnog preteresa;
- Podaci o podnetoj žalbi na presudu;
- Početak primene sankcija i podaci o vraćanju oduzete imovine.

Upitnik za sakupljanje podataka o procesuiranim slučajevima prema članu 184 KZ sadržao je pet tematskih celina:

- Opšti podaci o slučaju;
- Opšti podaci o okrivljenim/om/oj i delu za koje se tereti;
- Osnovni socio-demografski podaci o okrivljenom/oj/im i podaci o prethodnom kažnjavanju;
- Podaci o slučaju (opis dela, opis postupka i podaci o presudi);
- Podaci o uloženoj žalbi po donetoj presudi.

Tematski vodiči su bili prilagođeni svakoj grupi ispitanika/ca. Tematski vodič za dubnski intervju sa SR sadržao je 11 tematskih celina, koje su se fokusirale na ispitivanje iskustva sa policijom, privođenjem, sudijama, procesuiranjem, sankcijama, nasiljem, postojanjem prisilnog seksualnog rada, kao i sa zdravstvenim, socijalnim i ekonomskim posledicama prkršajnog gonjenja, tj. kažnjavanja/, na percepciju rizika u odnosu na hapšenje i sudsko procesuiranje, i na ispitivanje znanja i stavova o svojim pravima, trgovini ljudima, kao i prema samom prekršajnom postupku prema njima ili njihovim kolegama/koleginicama.

Tematski vodič namenjen razgovoru sa žrtvama trgovine ljudima koje su se prisilno bavile seks radom obuhvatao je deset tematskih oblasti, koje su se fokusirale na ispitivanje iskustva sa policijom, privođenjem, suđenjem i kažnjavanjem, percepcije postojeće prakse u slučaju žrtava trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploatacije, kao i percepcije i stavova u odnosu na posledice proživljenog iskustva na zdravstvenom, socijalnom i ekonomskom nivou i na shvatanje razlika između trgovine ljudima i seks rada, na znanje i stavove u odnosu na svoja prava, trgovinu ljudima, seks rad.

Razgovor sa sudijama je vođen o pet tematskih celina koje su se odnosile na njihovo iskustvo u radu na procesuiranju slučajeva prema članu 14 ZJRM, vođenje različitih slučajeva procesuiranih po istom članu, shvatanjima i stavovima prema seks radu, trgovini ljudima, razlikovanju dobrovoljnog seks rada od prinudnog, davanju presuda, njihovoj adekvatnosti i utemeljenosti, zatim njihovo shvatanje i stavovi u odnosu na sam sudski postupak prema SR i prema ŽTSR, kao i preporuke u odnosu na dalje unapređenje postupka prema delu po članu 14 ZJRM.

Obrada i analiza podataka

Popunjenji struktuirani upitnici poluotvorenog tipa koji su se koristili za sakupljanje sekundarnih podataka iz sudskih presuda donetih prema članu 14 ZJRM su prvo pregledani, kako bi se izvršila kontrola kvaliteta podataka, a zatim je rađeno šifriranje unetih narativnih podataka. Podaci iz ovako pripremljenih upitnika su dalje unošeni u softver za statističku analizu podataka, SPSS. Rađena je deskriptivna statistika (podaci su opisani koristeći aritetičku sredinu, medianu, frekvencije, procenete), a podaci su disagregirani po polu i uzrastu tamo gde je to imalo smisla. Postupak sa podacima dobijenim iz sudskih presuda prema članu 184 KZ je bio do neke mere različit. Naime, pošto je samih presuda bilo manje, a podaci u njima su bili znatno heterogeniji i pretežno narativni, podaci koji su mogli da se kvantifikuju, kvantifikovani su i obrađeni statistički, a ostali podaci su obrađeni primenom analize narativa. (2,3)

Razgovori sa ispitanicima/ama su snimani pomoću digitalnog diktafona. Audio zapis je po obavljenom razgovoru transkribovan u „verbatim“ formatu (od reči do reči). Ovako zabeleženi kvalitativni podaci su, u odnosu na grupu intervjuja, zasebno kodirani prema odgovarajućem

kodnom ključu. Koridrani materijal je dalje, koristeći analizu narativa i interpretativni metod, analiziran i obrađen. (2, 3, 4)

Etički principi poštovani u okviru istraživanja

Tokom istraživanja posebna pažnja je posvećena etičkim pitanjima vezanim za proceduru istraživanja. Prilikom sprovođenja istraživanja poštovani su osnovni etički principi koji se odnose na:

- Poverljivost i anonimnost učešća u istraživanju (nekorišćenje ličnih identifikujućih podataka ispitanika, očuvanje poverljivosti razgovora između ispitanika/ce i intervjuera);
- Dobrovoljnost učestvovanja (na osnovu informacija o studiji, ispitanik/ca sam donosi odluku o tome da li želi da učestvuje u istraživanju ili ne; ukoliko želi da učestvuje daje usmeni pristanak, a obrazac za davanje pristanka potpisuje intervjuer kome je osoba izjavila da hoće da učestvuje; potpisani obrasci se čuvaju posebno, na sigurnom mestu i nepovezano sa istraživačkim podacima);
- Poštovanje lične autonomije ispitanika/ce (sagovornik ima mogućnost da donese odluku o prekidu učešća u istraživanju kad god to poželi ili da odbije da razgovara na neke od tema; ovu odluku intervjuer i ostali članovi terenskog tima u potpunosti poštuju, bez postavljanja pitanja o razlozima odustajanja ili odbijanja razgovora);
- Puno poštovanje i uvažavanje ličnosti sagovornika (bez bilo kakvog vida osuđivanja, diskriminisanja, nepoštovanja sagovornika/ce);
- Obezbeđivanje minimalnog rizika i maksimalne koristi za ispitanike/ce (učesće u istraživanju ispitanike/ce ne dovodi u bilo kakav individualni rizik u odnosu na njihovo okruženje ili okruženje u kom se vodi razgovor; korist se ostvaruje posredno, na osnovu ostvarivanja ciljeva postavljenih istraživanjem);
- Bezbednost učešća u istraživanju kako za ispitanika/cu, tako i za intervjuera (razgovor se vodi u uslovima koje ispitanik/ca percipira kao sigurne, a koji su ujedno sigurni i za intervjuera, u skladu sa dogovorom koji postignu ispitanik i intervjuer);
- Transkripcija kvalitativnih podataka, dobijenih putem audio zapisa dubinskih intervjua, podleže pravilima nepisanja ličnih imena ili identifikujućih naziva; umesto ličnih imena koje ispitanik/ca pomene u razgovoru, u transkripte se unosi oznaka X za ženska imena, a oznaka Y za muška; transkripti se vode pod posebnim kodom za učesće u istraživanju koji ne sadrži lično ime ispitanika/ce; po transkripciji, audio zapis se uništava/briše.

Implementacija na terenu

Faza terenskog istraživačkog rada je trajala od decembra 2012. godine do jula 2013. godine. U tom periodu sakupljani su definisani podaci, tj. vođeni intervjui sa osobama koje se bave seks radom, žrtvama trgovine ljudima koje su bile primorane da se bave seks radom i popunjavani upitnici vezani za sudske predmete procesuirane po članu 14 ZJRM i krivične presude po članu 184 KZ. Na sakupljanju podataka radili su prethodno obučeni anketari i intervjueri. Članovi terenskog tima su ujedno bili članovi udruženja JAZAS, ASTRA i Sloboda prava. Svi članovi tima su prošli posebnu obuku koja je trajala tri dana, a u okviru kojih su se bliže upoznali sa ciljevima studije, specifičnostima kršenja ljudskih prava definisanih populacija od interesa za studiju, is-

traživačkim instrumentima i procedurama. Tokom treninga dodatno su definisane uloge i odgovornosti svih članova tima i način upravljanja podacima tokom trajanja terenskog istraživačkog rada.

Seks radnici/ce

Razgovori sa osobama koje se bave seksualni radom su vođeni od januara do juna 2013. godine. Razgovori su vođeni u drop-inu JAZAS-a. Razgovore su vodili obučeni intervjueri, i to predstavnica JAZAS-a, kao i obučene seks radnice, aktivistkinje udruženja Sloboda prava. Ovo je bio veliki benefit za udruženje Sloboda prava i ujedno su prvi put kod nas dubinske intervju sa osobama koje se bave seks radom radile same seks radnice, tj. osobe iz populacije. Razgovori su trajali oko 90 minuta. Vođeni su u prostorijama drop-in centra JAZAS-a. Rekrutacija ispitanika/ca je tekla sporo. Primarni razlog za usporen odziv ispitanika/ca je bilo vreme koje im je bilo potrebno da odvoje za razgovor i dolazak do mesta istraživanja. Kako je istraživanje je realizovano u drop-in centru JAZASA, rekrutacija ispitanika/ka je tekla uglavnom među SR klijentima/kama drop-ina. Tokom radnog vremena drop-in centra nije bilo moguće odvojiti jednu posebnu prostoriju za vođenje razgovora. Otud su intervjui realizovani u neradno vreme drop-in centra, a zahtev da potencijalni/e ispitanici/ce dođu ponovo u dogovoreno vreme je uticao na slabiji odziv ispitanika/ca. Naime, sa potencijalnim ispitanicima/ama se tokom njihove posete drop-in centru razgovaralo o mogućnostima za učešće u studiji i, ukoliko su ispunjavali kriterijume za uključivanje u studiju, dogovaralo se o dolasku u drop-in u neradno vreme. Ovi dogovori nisu uvek ispoštovani, zbog vremena koje je potrebno dodatno utrošiti na dolazak i intervju. Ovo je uticalo na slab odziv, posebno imajući u vidu da bi se za svakog potencijalnog ispitanika/cu odvojio poseban termin, koji bi zatim ostao nepopunjen zbog neodazivanja. Pri izvođenju sledeće studije bitno je imati na umu potrebu da se obezbedi mogućnost učešća odmah po inicijalnom kontaktiranju osobe.

Takođe, ispostavilo se da nisu sve SR privođene u protokolom definisanom vremenskom periodu, mada su u tom periodu bili/e u kontaktu sa policijom na terenu. U skladu sa osnovnim etičkim principima i principima rada JAZAS-a poštovana je lična autonomija svake osobe i nije vršen pritisak na njih da se uključe u istraživanje.

Rekrutacija je tekla u skladu sa etičkim principima studije. Pre uključivanja u studiju, SR koje/i su koristii usluge u drop-in centru su pitani da li bi želeli da učestvuju u studiji. Kroz neformalni razgovor se okvirno procenjivalo da li su podobni/e da učestvuju u studiji, a zatim bi se pristupilo formalnijem razgovoru koji je uključivao informisanje o studiji, njenim ciljevima i nalinu realizacije, kao i pravima samih učesnika U skladu sa dobijenim informacijama, SR su pitani/ne da li žele da učestvuju u studiji. Oni/e koji/e su bili zainteresovani, dogovarali su se sa intervjuerom o terminu kad bi im odgovaralo da ponovo dođu u drop-in centar da razgovaraju sa intervjuerom. Svim potencijalnim ispitanicima/ama je jasno stavljano do znanja da nisu u obavezi, kao korisnici/ce usluga JAZAS-a, da učestvuju u studiji i da njihova odluka ni na koji način neće uticati na njihovo dalje korišćenje usluga u drop-in centru JAZAS-a. Pored drop-in centra, rekrutacija je vršena i na terenu. Tada je inicijalni razgovor obavljan na mestu gde SR ostvaruju prvi kontakt sa klijentima i dogovaralo se o terminu kada bi mogle da dođu u drop-in centar i obave razgovor sa intervjuerom. Rekrutaciju učesnika/ca na terenu su obavljale obučene intervjuerke iz populacije, aktivistkinje Slobode prava. Tokom studije su u potpunosti ispoštovani svi etički principi vezani za učešće u studiji i postupanje sa ispitanicima/ama i sakupljenim podacima.

Osobe koje su bile žrtve trgovine ljudima i koje su se prinudno bavile seks radom

Intervjui sa ženama žrtvama trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploatacije su obavljani u periodu od 26. januara do 30. maja 2013. godine. Pre započinjanja samog intervjuisanja, izvršen je odabir žena koje bi mogle da učestvuju u istraživanju. To je učinjeno kroz konsultacije sa ASTRINIM voditeljicama slučaja radi dobijanja procene da li bi klijentkinja bila pogodna ispitanica s obzirom na svoj psihološki status, učešće u sudskom postupku i/ili druge okolnosti, ili bi evociranje proživljenog traumatičnog iskustva moglo negativno da utiče na njenu psihičku stabilnost. Posebno treba imati u vidu da su sve klijentkinje uzete u obzir za učešće u istraživanju bile prisiljene na bavljenje seks radom, te da je evociranje događaja iz tog perioda dodatno moglo da bude okidač za retraumatizaciju.

Svi intervjui trajali su oko 60 minuta, ispitanice su gubile interesovanje za razgovor u proseku već nakon 45 minuta. To se manifestovalo kroz postavljanje pitanja o tome koliko je još pitanja ostalo do kraja intervjua, davanje kraćih odgovora, učestalijem prekidanju razgovora radi izlaska iz prostorije na par minuta. U dva slučaja klijentkinje su odmah na početku intervjua naglasile da zbog drugih obaveza imaju približno sat vremena na raspolaganju, a slično je bilo i sa klijentkinjama koje je intervjuerka posetila i koje su takođe, zbog porodičnih obaveza, na raspolaganju imale ograničeno vreme.

Klijentkinje ASTRE za koje je procenjeno da bi mogle da budu intervjuisane su, prema obrascu informisanog pristanka za učešće u istraživanju, upoznate sa svrhom istraživanja i načinom učešća u njemu. Pre započinjanja intervjua, važno je bilo objasniti klijentkinjama da nemaju obavezu prema ASTRI da učestvuju u intervjuima i da, ukoliko im je teško da o tome govore, ne treba da pristaju na intervju samo zbog osećaja dužnosti ili zahvalnosti prema ASTRI. Pored toga, svakoj učesnici je naglašeno da može da odbije da odgovara na pitanja koja je uznemiruju, kao i da u svakom trenutku može da prekine intervju.

Primećeno je da su sve ispitanice tokom intervjua imale potrebu da ispričaju detalje o svemu što se događalo od momenta vrbovanja do izlaska iz lanca trgovine ljudima, mada pitanjima to nije eksplicitno traženo i mada je intervjuerka, koja je zaposlena u ASTRI na programu SOS telefon i direktna pomoć žrtvama trgovine ljudima, u većini slučajeva već bila upoznata sa svime što su doživele u lancu trgovine ljudima. Bez postavljanja pitanja koja bi se na to direktno odnosila, ispitanice su same pričale detalje o periodu eksploatacije, kao i o svom odnosu sa trgovcem. Jedna klijentkinja se tokom intervjua vrlo potresla i rasplakala, jer je započela priču o poniženjima kojima je bila izložena tokom eksploatacije.

Tokom studije su u potpunosti ispoštovani svi etički principi vezani za učešće u studiji i postupanje sa ispitanicima/ama i sakupljenim podacima. Obučena intervjuerka, zaposlena u ASTRI, je imala dovoljno veština i iskustva da pomogne ispitanicama da na najbezbolniji način ponovo prođu kroz proživljeno iskustvo kroz razgovor.

Sudije za prekršaje

Sudije za prekršaje su kontaktirane u maju 2013. godine i razgovori sa njima su se realizovali do kraja jula 2013. godine. Ovo je ujedno i period godišnjih odmora, te je zakazivanje i održavanje razgovora zahtevalo prilagođavanje radnim obavezama sudija. Razgovori su se zakazivali telefonskim putem, a vreme i mesto razgovora su birale kontaktirane sudije. Razgovori su trajali u proseku sat vremena. Uglavnomsu svi razgovori vođeni u kancelarijama sudija, izuzev

u jednom slučaju gde je razgovor vođen posle radnog vremena u kafiću. Razgovore su zajedno vodila dva obučena intervjuera. Sve sudije su bivale informisane o studiji tokom telefonskog razgovora i ugovaranja intervjua. Takođe, po dolasku na dogovoreno mesto, pre razgovora, sudije su ponovo informisane o studiji, njenim ciljevima i načinu učešća u njoj, uz naglašavanje prava ispitanika da u svakom momentu odustane od razgovora ili da odbije da razgovara na neku od tema. Po informisanju, sudije su davale pisani pristanak.

Sekundarni izvori podataka

Predmeti procesuirani prema članu 14 ZJRM su dati na uvid članovima tima, obučanim anketarima, zahvaljujući saradnji Prekršajnog suda u Beogradu. Anketarima su predstavnici Prekršajnog suda obezbedili prostor u kom su mogli da rade, tj. da unose podatke u strukturane upitnike. Na ovaj način je obrađeno tada postojećih 213 predeta u periodu od 6. decembra 2012. do 22. marta 2013. godine.

Zahvaljujući pozitivnom odgovoru osnovnih, viših i apelacionih sudova u Republici Srbiji na dopis sa molbom da se dostave fotokopije presuda donesenih po osnovu člana 184 KZ, dobijeno je na uvid 40 presuda. Anketari su po dobijanju presuda, u periodu maj–jun 2013. godine unosili podatke iz presuda u strukturane upitnike.

Čuvanje podataka

Po realizaciji studije, svi sakupljeni podaci su arhivirani i čuvaju se u JAZAS-u. Audio snimci intervjua su izbrisani, a anonimizirani transkripti i anonimizirane fotokopije dostavljenih presuda su arhivirani.

Literatura

1. Zakonu o pristupu informacijama od javnog značaja. Službeni glasnik Republike Srbije. Br. 120/2004, 54/2007, 104/2009 i 36/2010.
2. Milić V. Sociološki metod. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Beograd, 1996.
3. Miles MB, Huberman MA. Qualitative data analysis. Sage: London; 1994.
4. Metodologija empirijskog naučnog istraživanja. Ur. Pejčić, B. Defektološki fakultet Univerziteta u Beogradu. Beograd, 1995.

6. ANALIZA PRESUDA PO ČLANU 14. ZAKONA O JAVNOM REDU I MIRU: ODAVANJE PROSTITUCIJI

Sladana Baroš, Institut za javno zdravlje Srbije „Dr Milan Jovanović Batut“

Zakon o javnom redu i miru (ZJRM) uređuje oblast prekršaja i krivičnih dela kojim se ugrožava i remeti javni red i mir. ZJRM definiše javni red i mir kao „usklađeno stanje međusobnih odnosa građana nastalo njihovim ponašanjem na javnom mestu i delovanjem organa i organizacija u javnom životu radi obezbeđivanja jednakih uslova za ostvarivanje prava građana na ličnu i imovinsku sigurnost, mir i spokojstvo, privatni život, slobodu kretanja, očuvanje javnog morala i ljudskog dostojanstva i prava maloletnika na zaštitu.“ (član 2, ZJRM) (1)

Član 14, ZJRM, prema kojem se privode i sudski procesuiraju seks radnici/ce, glasi:

Član 14 ZJRM

- 1) Ko se odaje prostituciji ili ko ustupa prostorije radi prostitucije - kazniće se kaznom zatvora do 30 dana.
- 2) Ko maloletnom licu ustupa prostorije radi prostitucije – kazniće se zatvorom do 60 dana.

Pregled rezultata analize sekundarnih podataka – procesuirani slučajevi prema članu 14 ZJRM

Analizom slučajeva procesuiranih prema članu 14 ZJRM nastojalo se da se proceni zastupljenost (mogućih) žrtava trgovine ljudima među osobama procesuiranim prema članu 14 ZJRM, zatim, da se proceni zastupljenost arbitrarnog hapšenja, kao i da se prikaže sudska praksa u slučajevima procesuiranim prema članu 14 ZJRM. Ovi podacima su poslužili da dopune i dodatno osvetle nalaze dobijene analizom intervjua.

Opšti pregled procesuiranih predmeta prema članu 14 ZJRM

U okviru istraživanja ukupno je obrađeno 213 sudskih presuda koje je Prekršajni sud u Beogradu doneo u periodu od 1. januara 2011. godine do 31. decembra 2012. godine, a koji su pokrenuti primarno po članu 14 ZJRM. Od toga, ukupno 58,7% (125) predmeta je procesuirano tokom 2011. godine, a 41,3% (88) tokom 2012. godine.

U okviru 213 postupaka ukupno je procesuirano 125 osoba po članu 14 ZJRM zbog odavanja prostituciji. Tačnije, u proseku je prema jednoj osobi vođen 1,7 puta sudski postupak tokom 2 godine, a broj postupaka se kretao u rasponu od 1 do 9 sudskih postupaka po osobi.

U odnosu na pol, među 125 osoba procesuiranih osoba preovlađuju osobe ženskog pola (89,6%), odnosno na jednog procesuiranog muškarca ide oko devet procesuiranih žena. U odnosu na rod, za 5,6% od ukupnog broja osoba može se reći da je transrodno, odnosno 53,8% osoba muškog pola je transrodno (transžene). Međutim, eksplicitno se samo za dve osobe navodi da su transrodne (transžene) (1,6% od ukupnog broja osoba, odnosno 15,4% od ukupno osoba muškog pola). Posredno, za pet osoba (4% od ukupnog broja osoba, odnosno 38,5% od ukupnog broja osoba muškog pola) navodi se da je reč o transrodnim osobama (transežnama) (preko izjave svedoka, odnosno na osnovu drugih podataka sadržanih u predmetu).

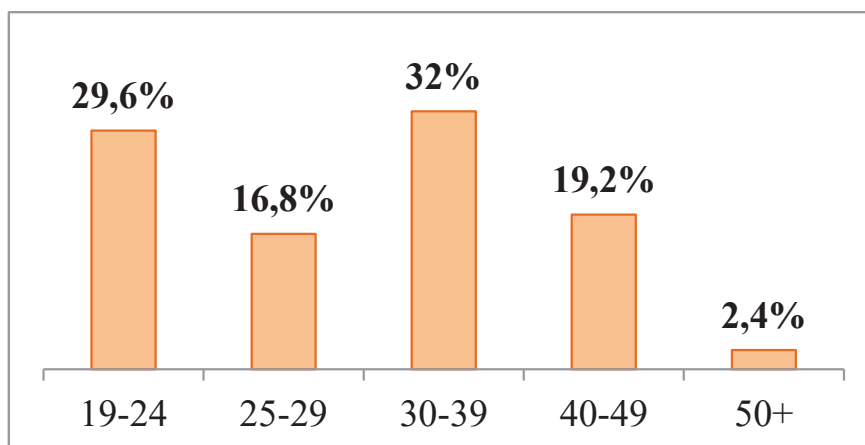
Prosečan broj slučajeva tokm dve godine po osobi ženskog pola bio je 1,7, i kretao se u rasponu od jedan do šest procesuiranih predmeta po osobi. Po jedan put je sudski bila procesuirana većina osoba ženskog pola (njih 63,4% od ukupnog broja osoba ženskog pola), a šest puta za dve godine bila je procesuirana samo jedna osoba ženskog pola (tačnije 0,9% od ukupnog broja osoba ženskog pola). Osobe muškog pola su sudski procesuirane u proseku dva puta tokom dve godine, i to u rasponu od jednog do devet puta. Po jedan put je bila procesuirana većina osoba muškog pola (njih 69,2% od ukupnog broja osoba muškog pola), dok je devet puta bila procesuirana jedna osoba muškog pola (tačnije, 7,7% od ukupnog broja osoba muškog pola) (tabela 1).

Tabela 1. Distribucija sudski procesuiranih slučajeva po osobi

Broj slučajeva po osobi	Muško		Žensko	
	Broj osoba	%	Broj osoba	%
1	9	69,2	71	63,4
2	1	7,7	22	19,6
3	2	15,4	9	8,0
4	0	0	6	5,4
5	0	0	3	2,7
6	0	0	1	0,9
9	1	7,7	0	0
Ukupno	13	100,0	112	100,0

Gledajući uzrast procesuiranih osoba, sudski postupci su vođeni prema osobama uzrasta u proseku 32 godine (SD=9,5) (sa medijanom 31 godina), a u rasponu od 19 do 62 godine. Najzastupljenije su osobe uzrasta od 19 do 29 godina, tj. mladi, (46,4%), a najmanje one sa 50 i više godina (2,4%) (grafikon 1).

Grafikon 1. Procentualna zastupljenost osoba procesuiranih prema članu 14 ZJRM u 2011. i 2012. godini prema uzrasnim grupama

Gotovo svi procesuirani slučajevi su vođeni prema državljanima Republike Srbije (98,1%), dok su četiri sudska postupka vođena prema osobama koje su strani državljani (državljeni Crne Gore, Bosne i Hercegovine i Rumunije). Pri tome se u predmetu navodi da je samo jedna od tih osoba došla ilegalno iz Crne Gore u Srbiju, dok se za ostale ne zna na koji su način došle. Sve su

bile, pored člana 14 ZJRM, procesuirane i po Zakonu o strancima, članovima 84 ili 86, izuzev one koja je došla iz Bosne i Hercegovine, za koju se ujedno jedino navodi da je udata. Osobe za koje se navodi da su državljanke Crne Gore procesuirane su prema članu 84 Zakona o strancima (ZS) koji se odnosi na nenapuštanje Republike Srbije u definisanom roku, odnosno na napuštanje mesta boravka koje je osobi određeno. (2) Obema ovim osobama nije prvi put da su sudski procesuirane. Za jednu osobu se navodi da je procesuirana po prekršaju (pored člana 14 ZJRM) iz člana 84 ZS, stav 1, tačke 2, a za drugu nema podataka po kojoj tački člana 84 ZS je procesuirana (pored člana 14 ZJRM). Osoba koje je došla iz Rumunije je, pored člana 14 ZJRM, okrivljena i prema članu 86 Zakona o strancima, stav 1, tačka 6, koja se odnosi na neprijavlivanje adrese ili promene boravka nadležnom organu u roku od 24 sata po promeni boravišta. (2) Jedino za ovu osobu se ujedno navodi da nije prethodno kažnjavana i da posao ne organizuje samostalno, već preko dečka. Naime, dečko je taj koji ugovara posao putem oglašavanja (pošto ona ne zna srpski), a po njenoj izjavi sve zarađene pare ona zadržava za sebe, dok je posao počela da obavlja dobrovoljno, na sopstvenu inicijativu, bez intervencije dečka. U Srbiju je došla da bi otpočela ljubavnu vezu sa dečkom, s kojim je stupila u kontakt putem interneta. Delo je priznala, a dobila je novčanu kaznu i kaznu zatvora. U prikazu predmeta se ne navodi da li je okrivljena imala prevodioca (s obzirom na to da je njena izjava išla u prilog da ona ne zna da govori srpski).

Posmatrajući ukupno sve predmete (213), nezavisno od osoba koje su procesuirane, mesto prebivanja se ne navodi u 4,7% predmeta, tj. nepoznato je. Među ostalim sudskim predmetima, u 78,8% predmeta navodi se da je mesto boravka Beograd, a od ostalih mesta najzastupljenije je Pančevo (5,4% od ukupnog broja slučajeva gde je navedeno mesto boravka u predmetu), Mladenovac (2%), Novi Sad i Bojnik (po 1,5%) itd.

U posmatranim predmetima, dominiraju oni u kojima procesuirane osobe koje su ili bez škole ili sa nezavršenom osnovnom školom (39,4%), a zatim slede one sa završenom srednjom školom (31%), završenom osnovnom školom (24,9%) i na kraju sa istom zastupljenošću (2,3% od ukupnog broja predmeta) one sa završenom višom ili visokom školom. U 2,3% predmeta nisu navedeni podaci o obrazovanju.

Kada je reč o bračnom stanju, u 4,7% procesuiranih predmeta nisu dati podaci o bračnom stanju procesuiranih osoba, dok sa zastupljenošću od 42,7% dominiraju predmeti u kojima su okrivljeni/e neudate/neoženjeni; slede oni/e koji su u braku (23%), razvedeni/e (18,8%), oni/e koji/e žive u vanbračnoj zajednici (8%), a najmanje je onih koji/e su udovci/ice (2,8% od ukupnog broja predmeta). U 63,8% predmeta se navodi da okrivljeni/e imaju decu, i to od jednog do sedmororo dece, a u proseku dvoje dece.

Samo petina procesuiranih predmeta je vođena prema osobama koje su tad prvi put prekršajno gonjene, dok je u čak 74,2% predmeta reč o osobama koje su prethodno već osuđivane. Pri tome, za 32,4% predmeta se ne navodi po kom osnovu su osobe osuđivane, dok se za preostale 41,8% navodi. Među predmetima gde je navedeno po kom osnovu je ranije osoba osuđivana, u 96,6% slučajeva je reč o slučajevima vođenim po osnovu člana 14 ZJRM. Pored toga, u delu predmeta navodi se da su osobe prethodno kažnjavane po osnovu kršenja Zakona o ličnoj karti (3) (18% predmeta), ali i Zakona o prebivalištu i boravištu građana (4) (14,6% predmeta).

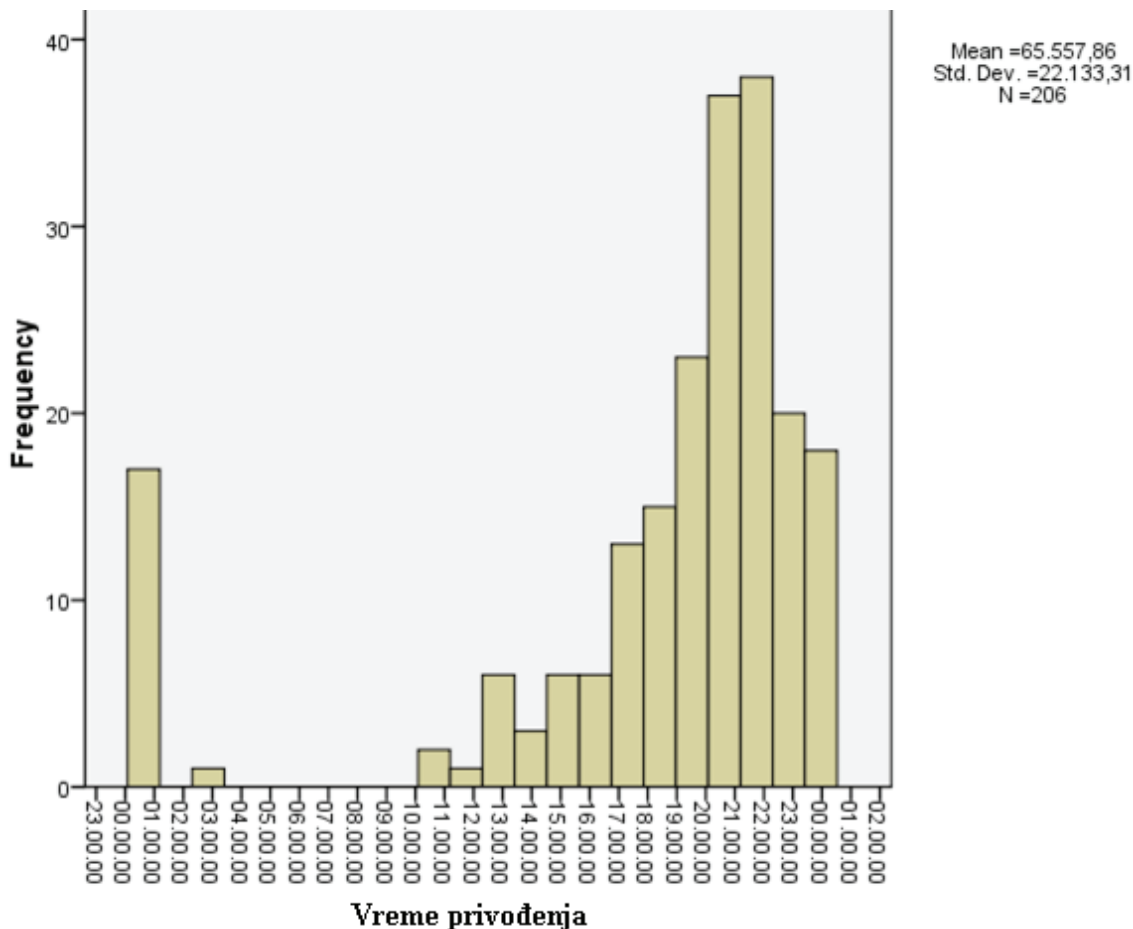
Rezultati obrade podataka o predmetima procesuiranim prema članu 14 ZJRM

Predmeti procesuirani tokom 2011. i 2012. godine, pokrenuti prema članu 14 ZJRM, procesuirani su jednim delom i po drugim osnovama. Od ukupnog broja procesuiranih predmeta, 40,4% je procesuirano samo po osnovu kršenja člana 14 ZJRM. Ostali predmeti (njih 59,6%) je vođeno i po drugim osnovama: po Zakonu o ličnoj karti (44,6% predmeta), Zakonu o prebivalištu i boravištu građana (29,6% predmeta) i po drugim zakonima (1,9% predmeta).

Prema podacima navedenim u sudskim predmetima u odnosu na posedovanje lične karte ili drugog identifikacionog dokumenta u vreme privođenja, u 43,7% predmeta okrivljena osoba je imala sa sobom identifikacioni dokument, u 46% predmeta okrivljena osoba nije imala dokumenta, dok se u 9,4% slučajeva ne navode bilo kakvi podaci o posedovanju dokumenata. Od onih koji sa sobom nisu imali identifikacione dokumente u vreme privođenja, njih 20,4% je procesuirano, pored člana 14 ZJRM, i po Zakonu o ličnoj karti.

Može se reći da su osobe koje su okrivljene za delo po osnovu člana 14 ZJRM privođene od strane policije tokom većeg dela dana. Najmanje privedenih je između 2h i 10h – jedna osoba. Najveća aktivnost policije u odnosu na privođenje osoba procesuiranih po članu 14 ZJRM je bila između 19h i 1h (72,8% od ukupnog broja predmeta), a najveća učestalost hapšenja zabeležena je između 21h i 22h (20,4%) (grafikon 2).

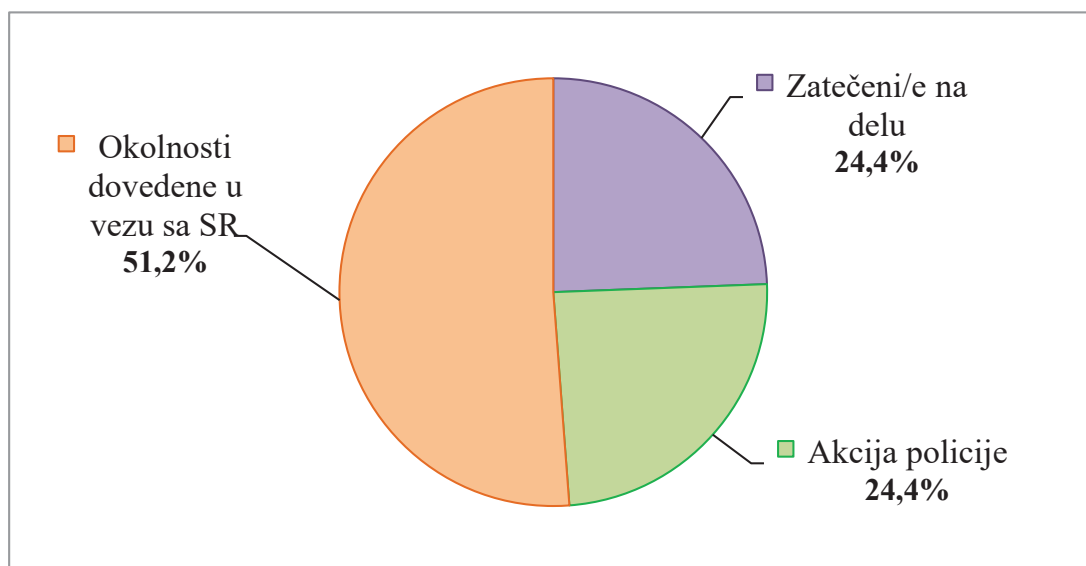
Grafikon 2: Učestalost broja privedenih osoba od strane policije prema vremenu provođenja

Po privođenju u stanicu, osobe su u 90,6% procesuiranih predmeta dale i potpisale izjavu, dok u 6,1% predmeta osobe niti su dale niti potpisale izjavu, a u 3,3% su dale ali ne i potpisale izjavu.

U odnosu na mesto gde je okrivljeni/a zatečen/a, u većini predmeta je reč o ulici i otvorenom prostoru (88,7%), a daleko manje su zastupljeni slučajevi gde je okrivljeni/a zatečen/a u stanu ili hotelu (11,3%). U vreme susreta sa policijom i privođenja, okolnosti u kojima su privedene se mogu grupisati u tri kategorije. Prva, koja čini oko jedne četvrtine predmeta, bi bila ciljano delovanje policije, tj. policijska akcija gde su okrivljene/i privedeni/e usled nuđenja seksualnih usluga u zamenu za novac službenom licu, tj. policijskom službeniku (na ulici, putem oglasa isl). U okviru druge kategorije, koju čini oko jedne četvrtine predmeta, okrivljeni/e su zatečeni/e na delu (pružanje usluge, dogovori sa klijentom i sl.). Treća kategorija, koju predstavlja najveći deo predmeta, oko 50%, su oni gde se navode aktivnosti koje policija posredno dovodi u vezu za seks radom (okrivljeni/a je stajao/la na mestu gde inače stoje seks radnici/ce, nudio/la je usluge prolaznicima, čeka/la klijenta isl) (grafikon 3).

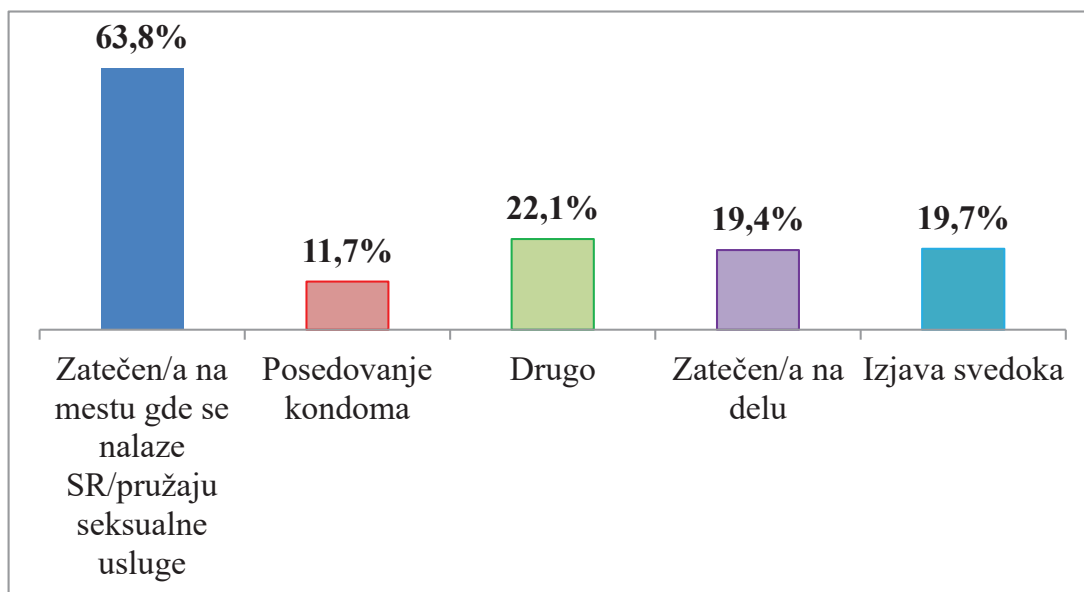
Grafikon 3. Procenat osoba procesuiranih po članu 14 ZJRM prema okolnostima privođenja od strane policije

U vreme privođenja, u 23,5% predmeta osobe procesuirane po članu 14 ZJRM su zatečene sa klijentom, što korespondira podatku o procentu predmeta u kojim se navodi da su okrivljeni/e zatečeni/e na delu. Prema navedenim podacima u predmetima, u 70,9% predmeta privedene osobe su zatečene same, bez prisustva drugih osoba, u 3,8% predmeta zatečene su u društvu kolega/nica, 1% predmeta u društvu bliske osobe (brat, prijatelj), a u 0,9% predmeta nije navedeno da li je osoba zatečena sama ili u nečijem društvu.

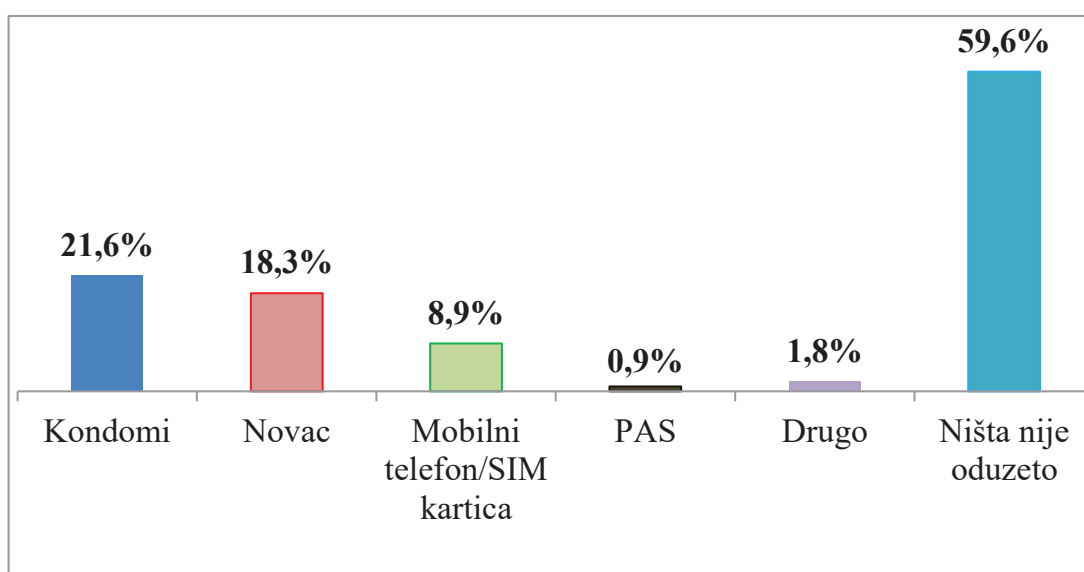
Dokazi o delu koji su navedeni u predmetima su različiti i moglo ih je biti više od jednog u predmetu. Najnavođeniji dokaz u predmetima jeste da je osoba zatečena na mestu gde se pružaju seksualne usluge i/ili gde se nalaze seks radnici/ce. Od ostalih dokaza, podjedanko, ali u manjoj meri od zaticanjanja na mestu gde se pružaju seksualne usluge/nalaze seks radnici/ce, koristi se da je osoba posedovala kondome u vreme privođenja, da je zatečena na delu, kao i izjave svedoka i drugo (dat oglas, posedovanje mobilnog telefona i broja telefona, imovina koja je oduzeta po privođenju, posedovanje novca i slično) (grafikon 4).

Grafikon 4. Procenat predmeta procesuiranih prema članu 14 ZJRM prema dokazima o postojanju dela koji se navode po privođenju i saslušanju u policiji

Po privođenju, u većini predmeta nije navedeno da je nešto oduzeto (59,6%). U ostalim predmetima je navedeno je šta je oduzeto od imovine. Među oduzetim predmetima, najzastupljeniji su bili kondomi, a zatim novac (grafikon 5). Ni kondomi ni novac se po završetku postupka ne vraćaju okrivljenom/oj. Tamo gde postoje podaci, novac je uplaćen u budžet Republike Srbije, a kondomi su uništeni kao sredstvo izvršenja dela. Pored kondoma, tamo gde postoje podaci o postupku sa oduzetom imovinom, kao sredstvo izvršenja dela uništavane su i kartice za mobilni telefon. Samo u jednom predmetu, prema podacima iz potvrda o vraćanju imovine, potvrda je izdata na ime partnera okrivljene.

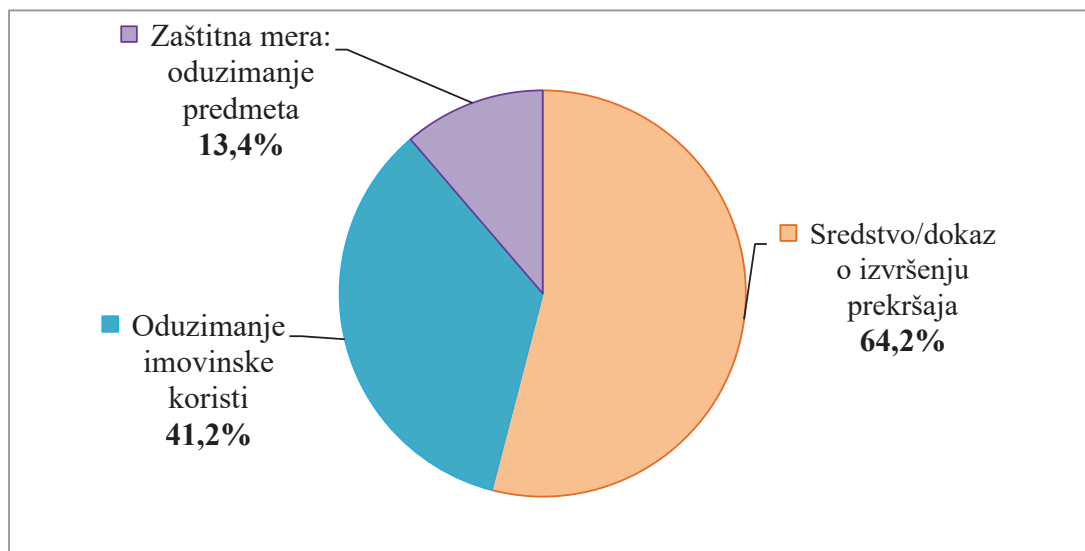
Grafikon 5. Učestalost (u %) prijavljenih oduzetih predmeta od privedenih osoba procesuiranih po članu 14 ZJRM

Razlog oduzimanja imovine se navodi u 77,9% predmeta, i to ne uvek samo jedan razlog, već više. U gotovo dve trećine slučajeva kao razlog se navodi da je imovina oduzeta kao sred-

stvo/dokaz izvršenja prekršaja, a u dve petine slučajeva se navodi da je reč o oduzimanju imovinske koristi stečene izvršenjem dela (grafikon 6).

Grafikon 6. Zastupljenost (u procentima) razloga navedenih u procesuiranim predmetima po članu 14 ZJRM za oduzimanje zatečene imovine

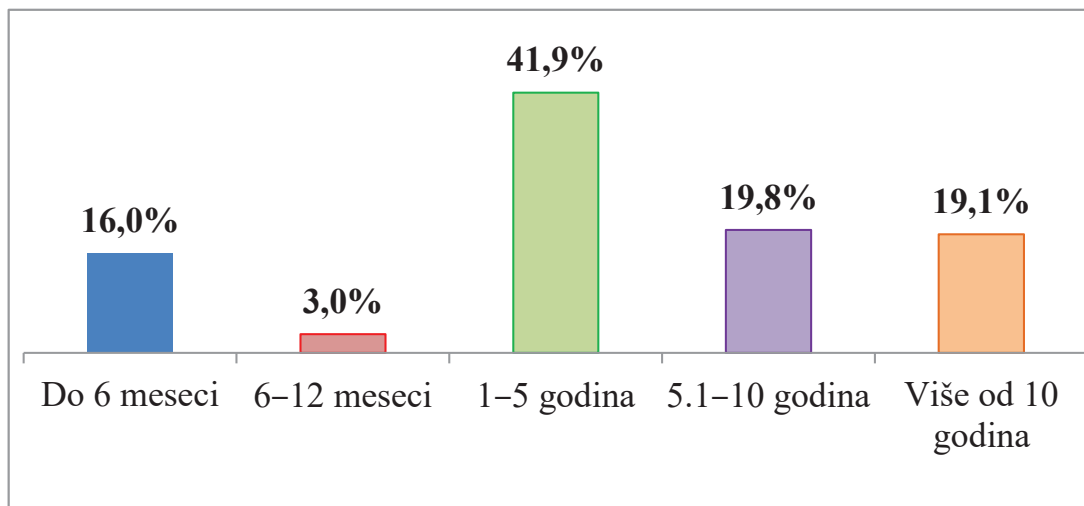

Gotovo sve privedene osobe po saslušanju su dale i potpisale izjavu u policiji (u 90,6% predmeta), dok je u 3,3% predmeta osoba dala izjavu, ali je nije potpisala. U 6,1% predmeta osobe niti su dale niti potpisale izjavu u policiji. U odnosu na okolnosti privođenja, od 51,2% predmeta gde je reč o posrednom dovođenju u vezu sa seks radom, u 94,5% predmeta ove osobe su priznale delo u policiji, dok u 5,5% osoba nije priznala izvršenje dela u policiji.

U 50,2% predmeta navedeno je šta je osoba prijavila kao razlog bavljenja seks radom. U većini slučajeva reč je o materijalnim i egzistencijalnim razlozima, uključujući i izdržavanje dece (97,2%), a zatim da je reč o povremenom, dopunskom, poslu (1,9%) i zavisnost od psihoaktivnih supstanci (0,9%). U većini slučajeva je navedeno da su okrivljeni/e naveli/e da posao obavljaju samostalno, ugovaranjem direktno sa klijentima na ulici (78,9%), tj. putem oglasa, telefonski (10,8%), dok je najmanje prijavljeno da se posao obavlja uz posredovanje trećeg lica (0,9%). U ostalim slučajevima (9,4%) nema podataka o načinu organizovanja posla. U predmetima u kojima je navedeno da su osobe ugovarale posao posredstvom trećeg lica (dva slučaja), razlog bavljenja seks radom koji se navodi jeste egzistencionalna potreba. Samo dve osobe su izjavile da su posao ugovarale posredstvom drugog lica, gde je jedna osoba državljanka Rumunije, a druga Republike Srbije. I ove osobe su procesuirane, koliko se može videti prema podacima navedenim u predmetima, na isti način kao i druge okrivljene osobe, a postupak (od privođenja do donošenja presude) je trajao jedan dan.

U 61,5% predmeta se navodi vremenski period za koji su okrivljene osobe prijavile da se bave seks radom. Ovaj period se kreće od četiri dana do više od 10 godina. Najzastupljeniji su predmeti gde se navodi da se osoba bavi seks radom od godinu dana do pet godina, a najmanje su zastupljeni predmeti u kojima se navodi da se osoba bavi seksualnim radom od šest meseci do godinu dana (grafikon 7).

Grafikon 7. Zastupljenost predmeta (u procentima) prema prijavljenoj dužini vremena bavljenja seks radom od strane osoba procesuiranih po članu 14 ZJRM (među predmetima gde je naveden podatak o dužini bavljenja seks radom)

Podaci o dužini boravka u pritvoru navedeni su u 165 predmeta (77,5%). Dužina boravka u pritvoru, prema navedenim podacima, nije prelazila 24h i u proseku je iznosila oko 10h. U većini predmeta (96,7%) ne navodi se posebno kakvo je bilo zdravstveno/psihofizičko stanje osoba po privođenju. U predmetima gde je zdravstveno/psihofizičko stanje osobe navedeno, za dve osobe se navodi da su bile pod dejstvom psihoaktivnih supstanci u vreme privođenja, za jednu da je ranije lečena u Specijalnoj bolnici za bolesti zavisnosti, Beograd, za jednu da je u drugom stanju, a za dve da su se porodile pre šest meseci ili manje od momenta privođenja, dok se za jednu navodi da je bila fizički povređena. Samo za osobu sa fizičkim povredama se navodi da joj je pružena medicinska pomoć, i to „medicinska terapija lekara specijaliste u Urgentnom centru“. Po završetku postupka, samo dve osobe za koje se u predmetu navodi zdravstveno stanje su dobile (delimično) oslobađajuće presude. Reč je o osobama koje su se porodile unutar šest meseci pre privođenja. Jedna osoba je dobila oslobađajuću presudu, a druga obustavu postupka. Osobi koja je bila u drugom stanju u vreme privođenja i procesuiranja izrečena je zatvorska kazna po članu 14 ZJRM i novčana kazna po drugom osnovu.

Tokom suđenja, tj. glavnog pretresa većina osoba procesuiranih po članu 14 ZJRM je priznala izvršenje dela (96,2% slučajeva). U ostalim slučajevima nije došlo do priznanja dela. Međutim, i pored priznavanja dela, u 6,1% slučajeva je došlo do promene izjave date na sudu u odnosu na izjavu datu u policiji, među kojima svega troje okrivljenih menja izjavu tako što delo koje su priznali u policiji prilikom saslušanja ne priznaju na suđenju.

U toku suđenja, u većini predmeta se ne navodi postojanje svedoka (72,8%), dok je u ostalim predmetima, gde se navodi da je postojao svedok, čitanje izjave bilo u prednosti u odnosu na saslušanje svedoka na sudu (u 24,4% slučajeva su čitane izjave svedoka (pretežno klijenata), dok je u 2,8% slučajeva vršeno saslušanje svedoka na sudu, gde su svedoci bili mahom policajci).

Gledajući podatak o datumu privođenja i datumu završetka suđenja (tj. donošenja presude), čitav postupak u većini slučajeva (97,7%) je trajao jedan dan ili manje. Za ostale slučajeva, nema kompletnih / jasnih podataka o vremenu početka postupka (privođenju), pa je nepoznato da li je trajao jedan dan ili duže. U ovom roku su procesuirani ne samo oni predmeti gde su osobe bile procesuirane i po osnovu Zakona o ličnoj karti i/ili po osnovu Zakona o prebivalištu i bo-

ravištu građana, nego i one osobe koje su procesuirane samo po osnovu člana 14 ZJRM (ukupno 40,4% slučajeva). U slučaju osoba koje su procesuirane samo po članu 14 ZJRM, a da je postupak trajao jedan dan i manje, u 44% ovih predmeta okrivljene osobe su već ranije bile kažnjavane po osnovu dela iz člana 14 ZJRM. Takođe, među ovim predmetima, procesuiranim u periodu jedan dan ili manje, a vođeni samo po osnovu člana 14 ZJRM, eksplicitno se u 34,6% predmeta navodi da su osobe u vreme privođenja imale ličnu kartu ili drugi identifikacioni dokument. Postupak je trajao jedan dan ili manje i kod onih osoba koje su imale strano državljanstvo, kao i kod onih koje su prijavile da su posao ugovarale posredstvom trećeg lica.

Tokom suđenja, u većini predmeta se navodi da su procesuirane osobe priznale delo na sudu (96,2% predmeta), dok se u 3,8% predmeta navodi da su osobe negirale delo pred sudom. Među predmetima u kojima su osobe posredno dovedene u vezu sa seks radom (51,2% predmeta), u 93,6% predmeta osobe su priznale delo pred sudom, a u 6,4% predmeta osobe su negirale delo. Ipak, priznanje se u većini predmeta eksplicitno ne navodi kao olakšavajuća okolnost pri donošenju presude.

Kada je reč o olakšavajućim i otežavajućim okolnostima, u većini predmeta se ne navodi eksplicitno o kojim okolnostima je reč. Kada je reč o otežavajućim okolnostima, one se uzimaju u obzir u 94,4% predmeta i to pretežno kroz komentar da se uzimaju u obzir sve otežavajuće okolnosti. Tamo gde se navode, uglavnom je reč o prethodnom kažnjavanju osobe i/ili nemanju lične karte ili drugog identifikacionog dokumenta. Kada je reč o olakšavajućim okolnostima, one se uzimaju u obzir u 76,6% predmeta. Među ovim predmetima dominira da se uzimaju u obzir sve olakšavajuće okolnosti (u 93,1% predmeta), a tamo gde se navode konkretne olakšavajuće okolnosti, uglavnom je reč o tome da je osoba majka maloletnog deteta ili odojčeta ili da je samohrana majka, specifične lične ili porodične okolnosti, gravidnost u momentu suđenja, ranije nekažnjavanje, priznavanje dela, nezaposlenost ili nastojanje da pribavi ličnu kartu.

Po saslušanju, u 2,8% predmeta donete su (uslovno) oslobađajuće presude: oslobađanje bez opomene (jedna osoba koja se porodila u periodu unutar šest meseci pre suđenja), opomena za počinjeno delo po članu 14 ZJRM, preinačenje zatvorske u novčanu kaznu, obustava postupka (jer je osoba imala dete mlađe od godinu dana). Kazna zatvora je dosuđena za 97,2% predmeta u trajanju od minimum četiri do maksimum 30 dana, u proseku oko 12 dana, sa medijanom od 10 dana. Kada je reč o dužini kazne zatvora, nisu nađene razlike između onih koji su procesuirani prvi put po osnovu dela iz člana 14 ZJRM i onih koji su ranije bili osuđivani, kao što nema razlike ni između onih koji imaju ličnu kartu ili drugi identifikacioni dokument u vreme privođenja i onih koji nemaju. Takođe, ni zdravstveno/psihofizičko stanje okrivljenih nije imalo uticaja na prosečnu dužinu kazne zatvora. Iako je među predmetima bilo onih u kojima je konstatovano da su osobe pod dejstvom psihoaktivnih supstanci, nije izrečena nijedna mera obaveznog lečenja od zavisnosti, kao ni bilo koja druga mera u odnosu na sve procesuirane osobe. Dodatno, novčana kazna je izrečena u 52,6% slučajeva, i to u rasponu od 1000 dinara do 20.000 dinara, u proseku 5723,21 dinar. Među onima koji su dobili novčanu kaznu, najzastupljenije je izricanje novčane kazne za delo po Zakonu o ličnoj karti (68,5% slučajeva od slučajeva sa izrečenom novčanom kaznom), a zatim po Zakonu o prebivalištu i boravištu građana (62% slučajeva).

Po okončanju postupka, od ukupno 213 predmeta ni za jedan predmet nije podneta žalba od strane okrivljenih na presudu suda. Izvršenje presude je u 98,6% slučajeva počelo isti dan kad je presuda izrečena. U ostala tri slučaja (1,4%), izvršenje presude je počelo od jednog dana do dve nedelje po izricanju presude.

Zaključci

Seks radnici/ce, prema obrađenim predmetima procesuiranim po osnovu kršenja člana 14 ZJRM, su u proseku uzrasta 32 godine, pretežno ženskog pola, uglavnom bez obrazovanja ili sa nižim stepenima obrazovanja, većinom neudate/neoženjeni, ali većinom sa u proseku dvoje dece. Tokom dve godine, u proseku je jedna osoba bila 1,7 puta procesuirana prema članu 14 ZJRM. Za oko 4/5 slučajeva se navodi da je reč o osobama koje su ranije već procesuirane, a za polovinu od njih se eksplicitno navodi da su procesuirane po članu 14 ZJRM, dok se za polovinu ne zna po kom osnovu su ranije procesuirane. Samo po osnovu člana 14 ZJRM je procesuirano 40% predmeta, a ostali su pored ovog dela imali dodatno dela mahom vezana za kršenja Zakona o ličnoj karti i Zakona o prebivalištu i boravištu, što govori da velik udeo procesuiranih seks radnika/ca ima problem sa obezbeđivanjem lične dokumentacije.

U svega četiri slučaja je reč o osobama koje nisu državljani Republike Srbije. Međutim, ni u jednom od tih slučajeva se ne razmatra da li je osoba žrtva trgovine ljudima ili ne. Svim osobama je suđeno u skladu sa važećim ZJRM i Zakonom o strancima (članovima vezanim za prijavu mesta prebivališta), i one su osuđene na kaznu zatvora i dodatno na novčanu kaznu. U slučaju državljanke Rumunije, ne navodi se da li je angažovan poseban prevodilac, mada se u samom predmetu navodi da ona ne govori srpski jezik i da je do klijanata dolazila posredstvom trećeg lica, dobrovoljno. Osobe koje policija kategoriše i privede kao osobe koje se bave seks radom bivaju dalje upućene na suđenje kod sudija koje se posebno ne bave pitanjima trgovine ljudima, odnosno nisu specijalizovani za trgovinu ljudima.

Sudeći prema obrađenim predmetima, o arbitrarnom hapšenju može se govoriti u čak oko polovine slučajeva. U tim predmetima je reč o aktivnostima koje se posredno dovode u vezu sa seks radom (stajanje na mestu gde inače stoje seks radnici/ce, „nuđenje“ usluga prolaznicima, „čekanje“ klijenta, gde pri tom aktivnosti pod navodnicima nisu ni na koji način posebno dokazivane, izuzev interpetacije policije da je reč u pravo o tim aktivnostima - nuđenju i čekanju i sl). Pri tome se u predmetima navodi da je čak 70% procesuiranih osoba zatečeno sâmo u momentu hapšenja. Dokazi koji se koriste u dokazivanju seks rada su prilično arbitrarni: osoba je bila na mestu gde stoje/okupljaju se seks radnici/ce, što je najdominantniji dokaz za delo po članu 14 ZJRM, a zatim sledi posedovanje kondoma kao dokaz seks rada. Pored ovih dokaza, prisutni su i oni koji su zasnovaniji, kao što je da je osoba zatečena na delu ili iskaz svedoka (klijenta, ali i policije). U svetlu ovih podataka, može se govoriti o relativno visokoj zastupljenosti arbitrarnosti pri hapšenju i dalje procesuiranju, kada je reč o seks radu.

Posebno mesto zauzima tretiranje kondoma. Iako je kondom dokazano najpouzdanije preventivno sredstvo u oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja, on se koristi kao dokaz da je počinjeno delo prodaje seksualnih usluga i biva oduzet od privedene osobe, a zatim i uništen kao sredstvo izvršenja dela. Ovo se posebno negativno može odraziti na preventivne aktivnosti u okviru seksualnog i reproduktivnog zdravlja i prava, jer seks radnici/ce mogu biti obeshrabreni/e da koriste kondom sa klijentima iz straha od akcija policije.

Svi postupci, od privođenja do izricanja presude, su uglavnom trajali do 24 časa. Po ovom ubrzanom postupku su procesuirane ne samo osobe sa spornom ličnom dokumentacijom, već sve osobe privedene po osnovu prekrašaja iz člana 14 ZJRM. Presude su uglavnom ujednačene i nema razlika u prosečnoj dužini kazne zatvora (u proseku 12 dana, medijana 10) u odnosu na prethodno privođenje i procesuiranje, posedovanje lične dokumentacije, zdravstveno stanje.

Kada je reč o zdravstvenom stanju, samo dve osobe koje su imale dete mlađe od šest meseci u vreme privođenja su oslobođene, tj. obustavljen im je postupak. Kod ostalih osoba kod kojih se evidentira zdravstveno stanje (tj. navodi se da koriste psihoaktivne supstance, da su trudne ili da imaju fizičke povrede), ovo stanje ne utiče na presudu i dužinu kazne. Zanimljivo je da ni jednoj osobi koja koristi psihoaktivne nije izrečena mera obaveznog lečenja od zavisnosti. Takođe, mada se navodi u predmetima da osobe nisu priznale delo u policiji ili tokom suđenja, ovo nema uticaja na donošenje presude, tj. kažnjavanje zatvorom i dodatno novčanom kaznom ako je prisutna optužba po osnovu još nekog zakona.

Ni za jednu donetu presudu nije podneta žalba. Pretpostavka je da osuđene osobe ne poznaju proceduru podnošenja žalbe, a ujedno nemaju vremena da se konsultuju ili napišu žalbu, jer odmah po donošenju presude bivaju sprovedene dalje na odsluženje kazne u zatvor u Požarevcu.

Preporuke

Izmena, tj. brisanje člana 14 ZJRM kako bi se omogućilo poštovanje osnovnih ljudskih prava (5) seks radnika/ca.

Razvoj mehanizma za poštovanja osnovnih ljudskih prava seks radnika/ca, posebno pravo na život, slobodu i sigurnost, uključujući i zaštitu od arbitrarnog hapšenja, pritvaranja ili deportacije; pravo na pravično suđenje, pravo da ne budu izloženi diskriminaciji, pravo na jednakost pred zakonom i jednaku zaštitu zakona; pravo na zdravlje; pravo na rad, na slobodan izbor zaposlenja, na pravične i zadovoljavajuće uslove rada; pravo na posedovanje imovine i ne lišavanje od svoje imovine; kao prava garantovana Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija (5).

Prestanak sa praksom tretiranja kondoma kao sredstva dokaza za počinjeno delo pružanja seksualnih usluga u zamenu za novac i uništavanja kondoma kao sredstva izvršenja dela, kako bi se u potpunosti podržali javnozdravstveni naporu u pogledu zaštite seksualnog i reproduktivnog zdravlja i prava.

Izgradanja kapaciteta seks radnika/ca za poznavanje svojih zakonskih prava, ali i osnovnih ljudskih prava, prepoznavanje situacija u kojima im se ova prava krše i načina na koje mogu da reaguju kako bi zaštitile sebe od kršenja njihovih prava.

Izgradnja kapaciteta seks radnika/ca u razumevanju zakonskih procedura i mogućnosti koje im ove procedure pružaju da zaštite svoj integritet i svoja prava.

Senzibilizacija sudija i policije za ljudska prava seks radnika/ca.

Literatura

1. Zakon o javnom redu i miru. Službeni glasnik Republike Srbije. Br. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 - dr. zakon i 85/2005 - dr. zakon.
2. Zakon o strancima. Službeni glasnik Republike Srbije. Br. 97/2008.
3. Zakon o ličnoj karti. Službeni glasnik Republike Srbije. Br. 62/2006 i 36/2011.
4. Zakon o prebivalištu i boravištu građana. Službeni glasnik Republike Srbije. Br. 87/2011.
5. The Universal Declaration of Human Rights. [Internet]. Geneva: United Nations. 10. December 1948. [pristupljeno 11. novembar 2013]. Dostupno na: <http://www.un.org/en/documents/udhr/>

7. ANALIZA PRESUDA ZA KRIVIČNO DELO POSREDOVANJE U VRŠENJU PROSTITUCIJE (KRIVIČNI ZAKONIK REPUBLIKE SRBIJE, ČLAN 184)

Ivana Radović, ASTRA

Cilj analize je bio istražiti na koji način se član 184 Krivičnog zakonika Republike Srbije (u daljem tekstu: KZ), koji propisuje krivično delo posredovanja u vršenju prostitucije, primenjuje u sudskoj praksi naše zemlje. (1) Ovaj član glasi:

Posredovanje u vršenju prostitucije

Član 184

(1) Ko navodi ili podstiče drugog na prostituciju ili učestvuje u predaji nekog lica drugome radi vršenja prostitucije ili ko putem sredstava javnog informisanja i drugih sličnih sredstava propagira ili reklamira prostituciju, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina i novčanom kaznom.

(2) Ako je delo iz stava 1. ovog člana izvršeno prema maloletnom licu, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do deset godina i novčanom kaznom.

Iako se radi o članu zakona koji je namenjen suzbijanju seks rada kroz sankcionisanje posrednika, tj. makroa, u praksi se on često koristi za krivično gonjenje samih seks radnika/ca koji/e se udružuju da bi bezbednije i lakše mogli/e da rade, ili za procesuiranje krivičnog dela trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije, i to u dva slučaja: bilo da se trgovina ljudima ne prepozna od samog početka, bilo da se postupak pokrene za krivično delo trgovine ljudima, a u toku postupka dođe do prekvalifikacije u posredovanje u vršenju prostitucije, opet ili zato što tužioc i sudije ne prepoznaju da se radi o krivičnom delu trgovine ljudima ili prepoznaju da se radi o trgovini ljudima, ali nemaju dovoljno dokaza za krivično gonjenje ovog krivičnog dela, pa pribegavaju prekvalifikaciji u krivično delo posredovanje u vršenju prostitucije sa idejom da počinilac ne izbegne kažnjavanje.

Analiza je izvršena na osnovu 40 presuda donetih za krivično delo posredovanje u vršenju prostitucije, koje su dostavili osnovni, viši i apelacioni sudovi sa cele teritorije Republike Srbije. Zahtevi za dostavljanje presuda su upućeni sudovima na osnovu Zakona o pristupu informacijama od javnog značaja. (2)

Sledeći sudovi su nas obavestili da u periodu 2011–2012. godine nisu imali predmete po krivičnom delu posredovanje u vršenju prostitucije: Osnovni sud u Čačku, Osnovni sud u Kruševcu, Osnovni sud u Požegi, Osnovni sud u Vranju, Osnovni sud u Paraćinu, Osnovni sud u Užicu, Osnovni sud u Loznici, Osnovni sud u Kikindi, Osnovni sud u Prokuplju, Osnovni sud u Somboru, Osnovni sud u Nišu, Osnovni sud u Novom Pazaru, Osnovni sud u Požarevcu, Osnovni sud u Pirotu, Osnovni sud u Prijepolju, Osnovni sud u Zaječaru, Osnovni sud u Valjevu, Osnovni sud u Zrenjaninu i Osnovni sud u Kosovskoj Mitrovici.

Iako postupanje po članu 184 KZ ne spada u nadležnost viših sudova, ovi sudovi sude u slučajevima kada dođe do prekvalifikacije dela iz člana 388 KZ – krivično delo trgovine ljudima u član 184 KZ – krivično delo posredovanja u vršenju prostitucije, te su stoga presude i odgo-

voru koje su ovi sudovi dostavljali od izuzetnog značaja u analizi. Od viših sudova, u periodu 2011–2012. godine, nijedan predmet nisu imali sudovi u Leskovcu, Subotici, Požarevcu, Pirotu, Sremskoj Mitrovici, Kruševcu, Šapcu, Pančevu, Somboru, Kragujevcu, Smederevu, Užicu, Novom Pazaru, Jagodini, Kraljevu, Nišu, Zrenjaninu i Čačku.

Presude i odgovore su dostavili i svi apelacioni sudovi, pri čemu Apelacioni sud u Nišu nije dostavio kopije presuda, već je dozvolio uvid u sudske spise, dok nas je Apelacioni sud u Novom Sadu obavestio o broju postupaka koji su vođeni, a za uvid u presude je istraživače uputio na vršioca funkcije predsednika suda koji može dati posebnu dozvolu za vršenje uvida. Zanimljivo je da je Apelacioni sud u Novom Sadu, u prvoj fazi istraživanja, dostavio istraživačkom timu anonimizirane presude.

Trinaest presuda apelacionih sudova je izuzeto iz analize zato što nije bilo moguće povezati ih sa prvostepenim presudama osnovnih sudova, odnosno iz dostavljenih drugostepenih presuda nije bilo moguće izvući podatke potrebne za istraživanje, pošto se u njima razmatraju samo eventualne bitne povrede odredaba krivičnog postupka, odluke o krivičnoj sankciji, povrede krivičnog zakona itd. Ovim presudama je potvrđena presuda prvostepenog suda (7), ukinuta presuda prvostepenog suda (4) ili je presuda prvostepenog suda preinačena.

Vrsta predmeta

Član	Br. slučaja	Delo	Broj i rod optuženih	Broj i rod oštećenih	Sud
184 (1)	4	Posredovanje u vršenju prostitucije, tj. reklamiranje prostitucije	4 seks radnice	4 žene 1 muškarac	Osnovni sud Novi Sad (3); Prvi osnovni sud Beograd (1)
184(2)/251 CC FRY	4	Posredovanje u vršenju prostitucije maloletne osobe	Muškarci 3 Žene 4	4 žene (15 god. - 2; 17 god. -:1; nepoznato - :1)	Osnovni sud Novi Sad (2); Osnovni sud Bor (1); Prvi osnovni sud Beograd (1).
184 (1)	3	Prekvalifikacija krivičnog dela trgovine ljudima (čl. 388 KZ) u posredovanje u prostituciji. U žalbenom postupku jedan predmet prekvalifikovan iz trgovine ljudima u krivično delo obljube nad detetom (čl. 180 KZ).	Muškarci: 4	Žene: 6, od čega 4 maloletne	Osnovni sud u Negotinu, Zaječar u i Šapcu
184 (1)	2	Posredovanje u vršenju prostitucije uz upotrebu sile	Muškarci: 3	Žene: 4	Prvi osnovni sud Beograd (1); Osnovni sud Subotica (1)
184 (1)	14	Organizovanje prostitucije drugog lica	Muškarci: 18 Žene: 3	Žene: 21	Prvi osnovni sud Beograd (6), Kragujevac (3), Osnovni sud Novi Sad (2), Subotica (1), Leskovac (1) i Vršac (1).
Total	27				

Presude za posredovanje u prostituciji protiv seks radnica

U četiri presude – tri presude Osnovnog suda u Novom Sadu i jednoj presudi Prvog osnovnog suda u Beogradu – seks radnici/ce su identifikovani/e kao počinioci krivičnog dela iz člana 184 KZ i osuđeni/e za posredovanje u vršenju prostitucije. Optužene su u svim predmetima ženske osobe, dok se među oštećenima (ukupno pet osoba) pojavljuje i jedan muškarac. U jednom predmetu nije bilo oštećenih. Samo u jednom predmetu se pojavljuju svedoci, i to dve (od tri) „oštećene“ i jedan klijent optužene. U jednom predmetu je krivično delo otkriveno tako što se policijski inspektor pojavio kao klijent, dok u ostalim predmetima nije obrazloženo na koji način je delo otkriveno.

U svim predmetima se radi o seks radnicama koje su zajedno živele i/ili radile sa „oštećenima“. Sve optužene su usluge reklamirale preko sredstava informisanja, putem štampe ili interneta. Dve optužene su, osim oglašavanja, iznajmljivale stan u kome se obavljao seks rad, nalazile klijente i sa njima ugovarale posao, i za sebe i za oštećene, pokrivala sve troškove, a za uzvrat od oštećenih uzimale procenat zarade (50%). U jednom predmetu optužena je živela u vanbračnoj zajednici sa oštećenim, koji se takođe bavio seks radom, a navodno navođenje na prostituciju je slučaj kada je ona, bez naknade, prepustila jednog svog klijenta oštećenom.

U jednom predmetu nema oštećene, tj. seks radnica je optužena za posredovanje samoj sebi u vršenju prostitucije, tako što je objavljivala oglase kojim se reklamiraju seksualne usluge. U obrazloženju presude se kaže: „Radnja izvršenja osnovnog oblika krivičnog dela posredovanje u vršenju prostitucije iz člana 184 st. 1 Krivičnog zakonika propisana je alternativno. Prvo su u pomenutom članu navedene radnje podstrekivanja na prostituciju i one se sastoje u navođenju ili podsticanju drugog na prostituciju. Zatim se kao radnja izvršenja osnovnog oblika propisuje pomaganje u vršenju prostitucije, i sastoji se u učestvovanju u predaji nekog lica drugom radi vršenja prostitucije, i na kraju, kao poslednja alternativno propisana radnja izvršenja osnovnog oblika, zakonodavac je predvideo propagiranje i reklamiranje prostitucije putem sredstava javnog informisanja i drugih sličnih sredstava.“¹

Ovakva odluka je neobična, jer se krivično delo predviđeno članom 184 KZ zove posredovanje u vršenju prostitucije, i, iako se jedan element ovog krivičnog dela odnosi na reklamiranje prostitucije, on je namenjen sankcionisanju posrednika i makroa, a ne samih seks radnica. Ovo tumačenje proizilazi iz toga što je za suzbijanje seks rada, tj. odavanja prostituciji predviđen član 14 Zakona o javnom redu i miru (3), gde se, prema izjavama sudija za prekršaje sa kojima smo razgovarali, odavanje prostituciji tumači kao profesija, kao namera da se neko bavi prostitucijom, kao svaka konkludentna radnja koja ukazuje na nameru da se neko bavi prostitucijom, u šta svakako spada i oglašavanja sopstvenog seks rada. Naime, nije jasno na osnovu kojih kriterijuma je odlučeno da se seks radnica koja se samostalno bavi seks radom krivično, a ne prekršajno goni za odavanje prostituciji.

Osim priznanja optuženih, kao dokazi u ovim predmetima su korišćeni objavljeni oglasi, mobilni telefoni i SIM kartice, kao i SMS poruke u jednom predmetu. U samo jednom slučaju su telefon i kartica oduzeti kao mera bezbednosti oduzimanja predmeta. Kako se u jednoj od presuda kaže: „Imajući u vidu da je okrivljena upotrebljavala opisani mobilni telefon da bi stupala u kontakte sa drugim licima u cilju izvršenja krivičnog dela, i da postoji opasnost da se navedeni

¹ Osnovni sud u Novom Sadu K-3368/2011.

telefon ponovo upotrebi za izvršenje krivičnog dela, neophodno je izricanje mere bezbednosti oduzimanja predmeta.”²

Kondomi se ne spominju kao dokaz niti se oduzimaju kao mera bezbednosti, što je značajna razlika u odnosu na praksu prekršajnih sudova prilikom gonjenja seks radnika/ca.

Sve optužene seks radnice su priznale delo, a jedna je sa tužilaštvom sklopila sporazum o priznanju krivice.

Dve optužene su osuđene na uslovne kazne (četiri, tj. šest meseci zatvora, uslovno na dve godine), a dve na pet, tj. osam meseci zatvora, uz novčane kazne u rasponu od 30.000 do 50.000 dinara. Izrečene zatvorske kazne su većinom ispod zakonom propisanog minimuma.

Kao olakšavajuće okolnost pri odmeravanju kazne, sud je uzimao neosuđivanost (3), priznanje krivice (3), činjenicu da je optužena porodična žena i/ili majka maloletne dece (2), mladost optužene (1), kajanje i žaljenje zbog učinjenog krivičnog dela (2). Samo jednoj optuženoj je prethodna osuđivanost uzeta kao otežavajuća okolnost.

Uvidom u presude Prekršajnog suda u Beogradu, utvrdili smo da oštećene koje su se bavile seks radom, navodno uz posredovanje optužene u postupku koji je vođen pred Prvim osnovnim sudom u Beogradu, nisu istovremeno prekršajno gonjene za odavanje prostituciji po članu 14 Zakona o javnom redu i miru.

Posredovanje u prostituciji maloletne osobe

Četiri presude se odnose na posredovanje u vršenju prostitucije maloletne osobe po članu 184, stav 2, KZ. Iako se istraživanje ne bavi seks radom maloletnih osoba, ovde je neophodno istaći da seks rad osoba mlađih od 18 godina ne može biti dobrovoljan čak i kada maloletna osoba izjavljuje dobrovoljnost. Međutim, ova četiri predmeta su zanimljiva i na njih se osvrćemo u ovoj analizi zato što imaju značajne elemente nedobrovoljnosti i trgovine ljudima, tj. elementi trgovine ljudima postoje i mimo činjenice da se radi o maloletnim osobama.

Ove presude su doneli Osnovni sud u Novom Sadu (2), Osnovni sud u Boru i Prvi osnovni sud u Beogradu.

Zanimljivo je da, iako se radi o presudama donetim 2011–2012. godine, dva predmeta se odnose na delo počinjeno u vreme važenja Krivičnog zakona Savezne Republike Jugoslavije (u daljem tekstu: SRJ), član 251, stav 2, i to jedno delo počinjeno 1997. godine i jedno počinjeno u periodu 2002–2004. godine. Jedna od ovih presuda još uvek nije pravosnažna.

U dva predmeta optuženi su muškarci, u jednom muškarac i žena, a u jednom tri žene koje su se i same bavile seks radom. Oštećene su 4 maloletne devojke, uzrasta 15 (2) i 17 godina, a za jednu oštećenu se ne navodi uzrast. U jednom predmetu je prvobitno bilo još šest punoletnih oštećenih koje su kasnije isključene, jer je u delu optužbe koji se odnosi na njih nastupila apsolutna zastarelost.

U kontekstu trgovine ljudima, najzanimljiviji je predmet Osnovnog suda u Novom Sadu³ koji još nije pravosnažno presuđen, a predmetni događaj se, prema optužnici, zbilo 1997. godine, kada je prvooptuženi u Ukrajini i Moldaviji pronalazio devojke koje su bile primoravane da se bave prostitucijom u lokalima drugooptužene, uz oduzimanje dokumenata i ograničavanje

² Apelacioni sud u Novom Sadu Kž 1-3930/2011.

³ Osnovni sud u Novom Sadu K-24457/2010.

slobode kretanja, dok su optuženi uzimali sav novac koje su devojke na ovaj način zarađivale. Slučaj je otkriven u policijskoj raciji. Može se razumeti činjenica da u vreme izvršenja dela trgovina ljudima nije bila predviđena kao krivično delo (mada je postojalo delo zasnivanje ropskog odnosa i prevoz lica u ropskom odnosu – član 155 Krivičnog zakona SRJ, tj. Osnovnog krivičnog zakona), pa nije moglo da se kao takvo goni, ali se ne mogu razumeti kazne izrečene prvostepenom presudom – 2 godine i 1 godina i dva meseca zatvora. Takođe, ne može se razumeti ni stav Apelacionog suda u Novom Sadu⁴, koji je 2011. godine, u vreme kada bi pravosuđe moralo biti upoznato i senzibilisano za problem trgovine ljudima, ukinuo presudu, prihvativši žalbu odbrane da je prvostepeni sud morao da pokuša da obezbedi prisustvo oštećene i svedokinja, a ne da čita njihov iskaz dat u policiji. Pri tome treba imati u vidu dve činjenice: oštećena i svedokinje su iskaz dale 1997. godine, nakon čega su proterane iz zemlje uz zabranu ulaska u periodu od godinu dana, a Apelacioni sud očekuje da se one pojave i svedoče 13 godina kasnije. Osim toga, čitav postupak traje trinaest godina i zbog činjenice da je prvooptuženi godinama bio u bekstvu i nije se odazivao na pozive suda, a na kraju je izručen iz Bosne i Hercegovine kao optuženi u dva postupka za posredovanje u vršenju prostitucije.

Što se tiče ostalih predmeta, u jednom od njih postoje nedvosmisleni elementi krivičnog dela trgovine ljudima, iako je postupak vođen za krivično delo posredovanje u vršenju prostitucije, o čemu u prilog govori činjenica da je optuženi oštećenu na prevaru odveo u drugi grad, gde je ona verovala da će upoznati popularnog pevača, bez ikakve namere i ideje da bi se bavila seks radom, a da je po izjavi svedoka „optuženi rekao da želi da proda oštećenu“. U tom smislu, opravdano je postaviti pitanje da, ako ćemo radnju vrbovanja, obmane (koja je kao način izvršenja irelevantna, jer se radi o maloletnoj osobi) i pokušaja seksualne eksploatacije, koji spadaju u biće krivičnog dela trgovine ljudima definisano u članu 388 KZ, tumačiti kao posredovanje u vršenju prostitucije, šta je onda trgovina ljudima i zašto je ona uopšte inkriminisana u srpskom zakonodavstvu?

U ostala dva predmeta u kojima se kao oštećene pojavljuju maloletnice radi se o seks radu koji je počeo uz saglasnost oštećenih, ako možemo da govorimo o saglasnosti petnaestogodišnjakinja za ovu vrstu rada, a njihov ostanak u prostituciji je obezbeđivan kroz fizičko i psihološko nasilje i kroz pretnje (kako se navodi u presudi: „mrtva si“, „čuvaj mamu“, „da će videti ako to ne radi, da je mrtva“).⁵

Jedan slučaj je otkriven u policijskoj raciji, u dva slučaja su same oštećene, tj. majka oštećene i čovek koji je navodno trebalo da kupi devojku, sve prijavili policiji, dok za jedan slučaj nemamo podataka kako je lanac trgovine ljudima prekinut.

U jednom slučaju je optuženi lažni poslodavac, u jednom vanbračni suprug, u dva poznanik/poznanice.

Što se tiče izrečenih kazni, za dela procesuirana po članu 251 ranijeg Krivičnog zakona SRJ, one se kreću od jedne do dve godine zatvora, pri čemu je Apelacioni sud jednu osudu ublažio sa 1 godine zatvora na deset meseci uslovno, a za postupke započete po članu 184, stav 2, KZ kazne su 3, 6 i 7 meseci zatvora uz novčanu kaznu od 10.000 po osobi u jednoj presudi, tj. jedna godina zatvora u drugoj.

⁴ Apelacioni sud u Novom Sadu, Kž 1 1392/11.

⁵ Prvi osnovni sud u Beogradu 4K-2/2012.

Prekvalifikacija krivičnog dela trgovine ljudima u posredovanje o vršenju prostitucije

Tri presude za posredovanje u vršenju prostitucije iz člana 184 KZ su donete nakon što je prvobitna optužnica prekvalifikovana iz krivičnog dela trgovine ljudima iz člana 388 KZ, pri čemu je jedna od ovih presuda odlukom Apelacionog suda preinačena iz krivičnog dela posredovanje u vršenju prostitucije u krivično delo obljube nad detetom iz člana 180 KZ. Radi se o presudama Osnovnog suda u Negotinu, Osnovnog suda u Zajačearu i Osnovnog suda u Šapcu.

Po mišljenju istraživača, ovakve presude su problematične jer ukazuju na neposotojanje svesti među sudijama i tužiocima o problemu trgovine ljudima, kao i o nepoznavanju i nerazumevanju ovog krivičnog dela, uprkos brojnim edukacijama koje su na tu temu organizovane.

Optuženi u svim predmetima su osobe muškog pola – njih četvorica, dok su oštećene uvek osobe ženskog pola, i to dve punoletne osobe i 5 maloletnica (uključujući dve osobe mlađe od 14 godina).

Krivična dela koja su predmet presuda izvršena su u sledećem periodu: jedno delo u periodu 2008–2009. godine, drugo tokom 2009. godine i treće u periodu 2005–2007. godine. Dela su vršena u trajanju od nekoliko meseci do dve godine. Optuženi su osuđeni na kaznu zatvora od 2,5 godine i novčanu kaznu od 100.000 dinara (jedna presuda), na novčanu kaznu od 100.000 dinara (druga presuda), dok je jedan optuženi prvobitno osuđen na kaznu od 6 godina zatvora i novčanu kaznu od 150.000 (treća presuda), da bi Apelacioni sud, uz prekvalifikaciju na drugo krivično delo, kaznu preinačio na 2 godine i 3 meseca zatvora.

Što se tiče radnji izvršenja krivičnih dela u predmetnim slučajevima, u jednom slučaju se radi o seksualnoj eksploataciji žene koja je radila kao konobarica u kafani optuženog, koja je dobrovoljno ušla u seks rad, ali koja je u seks radu ostala zbog svoje zavisnosti od heroina, tako da joj okrivljeni nije davao novac koji je ona zarađivala baveći se seks radom, već heroin. Ovaj okrivljeni je već bio osuđivan za krivično delo posredovanje u prostituciji.

U drugom se radi o stranoj državljanki kojoj je okrivljeni platio put u Srbiju i po dolasku je obavestio da će se baviti seks radom. U ovom predmetu je posebno zanimljivo da su okrivljeni negirali izvršenje krivičnog dela, a onda su sami predložili da se delo prekvalifikuje iz trgovine ljudima u posredovanje u vršenju prostitucije. Činjenica da je oštećena prepoznata kao žrtva trgovine ljudima i smeštena u sigurnu kuću – a koja se navodi u presudi - nije uzimana u obzir prilikom prekvalifikacije dela.

U trećem predmetu su sve oštećene maloletne – dve mlađe od 14 godina - pa ne spadaju u predmet ovog istraživanja, ali ga spominjemo zato što je presuda veoma zanimljiva. Između ostalog, Apelacioni sud je našao da optuženi ne može da se osudi za posredovanje u vršenju prostitucije, jer su se dve od pet maloletnih oštećenih već bavile prostitucijom, pa on nije mogao da ih navodi na prostituciju, a u obrazloženju odluke se eksplicitno kaže da su se maloletne oštećene od ranije bavile prostitucijom u vidu zanata, što je neprihvatljivo ako znamo da se govori o 16-godišnjim devojkama. I u presudi prvostepenog i u presudi Apelacionog suda se takođe detaljno obrazlaže zašto delo ne može biti okvalifikovano kao trgovina ljudima, pri čemu se ne dovodi u pitanje pravna valjanost dobrovoljnosti koju iskazuje maloletna osoba (to se dovodi u pitanje samo kod dve oštećene koje su u krivičnopravnom smislu označene kao deca), a heroinska zavisnost se ne priznaje kao zloupotreba teških prilika oštećenih. Posebno se ističe da su

sve oštećene dobro materijalno zbrinute za svoj uzrast, da su se prostituciji odavale da bi kupile heroin, iako se ne prepoznaju kao zavisnice nego kao korisnice.

Posredovanje u vršenju prostitucije uz upotrebu sile

U dve presude radi se o posredovanju u vršenju prostitucije sa jasnim elementima prinude. Ove presude su doneli Prvi osnovni sud u Beogradu i Osnovni sud u Subotici. Jedno delo je izvršeno u periodu 2008–2009. godine od strane dvočlane grupe, a drugo 2004–2006. godine. Oštećene su četiri seks radnice – dve po predmetu. U oba slučaja okrivljeni su pronalazili klijente putem oglasa koje su objavljivali, obezbeđivali prostor za rad ili prevoz; u jednom slučaju naplaćivali usluge od klijenata, a zaradu su delili po pola, dok je jedan optuženi jednoj oštećenoj uzimao sav novac. Jedan slučaj je otkriven kada se policijski službenik pojavio u ulozi klijenta. Elementi prinude mogu se naći u iskazima oštećenih koji su navođeni u presudama, npr: „kada je [oštećena] izašla iz zatvora, odlučila je da prestane da ovo radi, ali je [optuženi] rekao da mu duguje 1200 evra i da iz posla može da izađe kad mu vrati novac, tako da je ona morala opet da se bavi prostitucijom“; „Dug od 1200 evra je vratila i pretplatila, a onda je on nastavio da izmišlja nove dugove“⁶; „a ukoliko nisu htele da rade za njega vikao je na njih, govoreći im da to moraju činiti, dok je [ime oštećene] pretio da će je istućiako ne bude radila za njega“⁷; „dok je od [ime oštećene] uzimao ceo iznos, a kada je [ime oštećene] odbila da radi za njega pretio joj je nožem, govoreći da će joj odseći usne ili uši“⁸; „kada je htela da se izvuče, nije bilo nikakve šanse, tada bi [prvookrivljeni] pretio da će je udaviti, da je vređao, vikao, da se bojala da će nauditi njenom detetu“⁹; „da je pretio [ime oštećene] da će je iseći, ubiti, kidati jer je ona kriva što nemaju šta da jedu“¹⁰ (citati iz presuda). Dve oštećene su iskaz dat kod istražnog sudije izmenile na glavnom pretresu, ali u oba slučaja oštećene su prethodno navodile da su im optuženi pretili (citat iz presude: „(...) dodala je da je sreo na hodniku nju i [ime druge oštećene] pre saslušanja i rekao im da ne govore istinu, već da kažu da rade same za sebe i da ih je on tog dana vozio ali da nije znao gde“¹¹; „da je pretio [ime oštećene] da će joj iseći dete i da bi ona to morala da gleda“¹²).

Dvoje optuženih su osuđeni na novčane kazne u iznosu od po 300.000 dinara – kod jednog optuženog u sticaju sa nanošenjem lakših telesnih povreda, dok je jedan optuženi osuđen na kaznu zatvora u trajanju od 6 mesecu uslovno na 2 godine.

Kvalifikacija dela u dve prethodno navedene presude je neprihvatljiva. Ponavljamo, svrha propisivanja krivičnog dela posredovanja u vršenju prostitucije jeste sankcionisanje posredničkih delatnosti u dobrovoljnoj prostituciji oštećenih. Ukoliko učinilac primenjuje prinudu prema oštećenim i eksploatiše njihov rad, elemenat dobrovoljnosti se isključuje, uz kvalifikaciju predmetnog događaja u krivično delo trgovine ljudima.

⁶ Prvi osnovni sud u Beogradu 33K-4519/10.

⁷ Osnovni sud u Subotici 4K-663/10.

⁸ Ibid.

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Prvi osnovni sud u Beogradu 33K-4519/10.

¹² Osnovni sud u Subotici 4K-663/10.

Organizivanje prostitucije drugih lica

Četrnaest presuda doneto je protiv lica koje možemo klasifikovati kao makroe ili organizatore seks rada. Ove presude su doneli osnovni sudovi u Beogradu (6), Kragujevcu (3), Novom Sadu (2), Subotici (1), Leskovcu (1) i Vršcu (1). U dva slučaja radnja posredovanja je izvršena 2006. godine, u dva 2007, u tri 2008. godine, u četiri 2009, a u tri slučaja 2010. godine. Presude su donete 2011. i 2012. godine.

Kao okrivljeni u ovim postupcima pojavljuje se 21 osoba – 18 muškaraca i 3 žene. Ni u jednom slučaju žena ne deluje samostalno kao organizatorica posla, već zajedno sa jednim ili više muškaraca. U osam predmeta okrivljeni su delovali pojedinačno, u pet predmeta po dvojica, dok je u jednom slučaju bilo reč o grupi od tri osobe. U tri predmeta optuženi makro je bio u vezi sa oštećenom seks radnicom, a u jednom je seks radnica bila u vezi sa makroovim rođakom. Kod predmeta u kojima je veza između optuženih i oštećenih čisto poslovna, u četiri slučaja su optuženi organizovali posao na način da su seks radnicama pronalazili klijente preko oglasa, obezbeđivali prostor za rad, a zaradu delili po pola. U dva slučaja, optuženi nisu imali stalnu saradnju sa oštećenima, već bi ih zvali kada bi naišli na osobu spremnu i zainteresovanu da plati za seksualni odnos. U dva slučaja, optuženi su pomagali prijateljima: u jednom slučaju, optuženi je upoznao seks radnicu sa zainteresovanim klijentom – svojim rođakom, na nekomercijalnoj osnovi, dok se posredovanjem u vršenju prostitucije ne bavi kao zanatom; u drugom, optuženi je priveden dok je u kolima čekao svoju drugaricu da izađe iz stana klijenta, takođe na nekomercijalnoj osnovi. U dva slučaja optuženi su obezbeđivali fizičku zaštitu oštećenima ili im uz to i „iznajmljivali“ deo trotoara na kome su one stajale i nudile svoje usluge, uz obavezu da svakodnevno plaćaju za „zaštitu“.

U ovim postupcima na strani oštećenih nalazi se 21 seks radnica – u deset slučajeva samo po jedna, u dva slučaja dve, u jednom slučaju tri i u jednom slučaju četiri. Iz tri presude se moglo videti da su oštećene seks radnice paralelno bile prekršajno kažnjene za odavanje prostituciji – sva tri puta u Beogradu. Ukrštanjem presuda Prekršajnog suda u Beogradu i Prvog osnovnog suda u Beogradu nismo naišli na poklapanja koja bi ukazivala na to da je praksa da se prekršajni i krivični postupci vode paralelno. Međutim, ovaj podatak nije indikativan, jer se seks rad prekršajno goni u skraćenom postupku, a za donošenje krivične presude za posredovanje u vršenju prostitucije je potrebno često čak i nekoliko godina. Iako smo obrađivali i prekršajne i krivične presude donete u periodu 2011–2012, nijedna krivična presuda se ne odnosi na radnje izvršene nakon 2010. godine. S druge strane, ako se uporedi podatak o broju prekršajnih (213, Prekršajni sud Beograd, 2011–2012) i krivičnih presuda (7, Prvi i Drugi osnovni sud u Beogradu, 2011–2012) koje su donete u dvogodišnjem periodu – iako se radi o različitim periodima – može se primetiti da je znatno više prekršajnih presuda tj. postupaka koji su vođeni protiv seks radnica nego krivičnih postupaka protiv makroa, iako je samim propisivanjem dela posredovanje u vršenju prostitucije kao krivičnog dela, prepoznata veća društvena opasnost ovog dela u odnosu na odavanje prostituciji, koje je propisano kao prekršaj.

Seks rad koji je predmet presuda za krivično delo posredovanja u vršenju prostitucije odvijao se u za to iznajmljenom stanu u 7 slučajeva, na ulici u 6 slučajeva (u dva slučaja na lokacijama na kojima je poznato da se obavlja seks rad) i u jednom slučaju u kafani optuženog. U tri predmeta delo je otkriveno tako što se policijski službenik predstavio kao klijent.

Sud svoju odluku donosi najčešće na osnovu iskaza svedoka, iskaza oštećenih, u jednom slučaju među dokazima je bio oglas, u jednom predmetu je traženo mišljenje veštaka, u tri pred-

meta je priložena presuda prekršajnog suda za odavanje prostituciji oštećene, u jednom predmetu priložen je izveštaj lekara, u jednom iskaz policajca, u jednom listing poziva sa mobilnog telefona, u šest predmeta potvrda o privremeno oduzetim predmetima – najčešće se radilo o mobilnim telefonima. Ako napravimo poređenje sa prekršajnim postupcima za odavanje prostituciji, možemo zaključiti da se u krivičnom postupku protiv makroa dokazi mnogo detaljnije izvode i da se uvek saslušavaju svedoci, bilo direktno ili se čitaju njihovi iskazi, što je retkost u prekršajnom postupku. Optuženi su priznali delo u pet slučajeva.

Olakšavajuće okolnosti koje je sud uzimao u obzir prilikom odmeravanja kazne uključuju kajanje zbog izvršenog dela (6), korektno držanje pred sudom (6), priznanje izvršenja dela (5), raniju neosuđivanost (4), činjenicu da je optuženi porodični čovek i otac, tj. porodična žena i majka (4), činjenicu da je okrivljeni nezaposlen i bez prihoda (2), porodične prilike optuženog (2), činjenicu da su optuženi relativno mladi ljudi (2) i činjenicu da je optuženi čovek u ozbiljnim godinama (1). U jednom slučaju sud nije našao olakšavajuće okolnosti. Slične olakšavajuće okolnosti se navode i u prekršajnim presudama za odavanje prostituciji.

Što se tiče kazni, najveći broj optuženih je osuđen na uslovne kazne, samostalno (6) ili u kombinaciji sa novčanim kaznama (2). Najčešća kazna je 6 meseci zatvora uslovno na jednu (1), dve (3) ili tri godine (2). Najteža dosuđena kazna je 12 meseci zatvora uslovno na tri godine. U dva slučaja u kojima je dosuđena i uslovna kazna zatvora i novčana kazna, radi se o iznosima od 10.000 tj. 20.000 dinara. Ovi iznosi su višestruko manji u poređenju sa dva predmeta u kojima je dosuđena samo novčana kazna – 200.000 i 250.000 dinara. Podsećanja radi, za prekršaj odavanje prostituciji po tada važećem zakonu nije bilo moguće dosuditi uslovne ili novčane kazne. Šest osoba je osuđeno na zatvorske kazne u trajanju od dva meseca do jedne godine, u proseku nešto više od sedam meseci. U tri predmeta, optuženi – njih četvorica – su oslobođeni optužbi. Ovde je zanimljivo da, iako se radi o samo četiri lica i relativno kratkom vremenskom periodu, jedan optuženi je dva puta oslobođen krivice za posredovanje u vršenju prostitucije¹³ – radi se o jedinom optuženom u predmetima obuhvaćenim istraživanjem koji se pojavljuje u više od jednog predmeta.

Zaključak i preporuke

U više od polovine analiziranih presuda donetih po članu 184 KZ-a u periodu 2011–2012. godine ne radi se o *pravom* posredovanja u vršenju prostitucije, što bi podrazumevalo organizovanje posla za punoletne osobe koje se dobrovoljno bave seks radom, već se osuđuju seks radnice zbog reklamiranja svojih usluga, lica koja nasilno podvode žene koje, zbog nasilja ili pretnji nasiljem, nemaju mogućnost da bezbedno prestanu da se bave prostitucijom, lica koja seksualno eksploatišu maloletne devojke, kao i za slučajeve koji su prepoznati kao trgovina ljudima, ali su u nekoj fazi sudskog postupka prekvalifikovani u krivično delo posredovanja u vršenju prostitucije. Ovakva praksa ima višestruke negativne posledice:

- Žrtve trgovine ljudima, ako nisu na odgovarajući način identifikovane, nego se tretiraju kao oštećene u krivičnom delu posredovanja u vršenju prostitucije, nemaju pristup različitim oblicima i programima pomoći koji u našoj zemlji postoje za žrtve trgovina ljudima, te je

¹³ Osnovni sud u Kragujevcu 4K-1419/10 (Apelacioni sud u Kragujevcu Kž 1-1335/12), Osnovni sud u Kragujevcu K-734/10 (Apelacioni sud u Kragujevcu Kž 1-79011).

zbog toga otežan i usporen proces njihovog oporavka i (re)integracije, i, što je još važnije, one ostaju u povećanom riziku da ponovo postanu žrtve trgovine ljudima.

- Maloletne osobe koje se pojavljuju kao oštećene ovim krivičnim delom (član 184 stav 2) dobijaju etiketu prostitutki i takođe ostaju van sistema pomoći koja im je neophodna kao žrtvama seksualne eksploatacije. Iako stav 2 člana 184 predviđa posredovanje u vršenju prostitucije maloletne osobe kao kvalifikovani oblik dela, on je u suprotnosti sa samim smislom člana 184, koji podrazumeva sankcionisanje posredovanja u dobrovoljnom seks radu. Naime, ako bismo izuzeli element dobrovoljnosti iz osnovnog oblika ovog dela, onda bismo morali da govorimo o trgovini ljudima u cilju seksualne eksploatacije koja je sankcionisana članom 388 KZ-a. S druge strane, osobe mlađe od 18 godina se prema Konvenciji o pravima deteta smatraju decom, a dete nema kapacitet da samostalno odluči da se bavi prostitucijom, tj. takva odluka se ne može smatrati pravno validnom. U tom smislu, postojanje stava 2 člana 184 KZ-a je u suprotnosti i sa članom 388 istog zakona, kao i sa brojnim međunarodnim dokumentima, i stoga ga treba brisati.
- Osobe koje se bave seks radom i koje se krivično gone za posredovanje u vršenju prostitucije zbog reklamiranja svojih usluga ili udruživanja sa drugim seksradnicima/ama, stavljaju se, sankcionisanjem takvih radnji, koje su suštinski u funkciji vršenja prostitucije, u nepovoljniji položaj u odnosu na primarno delo, tj. samo odavanje prostituciji, koje se prekršajno sankcioniše uz znatno blaže zaprećene kazne.

Literatura

1. Krivični zakonik Republike Srbije. Službeni glasnik Repbulike Srbije. Br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012 i 104/2013.
2. Zakona o pristupu informacijama od javnog značaja. Službeni glasnik Repbulike Srbije. Br. 120/2004, 54/2007, 104/2009 i 36/2010.
3. Zakon o javnom redu i miru. Službeni glasnik Republike Srbije. Br. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 - dr. zakon i 85/2005 - dr. zakon.

8. INTERVJUI SA SUDIJAMA ZA PREKRŠAJE

Staša Plećaš, JAZAS

U okviru kvalitativne studije sprovedene među sudijama za prekršaje obavljani su razgovori sa sedmoro sudija, uključujući dvoje stalnih sudija dežurne službe. Naime, dežurna služba treba da ima troje stalnih sudija, ali treći nije imenovan nakon što je prethodni otišao u penziju, tako da dežurna služba trenutno funkcioniše tako što u njoj sude dvoje stalnih sudija i više sudija koji se smenjuju na mestu trećeg. U tom smislu, kroz razgovore sa odabranim sudijama za prekršaje pokriveno je više od dve trećine postupaka koji su se vodili u Beogradu po članu 14 Zakona o javnom redu i miru.

Definicija

Seksualni rad je regulisan članom 14 Zakona o javnom redu i miru i koji glasi:

„Ko se odaje prostituciji ili ko ustupa prostorije radi prostitucije – kazniće se kaznom zatvora do 30 dana.“ (Član 14: 1)

Radi se o Zakonu, tj. članu koji je prvi put na ovaj način formulisan 1967. godine ili čak i ranije i koji je, po izjavama svih sudija, prevaziđen i nikako ne ispunjava svoj cilj, šta god da mu je cilj bio. Iako većina sudija smatra da je član 14 ZJRM prevaziđen i da nije u skladu sa postojećim sociokulturnim kontekstom, i dalje je vrlo zastupljen stav da seks radnike/ce treba „skloniti sa ulice“. Prema njima neophodno je da postoji zakonska odredba koja će delovati u pravcu ili regulisanja prostitucije ili njenog suzbijanja, odnosno preveniranje ovakvog vida ponašanja.

„Pa, cilj. Cilj verovatno da postoji neki opšti, opšte društveni cilj. Ali ja gledam neki drugi, na neki drugi način, ja uvek gledam da će... da ćemo ih skloniti sa ulice, bar za neko vreme. Ali opet, s druge strane, vi ih opet na, na teret države šaljete u zatvor. One posle 30 dana, posle 15 dana izlaze i ponovo to isto rade. Tako da, ja gledam da se sklone, da se odmore, da se malo priberu ... U smislu prevencije sve, njene zaštite.“

U donošenju presuda sudije najpre kreću od generalnog smisla zakona: „Zakoni u kojima postoje zakonske odredbe su predviđeni da deluju i represivno i preventivno.“

Kakav god da je ili bi trebalo da bude cilj zakona prema sudijama, bilo da je suzbijanje, prevencija ili regulacija, težina/značenje ovog konkretnog zakona leži u njegovoj komplikovanoj definiciji. Odnosno, mada su, prema samim sudijama, originalni socio-kulturni i moralni razlozi za ovaj zakon zastareli, zakon je i dalje važeći u svom originalnom tekstu. Ovaj tekst ili definicija je ono što otvara vrata za ličnu percepciju šta je to što čini „prostituciju“ ili kažnjivo delo.

Za prekršajne sudije, definicije tumačenje termina „odavanje“ (ili samog člana 14 ZJRM) kreću se od nuđenja seksualnih usluga, bilo službenom licu u civilu ili putem oglasa; preko namere prodavanja seksualnih usluga (definisane kao zadržavanje na ulici i zaustavljanje vozila; stajanje na ulici ili na mestu poznatom po prostituciji) i konačno, do identifikacije nekoga kao seks radnika/ce od strane sudije.

„Šta je 'na delu'? Jer u Zakonu o javnom redu i miru je formulacija: 'ko se odaje prostituciji'. To znači: ne mora u tom trenutku da je zatečena; moguće i pre dva dana ili ne znam, pre tri sata

ili tako nešto. Ne mora u, u trenutku da, da, da ima klijenta, da se dogovara sa klijentom ili... Uopšte to nije obeležje prekršaja."

„Samo sudimo činjenično stanje. A uglavnom je jasno da su u tom trenutku htele da se... da počine taj prekršaj. Mesto je karakteristično. Mislim, uvek su na jednom istom mestu, gde je poznato po tome."

„...odavanje prostituciji vam upravo...Zakonodavac podrazumeva tu radnju da je vama to profesija, znate?Vi imate nameru da, da, da zaradite novac putem seksualne usluge."

„Pa delo vam je upravo to, da ste... Pa to vam je namera da vi zaustavite vozilo i da ponudite seksualnu uslugu za novac. Vi uvek imate tu umišljaj, uvek imate umišljaj tu, je l' me razumete?"

Neke od posledica ovakve formulacije vidimo u odgovoru na pitanje: šta ako privedena kaže da nije zatečena na delu? Čija je izjava onda validnija: izjava seks radnika/ce ili službenog lica?

„Mislim, pazite. Može da dovede do sumnje, ali je stvar dokazivanja, i Bogu hvala, nadalje će biti... Nije na sudiji... Na sudiji je da odmeri dokaz, ako policija, ja neću da kažem da se to dešava, ali ako policija dođe i kaže: 'jeste ona je nama rekla cenu', ona kaže:'nisam', na suočenju, a policajac ostane pri tome da jeste, policajac u civilu... Mi smo na neki način vezani zakonom. Nije to ono 'veruje se podnosiocu', kao što se pretstavlja u javnosti, nego, okrivljeni ima pravo da laže. Ne kažemo da je pretpostavka tačna, ali ima pravo da laže...Svedok je obavezan da govori istinu. Ako ne govori – to je krivično delo.Znači, ako on tvrdi, insistira da je to tako bilo, posebno ako je službeno lice, onda rizikuje da čini krivično delo. Vi polazite od toga. Samim tim njegov iskaz bi trebao da ima veću težinu. Ne znači da je to sto posto... ali najčešća je ta siva zona. I sad, od te sive zone zavisi koji je stepen sumnje ostao kod sudije."

Tako široko tumačenje termina „odavanje“ ne ostavlja puno prostora za optužene da dokažu da se u momentu hapšenja nisu „odavale prostituciji“.

Dokazi i činjenično stanje

Utvrđivanje činjeničnog stanja, tj. razmatranje dokaza, tj. utvrđivanje krivice se radi na osnovu izjava datih u policiji, izjava svedoka po potrebi, izjava datih na sudu od strane seks radnika/ca, ali i na osnovu jednog ili više sledećih faktora: vreme i mesto privođenja, način privođenja, kaznena evidencija, poznavanje od ranije, odeće, tj. izgleda, kao i na osnovu ostalih ljudi zatečenih na istom mestu ili privedenih isto vreme i na osnovu zahteva od policije.

Izjave seks radnika/ca se uzimaju u policiji po njihovom privođenju, mada, po izjavama sudija, ni ovo nije nužno, zato što se sudski postupak pokreće na osnovu zahteva policije. Zahtev policije sadrži službenu belešku sa obrazloženjem razloga i okolnosti privođenja. Prema izjavama sudija, seks radnici/ce uglavnom priznaju delo na sudu.

Vrlo je teško uopšte ne priznati delo. Na primer, izjava data u policiji teško može da se promeni pred sudijom usled činjenice da je prisutno više faktora koji su protiv seks radnika/ce u tom momentu. Na primer, u slučaju kad seks radnik/ca poriče da je radio/la i tvrdi da izjava data

u policiji nije istinita, policajac koji ga/ju je uhapsio može biti pozvan za svedoka. Kako jedan sudija objašnjava, pošto je svedok obavezan zakonom da kaže istinu, a optuženi ima pravo da laže, tj. da se brani, nema nikakvog razloga da se posumnja da će policajac kao svedok lagati, jer je u tom slučaju laž krivično delo. Posledično, svedočenje policije i seks radnika/ce ne može biti viđeno objektivno, pošto je svedočenje policije uvek viđeno kao istinito i otud validno.

Takođe, pozivanje policajca koji je izvršio hapšenje za svedoka može da se koristi kao pretnja:

„Da, jer ja obično kažem: ‘Dobro, sedecete ovde dok ne dođe policajac koji Vas je zatekao na licu mesta. Doći će ovde pa ćete onda da vidite jedan drugoga u oči.’ Onda je gotovo, mislim...“

Mada je seks radnicima/ama dozvoljeno da pozovu svoje svedoke, to se retko dešava. Postavlja se pitanje koga bi zapravo mogle da pozovu. Ipak, svedočenje policajca koji je izvršio hapšenje možda nije ni neophodno, obzirom da sudije „znaju“ da u stvari seks radnik/ca laže:

„Juče, sada kad mi je bilo prošli put, osoba, ta koja apsolutno se bavi prostitucijom, mi je rekla na primer da je išla da kupi sok u jedan noću na Plavom mostu, milism! Šta reći?! Šta da Vam kažem, mislim!“

Dodatno, dokaz ranijeg bavljenja seks radom, tj. postojanje dosijea sa ranijim hapšenjem, tretira se kao dokaz da je prekršaj počinjen u vreme hapšenja.

„Ali ove koje, ove koje se češće, odnosno koje se stalno bave tim, da ne kažem zanatom, i tako dalje, one jednostavno i kada ih privedu, kod njih se ne postavlja pitanje jesu ili nisu. One odma' priznaju, samo pitaju kol'ko će dobiti dana.“

Ukoliko je posledica policijske akcije bila više hapšenja u u okviru akcije, seks radnik/ca se po pravilu smatraju krivima za prekršaj, jer je uhapšen/a zajedno sa grupom drugih seks radnika/ca koji/e ne poriču optužbe. Otud je on/a de facto kriv/a, jer je uhvaćen/a na istom mestu i u isto vreme kad i drugi/e seks radnici/ce.

Kakogod, u većini slučajeva utvrđivanje činjeničnog stanja je uglavnom bazirano na priznanju dela.

Jedan sudija tvrdi da insistira na „dokazu“:

„Pa ne, mi tražimo, bar ja uvek tražim dopunu zahteva, uvek tražim da mi konkretizuje, koje vozilo je zaustavljala...“

Međutim, drugi objašnjavaju kako u ovom slučaju dokaz nije potreban, jer ga data situacija ne zahteva:

„Evo baš i skoro jedna, izašla je, uhvatio je, u ne znam, jedan – dva noću. Baš je bila kod trafike da kupi sok detetu. Reko: ‘znaš šta? Je l' ti misliš da sam ja skroz... I baš tebe’, reko’ i što? Ja ću da izađem da kupim sok – što mene nije?’ reko!’Je l' vidiš kako si obučena?’ A ona u nekim mrežastim čarapama, u nekoj suknjici koja je odavde dovde. Mislim, jednostavno, u oči da Vam upadne! I tako, mislim, kroz razgovor [...] Tako, kroz te dve – tri rečenice, imam priznanje.“

„...Ako Vi izađete na mesto gde se ljudi odaju prostituciji... Odavanje prostituciji Vam upravo, zakonodavac podrazumeva tu radnju da je Vama to profesija, znate? Vi imate nameru da, da, da zaradite novac putem seksualne usluge.“

Na pitanje da li okrivljena može da pozove svedoka, tj. navodnog klijenta u njenu odbranu da svedoči da nije radila, tj. da nije bilo razmene novca za seks:

„Pa ne, apsolutno nije poenta ko je klient, nije delo osoba, je li me razumete? Delo Vam je čin, da Vi uzmete, zaustavite vozilo, i ponudite seksualnu uslugu. Sad, ne znam o kom delu Vi mislite (smeh) da bi trebalo da bude svedočenje?“

Svi prethodno pomenuti faktori koje sudije uzimaju u obzir pri donošenju presude u slučajevima seks radnika/ca, su samo deo onoga što ovaj zakon čini nepreciznim. Terimin „odavanje“ ne samo da utiče da se ovaj član zakona tumači na različite načine, već omogućava sudijama i sprovodiocima zakona da ovaj zakon sprovode po svaku cenu. Bilo da je osoba stajala na mestu gde inače stoje seks radnici/ce (hot spot), bilo da je uhvaćena na delu, postaje irelevantno, obzirom da postoji mnogo „faktora“ usled kojih ona može biti uhapšena. Postavlja se pitanje činjenja dela nasuprot imanja namere da se počini delo, a potom upadanja u zamku činjenja dela. Ovo nosi pitanje koje su procedure definisane i sprovode se, zašto i koja je svrha ovog zakona?

Olakšavajuće okolnosti – da li postoje?

„Pa onda njeno ponašanje... Pazite, ako je nedvosmisleno da je ona to učinila, a ona to spori, ne prihvati i tako dalje, to na neki način nije olakšavajuće. Neću da kažem da je otežavajuće, ali je olakšavajuće držanje posle dela i posle prekršaja kada ona dođe i kaže 'jeste, šta ću, kajem se' i tako dalje. To je olakšavajuće.“

Iz prethodno navedenih citata vidimo da ova neodređena i neprecizna zakonska definicija prekršajnog dela prostitucije znači da osoba može biti uhapšena ili pritvorena na osnovu subjektivne procene, zbog odeće ili izgleda; da nečije poricanje dela ne samo da nema težinu protiv tvrdnji inspektora, tj. policije na sudu, već se za to može izreći i duža zatvorska kazna; kao i da vreme i mesto (lokacije za prostituciju) predstavljaju dovoljan dokaz na sudu.

Izjava / priznanje

Presudnu ulogu u donošenju presude ima „slobodno sudijsko uverenje“ koje bi trebalo da se formira na osnovu iznetih dokaza. Međutim, kako su dokazi koje sudije spominju prebojeni subjektivitetom i preuzetim društvenim normama i moralnim kategorijama širog društvenog okruženja, ovo postavlja okvir i daje osnove za slobodnu sudsku odluku.

Ako „odavanje“ implicira suštinu nečijeg identiteta ili profesiju, a ne sam čin prodaje seksualnih usluga, onda su osobe koje se bave prostitucijom de facto u stalnom prekršaju, drugim rečima, drže se u statusu quo po svim osnovama. Iz ovoga sledi da Zakon ostavlja mogućnosti da proizvoljnost postane faktor u presuđivanju.

Stavovi

Proizvoljnost uzrokovana nepreciznim zakonskim rešenjem, ogleda se u podelama među sudijskim stavovima. Naime, uočljivo je razlikovanje tzv. „razloga“ za prostituciju, kao i različit stav prema takozvanim „nehigijenskim uličnim prostitutkama“ i „elitnim prostitutkama“, ili pak onima koje se bave prostitucijom „zato što su moraju“ (npr. nezaposlene medicinske sestre, studentkinje).

S jedne strane, tzv. „ulične prostitutke“ se percipiraju kao siromašne, neobrazovane, većinom zavisnice od droge, i sa lošim higijenskim navikama. Ovi/e seks radnici/e su prepoznati/e kao povratnici/e, i o njima se govori „da imaju zanat“, odnosno, seks rad je njihova profesija. S druge strane, kategorije kao sto su nezaposlene medicinske sestre i studentkinje, žene koje imaju viši nivo obrazovanja nego „ulični/e“ seks radnici/e posmatraju se kao da „nemaju izbora“. One se nalaze u neprilici, one su morale da se upuste u seks rad, jer nisu mogle da obezbede za sebe ili svoju decu na drugi način. Jedan od sudija ne misli da bi trebalo praviti razliku u kažnjavanju između ove dve grupe, tri sudije saosećaju sa „onima koji nemaju drugog izbora u datom trenutku“ i uzimaju u obzir posledice na njihovu budućnost kod odluke o upisivanju u kaznenu evidenciju.

„...tu imate i raznih. Tu je, mislim, s jedne strane imate te jadne, da kažem, nepismene, neobrazovane mlade narkomanke prostitutke, a s druge strane Vi imate te visoko obrazovane, koje rade u stanovima, koje su dobro obučene, koje... E, sad. Ne može biti zakon isti i za jedne i za druge, mislim... A opet ne možete Vi razdvojiti sad, pa te obrazovane, situirane da plate novčanu kaznu, a ove će da idu u... u zatvor.“

Iako sudije obavljaju svoju dužnost sprovodeći zakon koji kaže da je prostitucija kažnjiva, mišljenja o tome koja je svrha ove kazne se razlikuju, ali uglavnom su posledica činjenice da je zakon zastareo ili da ne služi svojoj svrsi. Ako je svrha kažnjavanja rehabilitovanje, onda kazna očigledno nema efekta, s obzirom na činjenicu da su seks radnici/e sa kojima se sudije susreću, većinom povratnici/e. U tom slučaju, kazna deluje samo kao represivna mera, ili kažnjavanje radi kažnjavanja, kako je navela jedna od sudinica.

Ipak, postoje oprečna mišljenja o tome kako promeniti zakon. Dok bi se tri sudije odlučile za legalizaciju prostitucije radi obezbeđenja zastite zdravlja klijenta (ili javnosti), ostale četiri se zalažu samo za promenu kazne i to za uvođenje novčanog kažnjavanja. Zanimljivo je da čak i one sudije za koje bi prostitucija ostala kažnjivi prekršaj, doživljavaju prostituciju kao „zanat/profesiju“. U tom slučaju bi se moglo reći da se radi o neprihvatljivoj profesiji (u moralnom i pravnom smislu), a ako je tako – sudije su čuvari morala.

„...mi imamo toliko bolesnih ljudi, što se time bave, je l' me razumete? I sad Vi uzmite neko dete, osamdeset osmo godišće, kao njihovi klijenti, i s nekim ko ima hepatitis A, B i C ima polni odnos... Ona je sva u ranama; on nju ne vidi dobro. I HIV imaju. To je strašno. Stvarno mi je strašno, mislim ovako sa jednog aspekta, zdravstvenog.“

Pored toga, pošto misle da seks rad treba da ostane kažnjiv, jer je neprihvatljiv u moralnom smislu, u objašnjavanju svrhe kažnjavanja kod sudija se prepoznaju dva pristupa.

Prvi je zauzimanje paternalističkog stava prema seks radnicima.

„Da se ona malo odmori, da se ona malo skloni sa ulice, da ne mora to da radi. Da će u zatvoru sedeti, ležati i odmarati se, da tako kažem.“

Drugi pristup objašnjavanja je empatija i razumevanje za njihove životne okolnosti, pa je zbog toga njihova kazna tj. broj dana zatvora ispravna i fer.

„Ja dajem iz humanitarnih razloga manje. Ako meni neko dođe, na primer, i kaže da ima, da mu dolazi majka, na primer, iz inostranstva, ima dečiji rođendan, ja zaista izlazim u susret, i dam manji broj dana zatvora.“

„Pošto sam ja vrlo korektna, ja njima dajem minimalne kazne. Dajem im deset dana. Nemam ja s njima problem.“

Zdravlje

Uprkos tome što se uvek ističu zdravstveni aspekti seks rada, a seks radnici/e apostrofiraju kao izvor različitih zaraznih bolesti, ipak se od njih oduzimaju kondomi, bilo preventivno – da ne ponove delo (iako sudije govore o povratnicama), bilo kao sredstvo izvršenja dela. Ambivalentnost sudija je najizraženija kada se radi o zdravlju. Seks radnici/ce se tretiraju kao izvor zaraze, a jedino preventivno sredstvo oduzima se iz navedenih razloga.

„...Vi imate jedan veliki ovde problem. To, to je što ja ne znam zašto tužilaštvo ne reaguje – zna se ko ima HIV... I one se aktivno bave prostitucijom. Zašto one ne idu po zakonu заразним bolestima, jer njihova klijentela su mladi ljudi... A hepatitis! – da vam ne pričam. To su mahom teški narkomani. Pa nekih 70% su teški narkomani. Bolesni, vrlo bolesni ljudi...“

Neke od ovih kontraverzi prevazilaze individualnu mogućnost reagovanja sudije, zato što se radi o sistemskim nelogičnostima, tj. suprotstavljenim strategijama, s jedne strane, delovanje u okviru Ministarstva unutrašnjih poslova i Ministarstva pravde, a sa druge strane, delovanje u okviru Ministarstva zdravlja, tj. Strategije o HIV infekciji i AIDS-u Republike Srbije.

Trgovina ljudima

Sve sudije za prekršaje sa kojima je obavljen razgovor su svesni problema trgovine ljudima i na koji način se razlikuje od dobrovoljnog seks rada. Takođe, svi su upoznati sa edukacijama i edukativnim materijalima koje je Udruženje sudija za prekršaje organizovalo prethodnih godina. Ipak, iz odgovora ili pitanja nekih od ispitanika je jasno da problematiku trgovine ljudima suštinski ne poznaju („mislite na one Ruskinje i Ukrajinke?“), kao i da zbog prirode skraćenog postupka, u kome se „odavanje prostituciji“ prekršajno goni, oni objektivno nisu u prilici da se udube u predmete u kojima postupaju i istraže eventualno prisustvo prinude i eksploatacije, osim ako sama osoba kojoj se sudi tako nešto ne izjavi, što je verovatno i razlog što niko od njih takve slučajeve nije imao u obrađenom periodu.

Zaključak

Seks rad je dobrovoljni seks između dvoje odraslih. Dok sa jedne strane same sudije reflektuju ovu definiciju govoreći da je to zanat i izbor, s druge strane, kroz sudsku praksu, seks radnici/e se drže u stalnom prekršajnom stanju. Seks rad je deklarativno izbor seks radnika/ca, ali se kroz sudsku praksu taj izbor neprihvata kao takav. Svaka nepreciznost u formulaciji daje široke mogućnosti za arbitrarno postupanje, tj. da se ambivalentni stavovi sudija reflektuju na njihove aktivnost/kaznjavanje. Definicija člana 14 zajedno sa slobodnim sudijskim uverenjem daje mogućnost da njihovi lični stavovi o seks radnicima/ama dođu do izražaja i time postaju ključni faktor u donošenju presuda.

Literatura

1. Zakon o javnom redu i miru. Službeni glasnik Republike Srbije. Br. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 - dr. zakon i 85/2005 - dr. zakon.

9. INTERVJUI SA SEKS RADNICIMA/AMA

Staša Plećaš, JAZAS

U okviru kvalitativne studije sprovedene među seks radnicima/ama, vođeni su dubinski intervjui sa ukupno 9 osoba. U odnosu na rod, njih 4 su bile ženskog roda, a 5 transrodne osobe. Najmlađa intervjuisana osoba je imala 27 godina, a najstarija 53. U proseku su bile uzrasta od 35 godina. Većina svoj posao obavlja na ulici (7/9), dok manji broj radi u stanu (1/9), odnosno na ulici i u stanu (1/9). Većina ima završenu srednju školu (4/9), a zatim slede one sa završenom osnovnom školom (3/9), odnosno sa nezavršenom osnovnom školom (2/9). Među intervjuisanim osobama, nijedna nije bila u braku. Tačnije, tri su razvedene, a ostale nisu stupale u brak. Ipak, većina ne živi sama, već sa stalnim partnerom (7/9). Decu imaju njih 4, a broj dece se kreće od jednog do šest (tj. dva ili tri deteta po osobi u proseku). Gledajući etničku pripadnost, većina njih su srpske etničke pripadnosti (5/9), a ostale su romske (2/9), albanske (1/9) i bošnjačke (1/9).

Medijana bavljenja seks radom naših ispitanika/ca je 15 godina. Pravna i socijalna neprihvaćenost seks rada kao posla, uticala je i na različito iskustvo ispitanika/ca u odnosu na porodično okruženje. Jedan broj ispitanika/ca uspešno krije od svoje porodice da se bavi seks radom. Porodice ostalih ispitanika/ca su upoznate sa njihovim poslom, ali nisu svi jednako prihvatili. Prihvatanje od strane porodice ima svega dve ispitanice, dok kod ostalih porodica neprihvata ili postoji podela među članovima porodice u odnosu na prihvatanje da im se član porodice bavi ovim poslom. U slučajevima gde postoji neprihvatanje, odnosi članova porodice sa našim ispitanicima/ama su relativno loši. Neki/e su prijavili/e da su ih porodice izbacile iz doma, dok ostali/e i dalje kriju činjenicu da rade (bave se seks radom). Pored toga što kriju od čega žive, većina mora da smišlja uverljive priče za vreme provedeno u zatvoru; neke od njih su da su otišli/e na put ili da su u obližnjem gradu na berbi sezonskog voća. Govore da bi istina o tome šta rade ili gde se zaista nalaze tokom tog vremena nanela bol njihovim porodicama. Laganje o tome gde zaista provode vreme dok su u zatvoru, govoreći da obavljaju sezonske poslove, stvara još veći ekonomski teret za seks radnike/ce, s obzirom na to da onda porodice očekuju da se sa „sezonskog posla“ vrate sa zaradom.

Organizacija posla: makroi, partneri, zaštita i bezbednost

Jedan od osnovnih ciljeva ove studije je bio da se razdvoji iskustvo seksualne eksploatacije i trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploatacije i samog seks rada. Seks radnici/ce su pitani/e o njihovom iskustvu vezanom za organizaciju posla i za iskustvo rada za druge osobe (menadžere, „makroe“, muževe) u cilju osvetljavanja odnosa između seks radnika/ca i trećih lica i njihovog ekonomskog uticaja, kao i povezanosti trećih lica sa sigurnošću i zaštitom na radu.

Kada je reč o sigurnosti i tipu radnog mesta, mišljenja intervjuisanih seks radnica/ka se razlikuju u zavisnosti od ličnih preferencija i iskustva, percepcije rizika od hapšenja, kao i rizika od nasilja od strane klijenta (klijenata koji su pijani ili drogirani). Dok jedni/e smatraju da je manji rizik od hapšenja vezan za indoor (u stanu) radno mesto, drugi/e tvrde da je rad indoor siguran jedino ako osoba poznaje klijenta od ranije. Takođe, ukoliko osoba radi indoor, nije izložena uticaju vremenskih prilika ili različitim klošarima. Druge seks radnici/ce tvrde da je seks rad na ulici (outdoor) sigurniji, jer klijenti mogu da traže više nego što su spremni da plate na indoor lokaciji. Takođe, tu su i oni/e seks radnici/ce koji/e smatraju da nijedno mesto pružanja usluga nije sigur-

no, jer, u osnovi, gde god da osoba radi, ona je u riziku. Generalno, mesto rada zavisi od toga kako osoba procenjuje rizik i mogućnost da zaradi. Podrazumeva se da policija ni u kom slučaju neće pružiti zaštitu.

„Jer ja nisam u situaciji jednostavno ni da tražim neku zaštitu od policije. Prvo što mi policija ne bi dala tu zaštitu, šta bi bio njihov odgovor: ‘čekaj, tražila si i dobila si. Otišla si za novac’... Možda bi čak i mene kaznili. ‘Evo, priznaj mi – išla si za pare, pa ‘ajd sad u zatvor’. A taj nek leluja, trazi dalje žrtve.“

Bilo da je reč o indoor ili uličnom seks radu, svi/e seks radnici/e su tvrdili/e da nikad nisu imale „makroa“ ili plaćale za zaštitu. „Makro“ je termin koji seks radnici/e obično koriste i za označavanje odnosa koji nije fer, zasnovan je na nejednakosti, koji je izrabljivački i za označavanje poslovnog odnosa koji se vidi kao fer, odnosa između seks radnika/ce i njegovog/ njenog „menadžera“ i odnosa između seks radnika/ce i njenog muža/mladića. Ipak, poznate su im obe grupe odnosa iz iskustva njihovih koleginica, a definicije tih odnosa su neodređene i kompleksne. Postoji niz oblika zaštite koji su više ili manje formalni, koji na ovaj ili onaj način opisuju odnos između seks radnika/ce i osobe koja pruža ili tvrdi da pruža neku vrstu zaštite. To su muževi, mladići, „reketaši“ i „makroi“. Međutim, definicija odnosa između seks radnika/ca i pobrojanih „zaštitnika“, kao i lični stavovi i mišljenje o njima, se razlikuju. Nije lako razgovarati na temu „menadžera“, „makroa“ i ostalih trećih lica, čak i kad su intervjuerke i same bile seks radnice. Treća lica, tj. podvođenje je kažnjivo prema članu 184 Krivičnog zakona i otud je opasno razgovarati o tome, jer postoji bojazan da će muževi ili mladići seks radnika/ca biti uhapšeni ili da će biti uhapšeni/e sami/e seks radnici/e.

Bilo da osoba plati za zaštitu ili ne, zajednički stav je da je zaštita potrebna: ili će osoba štiti samu sebe ili će obezbediti tuđu zaštitu. S obzirom na to da se seks rad i mesta na kojima se radi smatraju rizičnim, zaštita je potrebna od nasilnih klijenata, napadača i policije.

Muževi se ipak razlikuju od makroa, i to:

„Muž te štiti, a ne radiš za muža, nego radiš za sebe... I za njega i za sebe. Znači, nema tu samo za njega, a ti ništa... To je bez veze. A za makroa radiš i daješ mu sve pare.“

Postoje i ciničnija objašnjenja:

„Ne plaća se nego kao ‘ja i ti smo momak i devojka’, znači, ja imam dečka, on ide, kao sa mnom dole, kao šatro štiti, razumeš?“

Pod reketaštvom se podrazumeva naplata za lokaciju; stajanje na nečijoj „teritoriji“, ali isto tako uključuje i određeni stepen zaštite. Ovo je, sudeći prema jednoj seks radnici, samo ulaz za makrovstvo i podvođenje, što je daleko više odnos eksploatacije.

„I tu ja sad, ako imam problem, ja mogu da okrenem, bilo koga, mogu policiju... Dobro, policiju ne mogu, kao što znate sami zbog čega, ali mogu da okrenem na primer ovog čoveka sa kim živim, kažem imam problem.“

Jedna seks radnica ističe da mladići, muževi, makroi ili koji god „zaštitnici“ ne mogu sa tobom u sobu kad radiš i ne mogu da te zaštite onda kad ti uđeš u kola sa kijentom i odvezeš se. U suštini, seks ranik/ca nikad nije u potpunosti zaštićen/na od nasilja.

Makroi, u širem značenju te reči, se takođe koriste kao sredstvo pritiska nad seks radnicima/ama: kada su uhvaćeni/e na ulici, seks radnici/e mogu da izbegnu hapšenje ako „ocinkare“

makroe, tj. ako daju informacije policiji o tome koje radnice rade za makroe. Seks radnici/e tvrde da ta taktika policije za dobijanje informacija o makroima, koja se retko koristi, može da nanese štetu seks radnicama/ima. „Cinkarenje“ se takođe javlja kad je reč o seks radnicima/ama koji/e koriste drogu ili seks radnicima/ama koji/e su otišli/e da rade na poznatu lokaciju u određeno vreme i mogu biti uhvaćeni/e „na delu“. „Cinkarenje“ je opsano za seks radnike/ce na nekoliko nivoa: smanjuje broj prijatelja/ica među kolegama/inicama i otud sigurnost, povećava njihovu vulnerabilnost na izopštavanje iz zajednice, i ne garantuje da će taj isti policajac koji je dobio dojavu pružiti zaštitu onome ko je „cinkario“.

Termin makro ima različita značenja za različite seks radnike/ce. Neki/e smatraju da je de-lenje novca sa onim ko ti pruža zaštitu u stvari eksploatacija od strane makroa; drugi/e smatraju da je makro onaj koji kupuje i prodaje „devojke“ i uzima njihovu celokupnu zaradu. Definicije ovih termina su kompleksne, variraju i izlaze iz okvira ovog rada. Svakako, koji god termin da se koristi i kako god je taj odnos klasifikovan, jasno je da treća lica, oni koji se smatraju makroima ili menadžerima, treba u stvari da obezbede bezbednost i sigurnost koje policija ne obezbeđuje.

Susreti sa policijom

Prema iskazima seks radnika/ca, susreti sa policijom tokom samo jedne večeri su izuzetno frekventni: tri do šest puta tokom večeri. U tim susretima, prema navodima seks radnika/ca policija ih uglavnom tera sa radnog mesta, ili im pak prethodi hapšenjem, odnosno hapsi.

Iskustva seks radnika/ca u pogledu dela i dokaza, variraju zavisno od okolnosti hapšenja. Hapšenja se vrše na različite načine: od situacija u kojima sve strane imaju tačno utvrđene uloge i nisu potrebna nikakva objašnjenja:

„Otvore vrata i kažu uđi... I ja moram.“

preko pregovora sa inspektorima u civilu (nuđenje usluga inspektoru u civilu), do privođenja zbog nemanja lične karte i prebivališta na šta se onda dodaje prijava za prostituciju na osnovu činjenice da je stajala na ulici.

Ono što neki/e seks radnici/e zovu „pružanje usluga policiji“ u većini slučajeva je iznuđeni seks pod pretnjom hapšenja: „To se meni desilo pre mesec dana... da sam ja morala da odradim ovog inspektora, da me ne bi priveo. I šta ću, ja ga odradim.“

Postoje različiti načini na koje seks radnici/e objašnjavaju ono što oni/e smatraju da je bilo ilegalno ili iregularno:

„Nebitno šta mi je, da l' mi to bio prijatelj, il' sam ja izašla možda s njime u šetnju ili bilo šta, oni samo da te vide da prođeš sa nekim muškarcem – to je za njih delo. Znači, nebitno da l' mi je on platio, nebitno da l' ću ja s' njime da radim il' išta, kao mušteriju.“

„Nek' su te našli na delu, nebitno, da l' imaš kod sebe prezervativa il' nemaš – njima je bitno samo da te vode. Pošto ima platu na taj, na to hapšenje... kao procenat, tako nešto. Samo što imaju malo veći procentat od svih nas, jebi ga.“

Prilikom hapšenja, kao dokazni materijal se uzima posedovanje kondoma, suma novca koju seks radnik/ca poseduje, a često se samo stajanje na ulici tretira kao dokaz. Pri tome, kako navode, ne saopštava im se informacija zbog čega ih privode. To se podrazumeva:

„Bez dokaza, znači, bez do-ka-za! Samo: 'Ajde!' Reko' 'Gde?' 'Ajde, ulazi, ulazi, ulazi', kaže, 'da ti ne bi', kaže, glavu razbio! Ulazi!' I ti šta da radiš? Moraš da uđeš.“

U situacijama hapšenja, često proživljavaju i fizičko nasilje:

„Pa, ako se ti otimaš, na primer, privođenju, onda će i oni da budu, naravno, grubi prema tebi. Da te ili udare ili da te šutnu il' da te ubace u kola na silu i tako dalje.

E, pa ako se ne otimaš, tu se dešavalo u više navrata da ti, ako ti nešto kriješ, čutiš, da ti udari šamar, da te šutne, kao što sam rekla, il' da izvadi pendrek pa te izudara s' pendrekom. Znači to je jako... stravično.“

Poznavanje prava

Tumačenje dela prekršaja po članu 14 ZJRM je različito i zavisi od onog ko ga tumači (da li su to sudije, policija, mi, ili seks radnici/ce). Ipak, seks radnici/ce, iako prihvataju da nemaju pravnu mogućnost da se odupru hapšenju, smatraju da im se time čini nepravda i da imaju pravo na ravnopravni tretman. Bez obzira na pravno znanje, imajući u vidu okolnosti u kojima rade, konstantni rizik i neprestana, ponavljana hapšenja, zahtevaju pravičan odnos prema njima.

„A gde piše, reko', taj zakon? Pitala sam jednom prilikom tog YY2. Gde piše taj zakon da ja... Kaže: 'Ne smeš tu da stojiš.' 'A, reko', gde piše zakon da ja ne smem da stojim?' To nigde na svetu ne piše, mislim, STOJIM ja kao građanin ove države, ja imam pravo u mojoj državi da stojim gde ja 'oču, pa da stojim dvadeset četiri sata kao kip Slobode, imam pravo da stojim. Reko': 'Gde piše taj zakon?' Kaže: 'Piše, kaže, kod mene u glavi.' “

„Pa treba sebe braniti, znači... Pa ono, ako je slučajno izjava data u toj stanici, ondak ne može da te pusti, ako nije, ništa nije potpisano, i nikakva izjava nije data, nema, nema prava da te hapsi. I nema prava da te dovode kod sudije. Je l' tako? Tako je.“

Sa druge strane tu su seks radnici/e koji/e se prepuštaju situaciji, tj. smatraju da time što su seks radnici/e imaju pravo samo da budu uhapšene.

„Pa, trenutno nemam nijedno pravo, bukvalno.“

Prisustvo i pomoć policije

Seks radnici/e opisuju ulicu kao opasno mesto, na kom se nikad ne zna šta može da se desi. Policija se doživljava kao jedna od tih stalnih opasnosti. U slučajevima kada seks radnici/e prijave policiji nasilje na ulici, policija ne samo da ne interveniše, nego svojim stavom potvrđuje da su sami/e krivi/e što su doživeli/e nasilje, jer su seks radnici/e.

„Jeste, kaže, policajac kaže 'Šta ja mogu tebi da pomognem kad si ti kurva?'“

„Imala sam problem sa klijentom... Kad sam otišla (SP: da se žali), kaže: 'Jesam te ja stavio da radiš na ulicu? Nisam. Ja te teram, ti stojiš. Ti si kurva i ti, sama si kriva.' To su njihove obično reči. Ili: 'Šta vi, vi kurve, kaže, ne može da živimo od vas!' “

Izostanak reakcije policije na prijavljeno nasilje, šalje jasnu poruku postojećim i potencijalnim nasilnicima da je nasilje nad seks radnicima/ama dozvoljeno i nekažnjivo, tj. da svako može da radi šta hoće u odnosu na njih bez ikakvih posledica, uključujući ponekad i predstavnike policije.

Vređanje

Kada se govori o uvredama koje policija upućuje seks radnicima/ama na terenu, seks radnici/e artikulišu osećaj bespomoćnosti.

„Pa, ono, 'ajde beži, il' tako nešto. Uglavnom je to vređanje. Znači da ti bukvalno poludiš od toga. Je l' to nije vređanje za vređanjem, to nije samo jedanput, nego više puta se tako dešava. Il' ti odjedanput, znaš ono, udari ili šutne, 'nači, strašno.“

„Pa ne mogu mu ništa! On je policajac, pa je policajac. Ne mogu ja sad njega da tužim što je on mene vređao. Ne mogu mu ništa ja tu.“

„Pa, to je obično ono, mis'im, uvrede, koje nama dolikuju. To je ono – ti pederu ili ti, ne znam ni ja, trandžo ili ti tako i tako, uglavnom su to vređanja, znači koja ti ne... nedolikuje na primer takvim ljudima koji rade taj pos'o.“

Izbegavanje hapšenja

Načini na koje seks radnici/e uspevaju da izbegnu hapšenje su: pružanje seksualnih usluga policajcu pod pretnjom zatvora, davanje novca na zahtev policaje, „nameštanje drugih“, tj. davanje informacija policiji o seks radnicima/ama koje su otišli/e sa klijentom kako bi bili/e uhvaćeni/e na delu, kao i davanje informacija o seks radnicima/ama koji/e koriste droge, ili davanje informacija o makroima. Seks radnici/e takođe svedoče o tome da su hapšenja gotovo sigurna ukoliko se „ne ponašaju“ u skladu sa tim šta policajac očekuje od njih u tom trenutku. S druge strane, ponekad i raspoloženje policije ide više u pravcu izbegavanja hapšenja; ponekad nije jasno da li će izvršiti hapšenje, ponekad proveravaju dokumenta i kasnije prete hapšenjem ukoliko se seks radnik/ca ne pomeri sa lokacije na kojoj je zatečen/a, „...a nekad, zavisi kako su i oni do volje, dobre volje. Nekad nas ne diraju, prođu samo, vide nas i odu dalje. A nekad stanu, i onda jurnjava bude.“

Izjava

Seks radnici/e u policijskoj stanici imaju različita iskustva u vezi sa davanjem izjave. Od toga da im se izjava diktira pa je onda oni/e svojeručno potpisuju, do odbijanja pisanja ili potpisivanja bilo kakve izjave. U slučaju da seks radnik/ca odbija da potpiše izjavu, jer tvrdi da nije počinio/la delo, njegovo/njeno odbijanje, odnosno njegova/njena izjava da nije kriv/a se ne uzima u obzir, i u sledećem koraku, kada seks radnik/ca i policajac daju iskaze pred sudijom, oni/e bivaju osuđeni/e. U nekim slučajevima policajac samoinicijativno potpisuje seks radnika/cu. Neki/e seks radnici/e su takođe prijavljivali/e maltretiranje koji/e su pretrpeli/e zbog odbijanja da potpišu izjavu.

„Za tu izjavu pišem, on diktira, 'Ja, ta i ta, ime i prezime, dana toga i toga, prodavala sam se prsotituciji, zaustavivši klijenta, nudeći oralni, klasični, orlani, klasični seks,' šta ja znam još tamo, šta oni tamo pišu, 'po ceni toj i toj,' i on: 'Ti moraš da...' Ja sam rekla, ja ne... Ja sam pisala u početku dok nisam znala. Mislim, bila sam glupa... Znači, oni nemaju dokaz. Ali dešavalo se, na primer, da neću da potpišem nikakvu izjavu, neću da dam izjavu. Oni maltertiraju, oće da... 'Nema veze, kaže, ti ideš u Požarevac pa ideš. Sad ću da zovem, kaže, šefa. Molim, kaže, nema veze, nećeš da pišeš izjavu, nema veze.' Pušta me dole kod sudije... Oni napišu i predaju ti kod sudije bez mog potpisa, i onda kada dođemo kod sudije, kažem ono što jeste, znači: 'Ja nikakvu izjavu nisam dala i ne želim, na osnovu čega da me osudite?' Kaže: 'Pa ti si uhvaćena dole, gde se vrši prostitucija...' Pa bez obzira što se ja dole krećem, znači, ja jesam bila, ne kažem da nisam, ja jesam bila, ali sam prestala da radim. I onda dolazi suočavanje sa inspektorom tim. Dolazi, zovu tog inspektora da dođe dole, kaže: 'Evo nije ona nikakvu dala izjavu, kaže (inspektor), dala je izjavu samo nije htela da potpiše.' 'Nači, više se njihovo važi nego moje. I onda se desilo... Sudinica osudi te, zavisi sada od sudinice.'"

Iako su neki/e seks radnici/e otvoreno odbijali/e da potpišu bilo kakvu izjavu dok su u policijskom pritvoru, posebno kad te izjave oni/e sami/e nisu pisali/e, već su im ili diktirane ili pisane od strane policajca, rezultat je uvek isti: proglašene su krivim za prostituciju.

„Ja normalno nikad nisam potpisala, al' svejedno mi je. Isto mi se 'vata. Par puta sam odbila i da pišem izjavu. Ja sam rekla: 'Čekajte, je l' treba da pišem moju izjavu ili vašu izjavu?'... Ne može on mene na silu da natera nešto što ja neću. Jer ko zna šta tu piše i ko zna šta tu potpisujem? Mogu da mi nameste ne znam ni ja kakva dela sve. I ja tako potpišem, ja sam ga tek onda ugasila..."

Takođe, iako je nepotpisivanje izjave viđeno kao njihovo pravo, kao nešto što može da im omogući da sudiji predoče svoju stranu događaja/priče, ili nešto što im može pomoći da izbegnu hapšenje, obično im ovo ne pomaže ni na koji način, pošto sudije u tim slučajevima uzimaju izjavu od policajca koji ih je uhapsio i njegovu izjavu prihvataju u potpunosti, kao činjenicu.

Sudjenje iz ugla seks radnika/ca

Kada su pritoverni/e i uhapšeni/e, seks radnici/e obično provode noć u čekanju dežurnog sudije da se pojavi u sudu. Procedura saslušanja, davanja izjave ili potpisivanja izjave i čekanja na sudiju je najduži deo procesa, koji ponekad traje i više od 12 sati. Jednom kad se seks radnik/ca pojavi u sudu, sudsko procesuiranje ne traje duže od 15–20 minuta. Obično se čita izjava koja je uzeta tokom pritvora, postavi se par pitanja vezano za optuženog, kao npr. bračni status optuženog/e i da li ima decu, a tek onda, ako se i postavljaju, postavljaju se pitanja o samom slučaju. Posle toga, seks radnik/ca čeka ispred da sudija donese presudu. Obično presuda nije praćena bilo kakvim obrazloženjem, u smislu zašto je dodeljen određen broj dana zatvora, ali većin seks radnika/ca tvrdi da dosuđeni period zatvora zavisi u potpunosti od raspoloženja sudije.

Jedna od seks radnica je ispričala kako jednom prilikom nije potpisala izjavu u policiji i da je priznala na suđenju sudiji da je ranije radila i da ju je policija uhapsila na lokaciji za koju se zna da na njoj rade seks radnice/ci, Tvrdila je sudiji da je ranije prestala da radi i da je samo slučajno prolazila kroz lokaciju gde je uhapšena. Za svedoka je pozvan inspektor koji ju je uhapsio. Krajnji ishod je bio taj da je seks radnica dobila sedam dana kazne zatvora zbog neažurne prijave pro-

mene mesta boravka u ličnoj karti i još sedam dana za prostituciju, jer je imala nekoliko kondoma sa sobom u momentu hapšenja.

„Ja kazem: ‘Dobro, ‘ajde za prijavu (boravka), zašto sad sedam dana? Ja ništa nisam potpisala. Ja ne radim...’ Kaže: ‘Ako ne radiš, šta tražiš onda dole? Gde će, kaže, normalna žena da ode dole, kaže, da šeta?’ “

Neki/e seks radnici/e su prijavili/e da je ranje bilo „dobrih sudija“, sudija koje ih „razumeju“ i koje nisu želele po svaku cenu da ih šalju u zatvor, ali nisu imale izbora jer je zakon izmenjen, te nisu mogli da im dodele novčanu kaznu. Jedan sudija je rekao seks radnici da ide kod lekara, pošto je bila prebijena od strane policije i u sudnicu je ušla prekrivena krvlju. Sudija ju je savetovao da obezbedi dokaze od lekara o fizičkim povredama i da tuži policajca koji je to počinio.

Drugi/e ispitanici/ce tvrde da presuda zavisi od tvog ponašanja i „kako deluješ“. Ako si ljubazan/na, dobićeš kraću kaznu zatvora. Neki/e čak tvrde da ako si stalno ljubazan prema istom sudiji, gotovo ćete se „sprijateljiti“ i onda ćeš verovatno dobiti kraću kaznu zatvora. Istovremeno, ne treba da menjaš izjavu koju si dao/la u policiji ili koju si potpisao/la, jer će to negativno uticati na sudiju u odnosu na tebe.

Kazne

Pored prijavljivanja nehigijenskih i loših uslova boravka u zatvoru, seks radnici/e uglavnom navode da po izlasku iz zatvora moraju u vrlo kratkom roku da se vrate na posao, nekad isti dan, jer boravkom u zatvoru dodatno ulaze u različite finansijske troškove.

„Pa finansijski loše (SP: utiče boravak u zatvoru), zato što ono, tih dvadeset dana nemam nikakvih prihoda, ništa, a imam opet dosta rashoda po izlasku...“

„Pa zavisi, mislim, ono. Pre nisam im'o toliko rashoda, tako da za jedno ono veče sam mog'o da se vratim u normalu, dok sad bi' mor'o da se pomučim s obzirom da plaćam i stan, i obaveze i, i...“

„Pa, jednostavno, neka izolovanost ili izdvojenost od života, am, od porodice, od šta ja znam. Neko ti je bolestan u familiji... Niko od nas nije sam. Imaš majku, imaš ovoga, imaš onoga, imaš dete; neko je bolestan, neko ovo, neko ono... Bar mislim da je to am... da ne kažeš zatvor, da te izoluju u nekoj sobi bez veze, da nemaš kontakt sa svojom porodicom, prijateljima i tako dalje, pa je teško, a kamoli ako ga nazoveš zatvorom, znači nisi u toku. Mislim ne sudeluješ u životu, jednostavno. Ti si tamo izolovan taj period i zdravo.“

Uz kaznu zatvora koja se propisuje za prekršaj po osnovu člana 14 ZJRM, neretko je pridružena i kazna po osnovu kršenja Zakona o ličnoj karti ili Zakona o prebivalištu i boravištu. Ove kazne mogu biti kazne zatvora ili novčane koje se računaju kao „plaćanje“ broja dana zatvora. Bez obzira na to da li je kazna novčana ili zatvorska, taj ekonomski udarac upravo čini da se prekršajno delo ponavlja. Ovo baca svetlo na problem samog zakona: ako je cilj kazne da bude represivna i vaspitna, tj. da seks radnik/ca ne poćini opet isto delo, samim slanjem u zatvor on/a biva onemogućen/a da zarađuje. Samim tim, on/a po izlasku mora opet da se vrati na posao, iz čega sledi da zakon perpetuira ono što bi trebalo da spreći – što ga čini besmislenim.

Seks radnici/ce prijavljuju da postoje razlike u presudama u zavisnosti od sudija. Neki uzimaju u obzir da seks radnici/e kod kuće imaju decu. Neki/e seks radnici/e prave razlike između sudija i sutkinja. Neki/e takođe prijavljuju da kazna često zavisi od raspoloženja dežurnog sudije. Takođe, primećeno je da sudije same imaju različit tretman transrodnih seks radnica i žena.

Žalbe

Primena kazne počinje po donešenju presude, a pre isteka roka za žalbu. Rok za žalbu je osam dana po donošenju presude.

Seks radnici/e ne vide smisao pisanja žalbi. Razlozi koji se navode su ili da im niko neće verovati da delo nije počinjeno, ili ih neće uzeti u obzir zato što su seks radnici/e.

„kome da se žalim majke ti? Kad neće niko da ti veruje.“

Drugo, govore kako nemaju tehničkih mogućnosti za pisanje žalbi, to jest ako su već u zatvoru ne vide način da se ta žalba procesuiru.

„To izgleda da dobiješ presudu i piši na to pravo žalbe osam dana. A ti nemaš ni papira, nemaš ni para, nemaš ni, am, hemijsku, ni kovertu kako bi napisala tu žalbu. Ukoliko tražiš to se za... Zaboravi, u Požarevac... 'Dajte mi papir, olovku i kovertu.' 'Pa, piši na kantini.' Reko' 'Ja para nemam. Dok mi ne stignu pare isteče... istečiće mi i rok žalbe.' Jer ja sam provela već, znači, u putu, ovamo, onamo, začas je prošlo dva dana znači već. I nisam dobila.“

Takođe, govore da nemaju osnova da se žale zato što su priznanli/e delo pred policijom i pred sudijom.

Seks radnici/e prijavljuju da nemaju tehničke mogućnosti da pišu žalbe, da smatraju da one neće biti uzete u obzir, i smatraju da nemaju osnova po kom da se žale zbog priznavanja dela. To priznanje mora da se dovede u pitanje, zato što, kao što je navedeno ranije, izjave se ponekad diktiraju, nekad potpisuju pod prisilom. Po ključu „mi se svi znamo“, samo privođenje seks radnika/ce se tretira kao priznanje, samo zato što je policiji i sudijama poznat/a od ranije. Samim tim je žalbeni postupak u očima seks radnika/ca obesmišljen.

Zaključak

Neprecizna zakonska odredba čini da seks radnici/e neprestano bivaju u prekršaju. To ima velike posledice po njihove živote, što psihološke, što ekonomske i socijalne. Ovakav zakon omogućava konstantnu izloženost psihičkom, fizičkom, seksualnom i ekonomskom nasilju, i svi ovi faktori čine da su seks radnici/e stalno marginalizovana i ranjiva grupa.

Ukoliko je seks rad zanimanje, kako ga same sudije definišu, onda je to zanimanje visokog rizika, i naš zadatak treba biti kako da se taj rizik ublaži ili eliminiše. Pored svih socijalnih razloga koji obeležavaju seks rad u našoj sredini, ostaje pitanje ima li odrasla osoba prava na vlastiti izbor, a da pri tom ne bude kažnjavana i proganjana.

Preporuke

Razgovori sa seks radnicima/ama o njihovom iskustvu sa hapšenjima, kontaktima sa policijom i sudijama, i o njihovom iskustvu vezanom za korišćenje i shvatanje zakona koji se koriste protiv njih, jasno pokazuju da seks radnici/ce znaju i zahtevaju svoja prava i da zahtevaju da budu jednako tretirani pred zakonom. Nažalost, zakon ili član zakona koji je najčešće korišćen protiv njih, član 14 Zakona o javnom radu i miru, nije samo prevaziđen, već je i preširoko definisan, tako da može da se tumači (zloupotrebi) onako kako sudije (i policija) smatraju da je najprigodnije. Štaviše, obzirom da zakon definiše prostituciju kao prekršaj, garancije za pravično suđenje u velikoj meri nedostaju. Naime, imajući u vidu sudsku praksu Evropskog suda za ljudska prava, može se reći da član 14 ZJRM treba kvalifikovati kao odredbu krivičnog zakona, a ne prekršajnog zakona, s obzirom na prirodu sankcije (zatvor), njenu težinu i domet. Ovo dalje implicira da je potrebno primeniti sve garancije za pravično suđenje, kako su definisane u članu 6. Evropske konvencije o ljudskim pravima.¹⁴

Mada bismo mogli da tvrdimo da ovaj konkretan član zakona i „slobodno sudijsko uverenje“ moraju da budu mnogo preciznije definisani kako bi i seks radnici/ce i policija i sudije bili jednako svesni šta zakon tačno propisuje/govori i koja je u stvari osnova za hapšenje, analiza pokazuje očiglednim da postojeći član niti suzbija niti prevenira prostituciju, već naprotiv ima niz negativnih efekata kako na seks radnike/ce, tako i na njihove porodice. Seks rad, sporazumni seksualni odnos između dve odrasle individue u zamenu za novac ili materijalno dobro, treba da se tretira kao rad i treba u potpunosti da bude dekriminalizovan. Samo sa potpunom dekriminalizacijom možemo da govorimo o pravu na korišćenje zdravstvenih programa i samo sa potpunom dekriminalizacijom možemo da govorimo o pravu na jednakost pred zakonom za seks radnike/ce. Zbog svega navedenog, očekujemo da Vlada Republike Srbije zaustavi kažnjavanje seks radnika/ca, da zaustavi arbitrarna hapšenja seks radnika/ca, da zaustavi hapšenja (i zatvaranje) seks radnika/ca kao kriminalaca i, konačno, da ukloni sve kaznene zakone usmerene protiv seks radnika/ca i trećih lica.

---

¹⁴ See Chapter 2.

10. ŽENE KOJE SU PREŽIVELE TRGOVINU LJUDIMA U CILJU SEKSUALNE EKSLPOATACIJE

Ivana Radović, ASTRA

Cilj intervjuja sa žrtvama trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploatacije je bio da se istraži, iz perspektive žena koje su doživele ovaj oblik nasilja, kako izgleda trgovina ljudima u Srbiji danas, na koji način se žrtve vrbuju, koliki su kapaciteti nadležnih institucija da prepoznaju seksualnu eksploataciju koja se odvija na marginama dobrovoljnog seks rada, kao i da žrtvama trgovine ljudima koje prepoznaju pruže odgovarajući tretman i zaštitu i obezbede puno poštovanje njihovih ljudskih prava. Kroz razgovore smo želeli da saznamo i koliko se razlikuje pristup ženama i njihov tretman u policiji i na sudu kada su privedene i procesuirane zbog bavljenja seks radom i kada se prepoznaju kao žrtve trgovine ljudima. Međutim, zbog činjenice da je samo jedna ispitanica imala iskustvo dobrovoljnog bavljenja seks radom, nije bilo moguće napraviti ovu vrstu poređenja na osnovu iskaza ispitanica.

Sadržaj obavljenih intervjuja, kao i razlozi zbog kojih polovina od predviđenog broja razgovora nije sprovedena, ukazuju na to da se žrtve nakon izlaska iz lanca trgovine ljudima suočavaju sa brojnim problemima čak i kada imaju podršku kroz postojeće programe namenjene njihovom oporavku i reintegraciji. Većina klijentkinja ima disfunkcionalne porodične odnose, zbog čega su neke od njih bile izričite da ne žele da iznose nikakve informacije u vezi sa tim. Psihoterapijsku pomoć je prihvatilo oko 30% klijentkinja koje su učestvovalе ili inicijalno bile viđene kao učesnice u ovom istraživanju. Većina klijentkinja nije smatrala da im je ovaj vid pomoći neophodan, ili veruju da im nije bio potreban u dosadašnjem oporavku. Međutim, njihova spremnost da tokom intervjuja pričaju o tome na koji su način bile vrbovane i eksploatisane, da se prisećaju detalja čak i kada im je nedvosmisleno ukazano da za potrebe istraživanja to nije neophodno, kao i vrlo izraženo stavljanje akcenta na psihološko i fizičko nasilje kome su bile izložene, ukazuju da su preživljeni događaji još uvek živi u njihovom iskustvu, kao i da doživljena trauma nije zacelila.

Razgovori su obavljeni sa deset ispitanica koje su bile eksploatisane između 2000. i 2012. godine. Sve ispitanice se mogu podeliti u dve grupe: one koje su eksploatisane pre 2010. godine i one koje su eksploatisane posle 2010. godine. Iako odgovori ispitanica eksploatisanih pre 2010. godine nisu relevantni za ovo istraživanje u smislu načina vrbovanja, organizacije posla, i odgovora policije i pravosuđa, oni ipak jesu zanimljivi i korisni, jer nam omogućavaju uvid u eventualne promene načina rada trgovaca, kao i u napredak koji je policija ostvarila kada govorimo o tretmanu žrtava trgovine ljudima i spremnosti da prihvate da se radi o žrtvi. Zanimljivo je da se žrtve eksploatisane pre i posle 2010. godine ne razlikuju mnogo ni po socio-demografskim karakteristikama, kao ni po reakciji okoline na ono što im se desilo.

S obzirom na činjenicu da je samo jedna žrtva trgovine ljudima eksploatisana nakon 2010. godine ušla u lanac trgovine ljudima iz seks rada i da se radi o vremenskom periodu kada je policija u Srbiji dovoljno senzibilisana da prihvati slučajeve trgovine ljudima, one nisu bile u stanju da odgovore na jednu grupu pitanja, pre svega na pitanja koja se odnose na susrete sa policijom i na prekršajno gonjenje u kontekstu seks rada. Takođe, od pet ispitanica koje su eksploatisane nakon 2010. godine, njih dve su bile eksploatisane u inostranstvu, pa je njihovo iskustvo u većoj meri vezano za postupanje policije i/ili pravosudnih organa u ovim državama, što nije predmet ovog istraživanja.

Svih deset ispitanica su osobe ženskog pola, u vreme intervjuja stare od 21 do 40 godina. Ispitanice su eksploatisane u uzrastu od 14 do 34 godina (prosek 25,2 godine za devojke eksploatisane nakon 2010. godine, tj. 17 za devojke eksploatisane pre 2010. godine). Najmanje tri ispitanice su se više puta našle u lancu trgovine ljudima, i to dve eksploatisane pre 2010. godine i jedna eksploatisana nakon 2010. godine, pri čemu je do prve eksploatacije došlo pre 2010. godine, kada je ispitanica bila maloletna, a njena tadašnja destinacija je bila Bosna i Hercegovina.

Sve ispitanice su državljanke Republike Srbije, osim jedne koja je državljanica Ukrajine. Državljanke Srbije su srpske (7) i mađarske nacionalnosti (2). Četiri ispitanice imaju završenu osnovnu školu (jedna eksploatisana posle i tri eksploatisane pre 2010. godine), dve nemaju osnovnu školu (obe eksploatisane nakon 2010. godine), dok četiri imaju završenu srednju stručnu školu ili gimnaziju (dve eksploatisane posle i dve eksploatisane pre 2010. godine).

Tri ispitanice su udate, četiri su razvedene, dok su tri neudate; dve nemaju decu, pet imaju po jedno dete, dve imaju po dvoje dece, dok jedna ima četvoro dece. Četiri ispitanice žive sa mužem/partnerom i decom, dve žive sa mužem/partnerom, dok po jedna živi sama, sa roditeljima, sa detetom i sa roditeljima i detetom.

Sve ispitanice – i one eksploatisane pre i one eksploatisane posle 2010. godine – prijavljuju da su nezaposlene, da obavljaju povremene poslove, njih četiri uz to primaju neku vrstu socijalne pomoći, dve ispitanice izjavljuju da ih izdržava verenik, dok jednu izdržava otac.

Organizacija seksualne eksploatacije

Prva grupa pitanja se odnosila na iskustvo seks rada, tj. na organizaciju rada, dostupnost lekarske pomoći u slučaju bolesti, iskustvo nasilja tokom bavljenja seks radom, bilo od strane klijenata ili od strane makroa/trgovca, kao i na okolnosti prestanka bavljenja seks radom, tj. način izlaska iz lanca trgovine ljudima.

Ispitanice su najopširnije odgovore davale na pitanja o okolnostima pod kojim su počele da se bave seks radom, tj. o načinu na koji su zavrbovane u lanac trgovine ljudima.

Što se tiče ispitanica eksploatisanih posle 2010. godine, njih tri su vrbovane putem ponude za posao (čuvanje starije osobe, čuvanje dece u inostranstvu, posao konobarice), jedna je učenjivana video snimkom seksualnog odnosa, dok se ispitanica, koja je trostruka žrtva trgovine ljudima, poslednji put našla u lancu seksualne eksploatacije zbog svoje heroinske zavisnosti; prethodno, ova ispitanica je vrbovana preko ponude za posao u inostranstvu, a jednom je prodao partner za rad u klubu u inostranstvu. Kao osobe koje vrboju, pojavljuju se lažni ujak (1), poznanica (2) i dečko (2).

Samo jedna ispitanica ima prethodno saznanje i iskustvo u seks radu, dok ostale o tome ništa nisu znale pre nego što su ušle u lanac trgovine ljudima. Ispitanica koja se prethodno dobrovoljno bavila seks radom, radila je u malom mestu u Srbiji u kome živi, samostalno, posao je obavljala u kolima klijenta, a klijente je nalazila preko posla (radila je kao konobarica u kafiću), i nikada nije imala nikakve neprijatnosti.

Što se tiče organizacije posla, sve ispitanice iz ove grupe su eksploatisane na drugačiji način. Jednu je trgovac držao u svojoj kući i tu dovodio klijente koje je sam nalazio, jednom ju je odveo u kafanu u nameri da je tamo podvodi, a postojao je plan da je proda dalje u inostranstvo.

Jedna ispitanica je eksploatisana u kafani/klubu u stranoj zemlji, gde su devojke pružale seksualne usluge zainteresovanim gostima. Jedna konobarica u klubu je živela sa devojkom i bila je zadužena za njih. Ona je gostima nudila piće, a nudila i devojke, koje su morale povremeno da siđu iz svojih soba u zadnjem delu lokala i da se pokažu. Cenu je određivao gazda i njemu se plaćalo na izlazu. Devojke su morale da rade svaki dan, nisu imale pravo na slobodan dan, a živlele su u posebnom stanu, gde se o njima „brinula“ konobarica. U vreme kada se događala eksploatacija ispitanice, u klubu je pored nje radila još jedna žena.

„Bila je jedna devojka, konobarica. Kada uđu gosti unutra, ona bi im uvek prišla, pitala šta hoće da piju i da li žele društvo. I, ako su rekli da hoće društvo, onda su birali koju, zato što ja sam bila crna, a druga devojka je bila plava. I ona koju su izabrali, ta je, devojka je išla kod njih na piće“.

Jednu ispitanicu je podvodila žena koja joj je nabavljala heroin. Živele su u istom stanu, žena je svaki dan dovozila na mesto na kome je radila (seks rad na ulici) i povremeno je kontrolisala, tj. proveravala da li je tu i da li radi. Morala je da radi svaki dan. Nije bilo drugih devojaka. Prethodna dva puta, ova ispitanica je eksploatisana u klubovima u inostranstvu.

Jedna ispitanica je eksploatisana u stranoj zemlji, a seksualne usluge je nudila na ulici, u kraju gde se skupljaju seks radnice. Najčešće je radila na ulici, a povremeno, na poziv, i kod klijenata u njihovom stanu. Morala je da radi svaki dan, osim kada je bila u zatvoru, i ni o čemu nije odlučivala. Ljudi koji su je eksploatisali su utvrdili minimalnu cenu njenog rada. Naime, ona je sama mogla da pregovara sa klijentima i da donese više, ali nikako manje. Ista kriminalna gurpa je eksploatisala nekoliko žena.

Peta ispitanica je seksualne usluge pružala po stanovima klijenata. Nju je podvodio dečko sa još dve osobe, od kojih je jedan bio vozač i pružao joj je neku vrstu zaštite, dok je drugi primarno bio zadužen za obezbeđivanje klijenata. Glavni trgovac je određivao cenu njenog rada, a novac je uzimao ili onaj ko je doveze do klijenta ili bi ga uzela ona sama, ali bi ga odmah predala osobi koja dođe po nju. Nije imala nikakav uticaj ni na cenu ni na uslove rada. Morala je da radi svaki dan osim kad ima menstruaciju, i svaki dan je imala od jednog do sedam klijenata. Isti trgovac je imao više devojaka sa kojima je „radio“, ali ona nije videla nijednu od njih. Kad nije radila, živela je sa svojom porodicom, koja nije znala šta joj se dešava.

Činjenica da je svaka ispitanica eksploatisana na različit način samo potvrđuje da se trgovina ljudima u cilju seksualne eksploatacije danas pojavljuje u najrazličitijim oblicima, i da žrtve imaju različiti stepen prividne slobode, iako stvarno ni o čemu ne mogu da odlučuju. Nijedna ispitanica nije mogla da utiče na cenu svog rada ili da odbije klijenta. Ukoliko bi pokušale da odbiju da rade, ispitanice su najčešće dobijale batine. Međutim, pretnje i kontrola koju su trgovci imali nad njima su često bili dovoljni da one ni ne pokušavaju da se pobune.

Ispitanice najčešće nisu dobijale nijedan deo novca koji su zarađivale. Naime, dve ispitanice nisu dobijale baš nikakav novac, jedna je dobila novac par puta, kada je eksplicitno tražila od trgovca, jedna je dobijala deset evra dnevno za hranu i potrebštine, dok je jedna dobijala jednu trećinu zarade i ono što bi joj klijent doplatio u sobi za dodatne usluge.

Što se tiče ispitanica eksploatisanih pre 2010. godine, nijedna od njih nije imala prethodna iskustva ili saznanja o seks radu. Njih tri su ušle u lanac trgovine ljudima na prevaru, kroz ponudu ili mogućnost posla, jednu je prodao muž zbog kockarskih dugova, a jednu je poznanik vrbovao za dobrovoljan seks rad i upoznao sa ženom koja će je kasnije eksploatisati.

Dve ispitanice imaju iskustvo eksploatacije i u Srbiji i u inostranstvu. Seksualna eksploatacija se odvijala na ulici, u privatnim stanovima (stanovima klijenata ili stanovima koji su posebno unajmljeni za pružanje seksualnih usluga), hotelima ili ugostiteljskim objektima.

Sve ispitanice su trpele teško fizičko nasilje. Devojke koje su radile na ulici su same nalazile mušterije, one koje su radile u ugostiteljskim objektima su mušterije nalazili među gostima koji su ih birali, a onima koje su radile po stanovima i hotelima su klijente nalazile osobe koje su ih eksploatisale. U ugostiteljskim objektima je obično bio veći broj devojaka, a neke od njih su se dobrovoljno bavile seks radom; ovde su klijenti plaćali direktno „gazdi“/„gazdarici“ pre same usluge. U ostalim slučajevima, devojke su naplaćivale svoje usluge po ceni koju je odredio trgovac, ali su sav novac morale da predaju, a same bi dobijale manje iznose da kupe stvari koje su im potrebne za posao. U jednom slučaju, devojka se od njihovog „dela“ navodno odbijao dug prema „gazdi“ koji je nastao njihovom kupovinom. Jedna ispitanica je izjavila da su devojke imale normu koju su morale da ispune bez obzira na okolnosti.

„Ako ne uradiš normu, ostaješ na ulici do ujutru. (...) Ako te i uhvati policija, ako odeš mesec dana, i kad izađeš posle tih mesec dana, moraš da odradiš tu normu koju nisi uradila.“

Većina ispitanica je radila svaki dan, osim jedne koja je radila po dogovoru sa svojom vlasnicom, ali ne svaki dan, već u proseku tri puta nedeljno.

Nijedna ispitanica nije imala mogućnost da odlučuje o bilo kom aspektu svog života i rada, od cene do odbijanja klijenata, kao i o tome da li će da radi ili ne. Neke od njih su pokušale da pobjegnu, ali svaki pokušaj bekstva je bio neuspešan, a devojke su završavale sa teškim fizičkim povredama. One koje nisu bežale izjavljuju da su devojke koje bi pokušale bekstvo ili rekle da neće više da rade, nestajale, ubijane, dobijale strašne batine, često pred drugim devojka kao upozorenje. U jednom slučaju dobrovoljan seks rad je prerastao u trgovinu ljudima kada je ispitanica najavila da se povlači iz posla. Jedna ispitanica je izjavila da koja god žena je pokušala da pobjegne, bila bi vraćena za manje od jednog dana. Neke ispitanice su pominjale spregu između lokalne policije i trgovaca/vlasnika.

„Da li bi se isto desilo, to što si rekla ‘život bih izgubila’, da si pokušala da pobješ? Pokušala sam da pobjegnem. I šta se desilo? Našli su me, pretukli su me, goreli me cigarama i nisam imala gde da bežim, non stop je neko bio tu blizu.“

Kao što se može primetiti, način rada trgovaca ljudima se nije mnogo promenio u poslednjih nekoliko godina što se tiče organizacije posla. I tada i danas, devojke rade na ulici, ili se odvođe u ugostiteljske objekte u inostranstvu, ili u privatnim stanovima, a jedan trgovac, tj. grupa trgovaca, kontroliše jednu ili više devojaka. Iako se danas češće dešava da devojke nisu pod vidljivom stalnom kontrolom trgovca, već da imaju više „slobode“, to zapravo znači da su kontrolni mehanizmi postali suptilniji, dok se u slučaju i najmanje neposlušnosti i dalje ne preza od teškog fizičkog nasilja.

Zdravlje

Sledeća grupa pitanja odnosila se na zdravstvene aspekte seksualne eksploatacije: koliko često su devojke koristile drogu i koliko je droga bila dostupna; da li su devojke tokom eksplo-

atacije imale bilo kakav pristup medicinskim uslugama – generalno i u slučaju bolesti i šta se menjalo u tretmanu devojaka u slučaju bolesti.

Sve ispitanice su tokom eksploatacije bile zdrave, tj. nisu imale ozbiljnijih zdravstvenih problema, ako se ne računaju fizičke povrede kao posledica nasilja koje su trpele. Ako se ne bi osećale dobro, ipak su morale da rade.

„Je l' se desilo još nekad da ti nije dobro, a da si morala da radiš? Prosto, kako su reagovali na to... Naravno, dešavalo se... Ako se razboliš. Naravno, ali to te niko ne pita da li možeš ili ne možeš.“

„Pa jeste se dešavalo da imam temperaturu, da kijam, da kašljem, da sam promukla, ali to YY1 stvarno nikad nije zanimalo.“

U slučaju prehlade i sličnih tegoba bile su prepuštene same sebi.

„Bez lekova, bez ičega, znači. Ja sam pokušavala na sve moguće načine kako da jednostavno sama sebi pomognem.“

Jedna ispitanica eksploatisana pre 2010. godine navodi da su trgovci imali dogovor sa jednom privatnom klinikom koja je obavljala preglede eksploatisanih devojaka. Jedna ispitanica navodi da su devojke išle redovno na testiranje na HIV i hepatitis, ali ne i na ginekološke preglede. U jednom slučaju, gazdarica je devojka organizovala ginekološke preglede, ali samo kada je bilo potrebno da se izvrši kiretaža.

Što se tiče upotrebe narkotika, sve sem jedne ispitanice navode da je droga uvek bila prisutna, mada njih tri nisu lično konzumirale. Jedna navodi da je svaka devojka koja je htela drogu mogla da je dobije. Jedna ispitanica je u lanac trgovine ljudima ušla kao heroinska zavisnica. Jedna ispitanica navodi da je dobijala batine, jer nije htela da uzima narkotike. U svim slučajevima, narkotike bi nabavljao i od devojaka naplaćivao trgovac i u njegovom intertesu je bilo da devojka koristi narkotike kako bi mogla da primi više klijenata i kako bi više zavisila od njega.

„U to vreme, kad je sve to počelo da se dešava... Ja generalno nisam alkoholičar, niti sam narkoman niti konzumiram te stvari. Normalno popijem alkohol kad izađem ili tako nešto. Ali, kada se sve to dešavalo, ja uopšte nisam naručivala sok ili nešto, već jednostavno alkohol ili bih prihvatila kokain koji bi mi on ponudio.“

„Ja nisam htela, zato sam i dobila dobrih batina. Zato što nisi htela da koristiš? Da. Je l' gazdi bilo u interesu da ti to koristiš? Pa zašto da ne? Nadrogiraš se i možeš da primiš danas 30-40 klijenata. Ne osetiš ništa.“

Može se zaključiti da trgovci nemilosrdno eksploatišu žene dok se nalaze u njihovom „vlastništvu“, sa ciljem da za što kraće vreme zarade što više novca, minimalno ili nikako se ne brinući o njihovom zdravstvenom stanju.

„Je l' te on odveo kod lekara? I kad me tuk'o, jer sve mi glavu ovde tuk'o (pokazuje na potiljak) i ovde (pokazuje na vrat i leđa). U leđa. Da se ne vidi. Jer tamo gde on stanuje ovako (pokazuje ispred sebe) ima baru, Dunav, šta je tamo, ribnjak, šta je tamo, preko. I on je reko: 'Baš mene briga što si ti bolesna', kaže, 'Tebe ne zna niko. Ako se razboliš, ako umreš, ja ću tebe da bacim tamo.'“

Nasilje

Ispitanice su govorile i o nasilju koje su trpele na mestu na kome su radile – fizičkom, verbalnom i seksualnom nasilju, o situacijama u kojima je dolazilo do nasilja i o raspoloživim načinima da se nasilje izbegne ili da se od nasilja zaštite.

Sve ispitanice, bez obzira na vreme eksploatacije, su trpele nasilje, koje je dolazilo od osoba koje su ih eksploatisale, a ponekad i od klijenata. Polovina ispitanica nije doživela nasilje od klijenata. Ostale su govorile o klijentima koji plaćaju seksualne usluge samo radi izživljavanja. U situacijama kada je klijent nasilan ili kada odbija da plati, devojka nema nikakvu zaštitu i nikome ne može da se obrati za pomoć. Dve ispitanice, koje su radile na ulici, kažu da je u takvim situacijama jedino što možeš da uradiš je da pobežeš.

Vlasnici lokala/devojaka su prećutno dozvoljavali klijentima da budu nasilni prema devojkama. Ispitanica eksploatisana u inostranstvu navodi da je moguće nasilnog klijenta prijaviti policiji, ali da to nema smisla, jer policija samo napravi zapisnik i ne ode dalje od toga.

„Kada si ti na ulici, ti nemaš seksualno nasilje, to je tebi tu posao.“

Ova ispitanica je doživela i nasilje od koleginica na ulici zato što su je tretirali kao konkurenciju.

Osobe koje su eksploatisale ispitanice su uvek nasilne, posežu i za fizičkim i za psihološkim nasiljem, uvredama i pretnjama. Samo jedna ispitanica je rekla da nasilje nije bilo često, ali samo zato što su pravila bila jasna, a one su ih slušale.

„Pa dobro, nismo dobijale često. Kad jedanput je rekla da tako je, znaš. Šta smemo pitati, šta ne smemo, onda nismo pitale više.“

Najčešći povod za nasilje je pokušaj bekstva, koji se surovo kažnjava, a slede pokušaj devojke da prestane da radi, da se povuče iz posla ili odbijanje pojedinih klijenata. U nekim situacijama, pretnje su bile usmerene na porodicu i okruženje ispitanica, što ih je posebno motivisalo da ostanu poslušne. Posebno u situacijama kada je trgovac bio nasilan, devojke nisu imale kome da se obrate za pomoć.

„Nemoj slučajno da probaš da zoveš fiksni telefon, bilo koji telefon, jer', kaže, 'onda stvarno ću da te prebijem.' E onda mi pokazao oružje.“

„Više te njene pretnje. U tom smislu: zapaliću ti kuću, naći ću ti dete, ubiću ti dete.“

„Da, bio me je gurao u kavez kod rotvajlera da me izujeda, krvoločni neki, sve mu je pena izlazila koliko je bio krvoločan. Srećom pa onako me je gurao, gurao, gurao, a ja sam vrištala: 'Nemoj, nemoj, nemoj!', i ona [žena koja je učestvovala u eksploataciji] je kao: 'Nemoj, pusti je.' I onda me kao pustio.“

„I ona uhvati i tamo, u toj vili, izbombarduje me debelim kablom, presavije 4 puta. Ubila boga u meni.“

Eksploatacija ispitanica je trajala od tri nedelje do tri godine, u proseku devet meseci, tj. oko šest meseci za osobe eksploatisane nakon 2010. i oko deset meseci za ispitanice eksploatisane pre 2010. godine.

Izlazak iz lanca trgovine ljudima

Sve ispitanice eksploatisane nakon 2010. godine su se izbavile iz lanca trgovine ljudima zbog toga što su same preduzele neke korake u tom pravcu. Naime, sve one su ili obavestili svoje srodnike šta im se desilo, koji su zatim kontaktirali policiju ili su samostalno kontaktirale policiju. U jednom slučaju, motivacija da se potraži pomoć bio je to što je žena čula da trgovac planira da je proda dalje u stranu zemlju. Jedna ispitanica navodi da je rešila da potraži pomoć nakon jednog nasilnog incidenta sa trgovcem, kada je zaključila da ne može više da izdrži. U ovim slučajevima, policija nije imala zadatak da, radeći po drugim linijama rada, prepozna da je neka osoba žrtva, već samo da postupa po izjavi devojke. U tom smislu, u slučajevima trgovine ljudima u poslednje dve godine koji su obuhvaćeni ovom analizom, policija nijednom nije dovela u pitanje izjavu ispitanice da je žrtva eksploatacije, tj. da se u situaciji seks rada našla prinudno i protiv svoje volje, i od prvog kontakta takve osobe tretira kao žrtve.

Od ispitanica koje su eksploatisane pre 2010, dve su se spasle uz pomoć policije, jedna po prijavi sumnje na neko drugo delo (majka prijavila kidnapovanje), a policijski službenik koji je izašao na teren je devojku prepoznao kao žrtvu trgovine ljudima. U drugom slučaju, devojka se obratila za pomoć policajcima koji su sedeli u lokalu u kome je radila. Jedna ispitanica je pobešla uz pomoć klijenta koji se zaljubio u nju. Bekstvo je realizovano kroz dva pokušaja, a nakon prvog pokušaja trgovci su uspeli da je nađu i dobila je strašne batine.

„Međutim, u tom nekom zlu, naš'o se čovek koji isto radio, sarađuje sa policijom. Radi kao maskirani (...) Oni su čin (...) Nema ih veliki broj ali oni idu na ta hapšenja. I taj čovek je došao kod mene. Tad je bio, pa mlad je, mlađi. Tad je došao kod mene kao klijent da bi me pokazao. Nije hteo ništa da radi, ali mi je platio samo da bi me upozorio i da ga ja povedem na taj neki put, da kažem o čemu se radi. Nisam ni njemu, čak šta više, rekla sve.“

Dve ispitanice eksploatisane pre 2010. su takođe pobeгле od svojih trgovaca, od kojih je jedna takođe kao motiv navela planove trgovaca da je dalje prodaju. Nakon što je pobeгла, ona se za pomoć obratila prolaznici, dok je druga ispitanica platila krijumčaru da je ilegalno prebaci preko reke do zemlje u kojoj je prethodno živela.

Kontakti sa policijom

Sledeća grupa pitanja odnosila se na iskustvo u kontaktima sa policijom van policijske stanice, tj. na mestima na kojima se odvijao seks rad i seksualna eksploatacija. Ispitanice su govorile o svojim susretima sa policijom, mogućnostima da ih policija zaštiti od nasilja i eventualnom privođenju.

Nijedna ispitanica koja je bile seksualno eksploatisana u Srbiji nakon 2010. godine nije imala kontakte sa policijom pre nego što je bila prepoznata kao žrtva trgovine ljudima. Kontakte sa policijom su imale ispitanice eksploatisane u dve strane zemlje. Jedna je viđala policajce među gostima i klijentima kluba u kome je bila eksploatisana, a i sam vlasnik kluba je bivši policajac. Veruje da su svi u tom mestu, uključujući i policiju, znali šta se u klubu dešava. Druga je imala redovne susrete sa policijom tokom vremena kada je bila seksualno eksploatisana na ulici u stranoj zemlji. Bila je privođena nekoliko puta tokom policijskih racija koje su vršene ili radi gonjenja makroa, pošto je ženama dozvoljeno da rade na ulici, ali ne i da imaju makroa, ili u ra-

cijama čiji je cilj suzbijanje trgovine narkoticima. Policija obično pokušava da sazna na početku – kada devojka tek dođe - za koga radi i da li se tu nalazi svojom voljom, ali brzo odustanu kad ona neće da kaže, tj. nisu upoznati sa mehanizmima kontrole koje trgovci koriste da bi sprečili da devojke sarađuju sa policijom:

„U datom trenutku čak se jednom desila situacija da sam bila sa XX1 i sa YY1 i nas je privela svo troje policija. To mi je bio jedini kritičan trenutak gde više nisam znala šta da radim, u fazonu znaš ono, nije da ga udavim, da kažem 'On je taj!', ili... Šta da radim, mislim. I bukvalno, strah je preovladao i ja nisam smela ništa da kažem.“

Što se tiče ispitanica koje su eksploatisane pre 2010. godine, njih tri su prijavile susrete sa policijom za vreme eksploatacije. U nekim slučajevima, policijski službenici su dolazili u lokal kao gosti, a u slučaju racija, kojih je u to vreme bilo, neko bi ili ranije dojavio gazdi da se spremi, ili su policajci dolazili u klub da se provedu, a u izveštaju pisali da su obavljali raciju. Prema iskazima ispitanica, nije bilo retko da policija pomaže vlasnicima klubova da vrate devojke koje su pokušale da pobegnu.

„Znači oni su bili svi u kontaktu. Taksista je zvao policiju, policija zove gazdu, gazda sačeka da se devojka vrati i izvolte radite sa njom šta hoćete.“

Jedna ispitanica izjavljuje da policija nije dolazila u lokal, ali da se gazdarica hvalila (i pretila devojkama) da ima dobre odnose u policiji.

„Nemojte da se igrate. I policija zna šta mi ovde radimo.“

Ispitanica koja je bila eksploatisana u uličnom seks radu u Beogradu pre 2010. godine kaže da je imala česte susrete sa policijom: policajci su se pojavljivali bilo kao korisnici usluga ili u profesionalnom svojstvu, radi suzbijanja seks rada. Ovi susreti su bili nasilni, policija nikada nije pitala devojke da li su tu dobrovoljno i niko im se nikada nije obratio za pomoć.

Nijedna ispitanica koja je tokom eksploatacije dolazila u kontakt sa policijom – u Srbiji ili inostranstvu - nije policiju videla kao instancu koja može da je oslobodi i zaštiti od nasilja, pre svega zbog činjenice da su se policijski službenici nalazili među njihovim klijentima i u krugu osoba koje sarađuju sa ljudima koji su ih eksploatisali.

Samo se jedna ispitanica direktno obratila za pomoć policajcima koje je videla u kafani, i oni su je izbacili iz lanca trgovine ljudima. Kao što će se u daljem tekstu videti, i one koje su uspele da izađu iz lanca trgovine ljudima, nisu se obraćali policiji u mestu gde se eksploatacija odvijala.

„Jesi znala da su oni policajci? Pa nisam. Posle sam saznala, zato što... Jedanput su bila dvojica, pa smo obe išle na piće kod njih. Tamo smo pričali i tamo su nam rekli da su policajci. A posle, kad smo išli gore u sobu, pre nego što smo otišli gore, rekao nam je vlasnik da pazimo šta pričamo. I onda smo otišli gore i tamo su se raspitivali da li smo dobrovoljno ovde. Pitali su vas policajci? Jeste. Nismo smele ništa da kažemo. Otkud smo znale da neće posle sve ispričati vlasniku. Bojale smo se. Zato sam i rekla babi kad sam pisala poruku da kaže policajcima da ništa preko telefona ne pričaju i ne zovu jer je taj vlasnik bio bivši komadir, policajac znači bivši. I zato.“

Hapšenje i privođenje zbog bavljenja seks radom

Ispitanice su odgovarale i na pitanja o eventualnom iskustvu privođenja uz ili bez prijave trgovine ljudima.

Kada se govori o hapšenju zbog seks rada ili nekog drugog dela i o proceduri koju je policija u tim situacijama primenjivala, kao i o tretmanu uhapšenih žena, samo jedna ispitanica eksploatisana pre 2010. godine ima iskustvo hapšenja i kažnjavanja za seks rad (koji nije bio dobrovoljan, mada nikada nije zvanično identifikovana kao žrtva). Kada govori o hapšenju za seks rad, ona govori o periodu pre 2005. godine, kada je „radila“ na jednoj od lokacija u Beogradu na kojoj se okupljaju seks radnici/e. Iako nije relevantno sa stanovišta vremenskog perioda na koji se istraživanje odnosi, smatramo da je zanimljivo izneti i ovo iskustvo, kako bi mogle da se uoče eventualne promene u operativnom radu policije na polju seks rada.

Prema iskazu ove ispitanice, kada god je dolazilo do policijske racije, policija je privodila sve devojke koje ne bi uspele da pobegnu na vreme. Nikada se nije dogodilo da neku puste.

„Neće da te saslušaju. Nisu u stanju da slušaju. Ti si za njih kao đubre. Ne da te sasluša neko zato što treba da te sasluša, nego iz inata neće da te sasluša, jer te ne gleda kao žensko, kao osobu, kao predmet dođeš. Jer, da nije tako, ne bi oni ni tukli te žene, ne bi se tako ponašali.“

Pošto je imala policajce i među klijentima, oni bi je nekada obavestili kada se sprema racija.

Policija je obično od seks radnica tražila lične karte. Novac im nije oduziman na licu mesta, nego tek u policijskoj stanici. Uvek su privođene u gradsku policijsku upravu, u tadašnjoj ulici 29. novembra. Iako su potpisivale potvrdu o oduzetim stvarima, nikada takvu potvrdu nisu dobile. Manji novčani iznosi bi im se vraćali, ali veći ne. Svaka racija je bila vrlo nasilna.

„Koga uhvate, polome i privedu. Znači postoji nasilje? Normalno, nasilje uvek.“

Do izvođenja kod sudije za prekršaje i odlaska na odsluženje kazne, žene su držane u jako lošim uslovima, u maloj i pretrpanoj prostoriji, njih 15–20 zajedno. Policija je koristila nasilje prilikom ispitivanja devojaka da bi došla do informacija o njihovim makroima. Nikada nisu postavljali pitanje da li se žena u seks radu našla svojom voljom ili ne.

„Kad bi priveli devojke, svaka koja bi prijavila ko je osoba, znalo se šta je čeka kad izađe. Tako da...“

Takođe, policija nije proveravala da li je neka žena povređena ili da li ima malo dete; posebno su bili nasilni prema zavisnicama i transvestitima, dok nije postojala diskriminacija po nacionalnoj osnovi.

Privedene žene niko nije obaveštavao o njihovim pravima, nisu imale pravo da bilo koga pozovu, a advokata je organizovao makro koji je znao da se dogodila racija, jer su on ili njegovi ljudi uvek bili u blizini mesta na kome žene rade.

Identifikacija žrtava trgovine ljudima od strane policije

Što se tiče ponašanja policije nakon saznanja da se radi o žrtvi trgovine ljudima, sve ispitanice koje su eksploatisane nakon 2010. godine iz lanca trgovine ljudima spasila je policija po prijavi samih žrtava, tj. njihovih porodica, direktno ili indirektno. Dve ispitanice su eksploatisane, pa samim tim i otkrivene, u inostranstvu, te njihovo iskustvo neće biti predmet ove analize. Pošto se u svakom od ovih slučajeva radilo o tome da su devojke same tražile pomoć, policija je dolazila praktično po pozivu i prihvatila je bespogovorno njihovu samoidentifikaciju, tj. među ispitanicama nijedna nije došla u kontakt sa policijom tokom njihovog operativnog rada na suzbijanju seks rada i policija ih nije prepoznala kao žrtve, nego je odgovarala na prijavu. Međutim, u svim slučajevima kada bi dobili prijavu i izašli na teren, policijski službenici nisu vršili nikakve dodatne provere, već su prihvatili iskaz žrtve da se u određenoj situaciji nalazi protiv svoje volje i tretirali su je kao žrtvu, nezavisno od toga da li će kasnije doći do podizanja krivične prijave tj. do suđenja. Samo jedna ispitanica, eksploatisana pre 2010. godine, imala je susrete sa policijom prilikom kojih nije identifikovana kao žrtva, a zbog straha nije sama prijavljivala eksploataciju.

Karakteristično za razgovor žrtve sa policijom je da su sve ispitanice morale da daju iskaz više puta, često tokom istog dana kada su spašene iz lanca trgovine ljudima. Osim toga, sve ispitanice su vrlo zadovoljne kako policija ponašala prema njima.

„...ali baš su bili dobri i fini.“

„Jako su bili fini.“

„Pitali su me je l' mi je hladno, je l' sam gladna, je l' žedna. Baš, ono, super.“

Jedna ispitanica posebno ističe da policajci nisu promenili odnos prema njoj ni kad im je rekla da je heroinska zavisnica.

„Ti si imala puno poverenje u njih? Da, da. Čak nisu oni hteli ni da kažu mužu da sam ja ovisna o drogi. Nego su hteli da me stave u sigurnu kuću ili u neku ustanovu koja se bavi ovisnošću, dok se sve to ne reši.“

„Oni su znači, kad ste se vi sreli već negde znali da si ti žrtva trgovine, tako da verovatno su se zbog toga tako i postavili. OK su bili. Teško je to danas takve naći da to da uhapsi narkomana i da tako lepo priča s njim. Dok ovde kod nas uhvate narkomana pa ga ubiju, oleše od batina, pa ga onda pitaju šta je.“

„Svi bismo trebali da imamo jednog [ime policijskog inspektora] u životu. Cela ta ekipa koja je radila na ovom slučaju je meni jako mnogo pomogla i vratili su mi poverenje u policiju, u to da na ovom svetu neko ipak može da te zaštiti.“

Takvo ponašanje policije je uticalo i na one ispitanice koje u početku nisu imale poverenje u policiju.

„Ja sam, iskreno, malo bila teška za saradnju zbog tog nepoverenja koje sam imala prema njima, jer otkud ja znam da njih možda (ime trgovca) nije poslao?“

Međutim, iako su se policijski službenici prema njima ponašali korektno, sve ispitanice ističu da im je bilo naporno da ponavljaju svoj iskaz, a posebno pred većim brojem nepoznatih ljudi.

„Bilo mi je teško da pričam i tom prvom inspektoru, a kamoli sad sve se povećava broj nepoznatih ljudi s kojima ja moram da pričam o svemu tome.“

„I ja mislim, kad sam bila kod istražnog sudije, ali bukvalno pet puta me žena pitala sve isto. I ja pričam i pomislila sam u sebi: ‘Pomisliće da sam napamet kao naučila jer pričam isto.’“

Sve tri ispitanice eksploatisane nakon 2010. godine su ispitivane u policijskim stanicama. U jednom slučaju je ispitanica u stanicu vožena istim vozilom kao i trgovac. Dve su potpisale izjavu, a jedna nije, jer je molila – i toj molbi je udovoljeno – da zbog straha od trgovaca izjavu daje neformalno. Dve ispitanice koje su potpisale izjavu nisu sigurne da li su tu izjavu pročitale, zato što u vreme davanja iskaza nisu bile u psihofizičkom stanju da razumeju to što čitaju.

„Pa i da sam pročitala, ja sam bila u tolikom stresu da ja... I još plus kad sam čula da su i njega doveli za [ime grada], meni je bilo gotovo.“

Sve ispitanice su zadovoljne ponašanjem policije, a jedine zamerke se odnose na činjenicu da su iskaz morale da ponavljaju mnogo puta, a često više puta u toku istog dana, svaki put pred nekoliko novih nepoznatih osoba, što ih je dodatno traumatizovalo. S obzirom na to da ispitanice ne poznaju svoja prava, ove zamerke ne iznose direktno kao zamerke na rad policije, već ih pominju usput, govoreći kako je izgledao njihov izlazak iz lanca trgovine ljudima i kako su se osećale.

Tri ispitanice eksploatisane pre 2010. godine su imale kontakt sa policijom kao žrtve trgovine ljudima, iako ni u jednom od ovih slučajeva nije bilo krivične prijave za trgovinu ljudima ili predmet nije došao do suda kao krivično delo trgovine ljudima. U jednom slučaju, inspektor beogradske policijske uprave, radeći po nekom drugom predmetu, prepoznao je da se radi o trgovini ljudima. On je na sve načine pokušao da podrži i pomogne ispitanici, i povezo je sa organizacijom koja pruža pomoć, mada slučaj nikad nije procesuiran kao trgovina ljudima. Jedna ispitanica nikada nije identifikovana kao žrtva trgovine ljudima, ali je uspela da se izbavi iz lanca eksploatacije zahvaljujući pomoći dva policajca koji su se našli u lokalu u kome je radila, a od kojih je potražila pomoć. Ovde je zanimljivo da se devojkica odvažila da traži pomoć policije iako se gazdarica lokala u kome je eksploatisana hvalila da ima dobre veze u policiji. Zahvaljujući tome što je komandir vodio ceo postupak davanja njenog iskaza, osećala se bezbedno, iako nije mogla da zna ko od prisutnih lica radi za njenu gazdaricu. Jedna ispitanica je došla u kontakt sa policijom nakon što je sama uspela da izađe iz lanca trgovine ljudima, kada se obratila za pomoć NVO sa kojom se znala od ranije. Predstavnica ove NVO je odvela devojkicu u Ugrentni centar na pregled, a zaposleni u Urgentnom centru su obavestili policiju. Iako je ispitanica delimično zadovoljna razgovorom sa policijom, morala je da provede noć u samici, iako je predstavnica NVO ponudila alternativni smeštaj.

Jedna ispitanica je izjavila da, iako joj je policija obećala da će njena izjava ostati poverljiva, jedna osoba iz okruženja trgovaca je došla u posed i njene izjave i iskaza lica koja su privedena zbog njene eksploatacije.

Jedna ispitanica je iskaz davala dva puta, a druge dve po jedanput. Dve osobe koje su po jednom davale iskaz nikada kasnije nisu kontaktirane u vezi sa datim iskazom niti je vođen ikakav sudski postupak. Nijedna od njih nije potpisala niti dobila izjavu.

Pravosuđe

Jedna grupa pitanja odnosila se na iskustvo ispitanica sa pravosuđem, bilo da se radi o prekršajnom postupku protiv njih samih zbog seks rada ili o krivičnom postupku za trgovinu ljudima gde se one pojavljuju kao svedokinje/oštećene.

Samo jedna ispitanica eksploatisana pre 2010. godine ima iskustvo hapšenja i kažnjavanja za seks rad (koji nije bio dobrovoljan). Iako vreme eksploatacije nije obuhvaćeno ovom analizom, kao i kod policije, odlučili smo da njeno iskustvo uvrstimo u ovu analizu kako bi bilo moguće izvršiti poređenje, tj. uvid u eventualne promene u sudskoj praksi, bilo da se radi o redovnim sudovima ili sudovima za prekršaje.

Po osnovu seks rada ova ispitanica je bila privođena 4–5 puta. Prema njenom iskazu, kada budu izvedene pred sudiju za prekršaje, sudija samo pročita kada i gde su privedene zbog prostitucije, ne postavlja im nikakva pitanja, ne pozivaju se svedoci i ceo postupak ne traje duže od dva minuta, pošto se obično privede mnogo žena i nema dovoljno vremena za detaljniji postupak.

„Nas je stvarno bilo mnogo. Nas su zvali ‘žene u crnom’ na Plavom mostu, jer sve smo se oblačile većinom u crno, one bodije, znaš ono. I policajci kad nas vide u tome, da nas zgaze.“

Postojao je jedan advokat koji je branio sve žene, a angažovao ga je čovek za koga su radile. Advokat nije prisutan tokom suđenja, nego, kako ispitanica izjavljuje, kasnije pokušava da oslobodi žene iz zatvora.

„Ne. Uopšte nema advokata. Advokat se pojavi tek posle.“

Nikada se nije žalila na presudu, jer je smatrala da to može samo da pogorša njen položaj i da ne vredi.

„Da ti kažem, nikad mi nije padalo na pamet da se žalim, jer sam gledala devojke kroz šta sve prolaze i nisam htela više da rizikujem. Ja sam se opekla par puta. Gledala sam samo sebe da usmerim: aha, dobro, moram to tako, možda to mora tako, ajde biće bolje. Izvućiću se. I bila sam uporna da bih se izvukla iz toga.“

Sve ispitanice koje su učestvovalе u sudskom postupku su bile svedokinje u postupcima za krivično delo trgovine ljudima, tj. nisu prepoznate kao žrtve u toku nekog drugog postupka.

Jedan postupak je vođen u stranoj zemlji, gde je ispitanica davala iskaz pred javnim tužiocem (bez prisustva okrivljenih) i pred sudom i uz prisustvo osobe iz skloništa u koju je imala poverenja. Na njeno osećanje bezbednosti na ročištu uticao je i dobar odnos sa tužiocem („Ako se bojiš, samo gledaj u mene.“), kao i činjenica da su je u skloništu pripremili na to šta može da očekuje.

Od četiri ispitanice koje su svedočile u Srbiji jedna se nije osećala bezbedno, dok su se tri osećale bezbedno i bile zadovoljne tretmanom koji su imale. Na osećaj bezbednosti je pre sve-

ga uticalo prisustvo advokata (u svim slučajevima advokata je angažovala ASTRA), razumevanje sudije, posebno u slučaju koji je vođen pred Specijalnim sudom, gde je ispitanica imala status posebno osetljivog svedoka, kao i prisustvo policije.

„Bilo je sve bezbedno, jer sam imala policijsku bezbednost. Jednostavno, oni su garantovali za to da meni ništa neće da se desi.“

Ispitanica koja se nije osećala bezbedno za vreme suđenja ističe da joj je kod istražnog sudije posebno bilo neprijatno da o svom traumatičnom iskustvu govori pred većim brojem nepoznatih ljudi (5–6 advokata odbrane) za koje je znala da su neprijateljski nastrojeni, iako su sudija i tužilac bilo korektni. Na glavnom pretresu je osećala da sudija favorizuje optužene i njihove advokate, iako je bio korektan kada je ona davala iskaz.

„Doživljavala sam svaki taj odlazak na suđenje traumatično, zato što znam da tamo nema nikog ko će da... Otprilike, kao da ulazim u lavlju jazbinu.“

Ovaj postupak traje godinama, uz brojna odlaganja.

Samo za jedan slučaj eksploatacije pre 2010. godine je vođen sudski postupak, i to ne za trgovinu ljudima, nego za posredovanje u prostituciji. Ispitanica koja je oštećena u ovom postupku je pozvana da ponovi iskaz čak osam godina nakon eksploatacije, zbog ponavljanja postupka.

Jedna ispitanica, eksploatisana pre 2010. godine, je svedočila samo u istražnom postupku. Nije se osećala bezbedno, posebno zbog činjenice da je morala da čeka na davanje iskaza u istom hodniku kao i čovek koji ju je silovao i koji joj je nakon davanja iskaza pretio. Ovaj postupak nikada nije stigao do suda.

„Pa posle nekih pet meseci, tako čini mi se, otprilike. E sad, što je totalno apsurdna stvar, tad sam doživela stres, zači, tad, pre pet meseci i posle opet, meni u isti dan zakazano suđenje kad i tom čoveku.“

Jedna ispitanica eksploatisana pre 2010. godine, a za čiji slučaj nikada nije podignuta krivična prijava u Srbiji, danas žali što protiv trgovaca nije vođen krivični postupak. Njen iskaz govori u prilog tome koliko je važno prilikom krivičnog gonjenja trgovaca, da se žrtvi, od koje se očekuje da svojim iskazom potkrepe navode optužnice, obezbedi dovoljno vremena da se oporavi i povрати kontrolu nad svojim životom.

„Da sam ih tužila nešto? Ne, ne. A volela bih da jesam, a nisam. Sad sam se oslobodila straha, sad bih mogla sve i svašta.“

Boravak u zatvoru

Na pitanja vezana za boravak u zatvoru – koliko obično traje kazna, na koji način boravak u zatvoru utiče na njihov posao, šta se događa po izlasku iz zatvora, kako i kada se vraćaju na posao i da li je moguće izbeći da se vrate na posao – odgovorila je samo jedna ispitanica eksploatisana pre 2010. godine, pošto samo ona ima iskustvo hapšenja i kažnjavanja za seks rad. U zatvoru je četiri–pet puta služila kaznu od mesec dana. Po izlasku iz zatvora uvek je svojim makroima morala da nadoknadi izgublenu zaradu, za šta njoj nije trebalo mnogo vremena, jer je imala stalne klijente. Ispitanica izjavljuje da nije imala kome u zatvoru da se požali da se seks

radom ne bavi svojom voljom, a niko od uzaposlenih u zatoru joj nikad nije ni postavio takvo pitanje. Sve zatvorenice su imale isti tretman.

Što se tiče zdravstvenog tretmana osuđenih seks radnica u zatvoru – koji pregledi se obavljaju, na koji način, da li se pregledanim osobama saopštavaju rezultati – ova ispitanica izjavljuje da samo žene koje služe duže zatvorske kazne imaju pravo na lekarske preglede, ali ne i one koje dolaze na mesec dana. Kada je ona bila u zatvoru, nije bilo bolesnih žena, a zavisnice su dobijale medikamente. Postojala je mogućnost da se droga krišom unese u zatvor.

Ova ispitanica izjavljuje da boravak u zatvoru nije uticao na njen kasniji život, jer je znala da po izlasku iz zatvora mora da se vrati na ulicu i nastavi da radi:

„Ne, ja sam znala, kad završim sa zatvorom, da moram opet da radim. I to mi nije bilo nepoznato, nije mi bilo strano, nije mi bilo nešto sasvim deseto. Ja sam znala šta me čeka.“

Međutim, njen boravak u zatvoru je doprineo da trgovci steknu poverenje u nju i prepuste joj neke organizacione poslove, zato što ih nije odala.

Dobrovoljni seks rad i trgovina ljudima u cilju seksuane eksploatacije

Kroz razgovore sa žrtvama trgovine ljudima, želeli smo da saznamo i da li one same prave razliku između seks radnica i žrtava trgovine ljudima – po čemu se razlikuju, na koji način ja organizovan rad jednih, a na koji drugih. Sve ispitanice – i one eksploatisane pre i one eksploatisane posle 2010. godine većinom znaju razliku između seks radnica i žrtava trgovine ljudima. Razliku vide pre svega u tome što žrtve ne pružaju seksualne usluge dobrovoljno, nego ih je na to neko primorao, nemaju slobodu odlučivanja i osobe koje ih eksploatišu im uzimaju novac koje su zaradile.

„To je seksualna radnica koja, jednostavno možda nema izbor za neki drugi posao i koja želi lako da dođe do novca. I to je ona koja jednostavno kaže: 'Da, ja sam sam. Ja dolazim da radim to i ja svesno ulazim u to i za svaki svoj rizik odgovaram lično ja, jer lično sam ja došla na taj posao'. A opet, žrtva je nešto drugo. Žrtva jednostavno bi... Ne znam. Žrtva je primorana na to, pod broj jedan. Pod broj dva, ona je pritisnuta sa svih strana. Pod broj tri bi i materijalno apsolutno, znači, odsečena od svega toga.“

„Pa ja sam u početku bila svojom voljom, da kažem, seksualna radnica. A onda sam postala žrtva. Ja negde vidim razliku gde ima ko je protiv svoje volje, one su žrtve, a ima koje su dobrovoljno.“

„Znači ako kažeš seksualna radnica ili prostitutka svojevolejno radi to što radi, a žrtva trgovine ljudima, ili bilo koje, što se tih nekih tiče, ne može da bude prostitutka. Prostitucijom se bave samo oni koji žele.“

„Ako recimo ta što nije žrtva trgovine ljudima, seksualna radnica, ako ona to hoće da radi i ako ona voli to da radi, kako da objasnim, i ako ona na takav način zarađuje sebi za život, ako nema drugog načina, ali za život, znači sama za sebe i svoj život, pod navodnicima opet kažem za život, ne za drogu nego za život.“

Jedna ispitanica posebno ističe da često na prvi pogled ne može da se proceni da li je osoba koja nudi seksualne usluge seks radnica ili žrtva trgovine ljudima, jer i žrtve, da bi ispunile normu, tj. da bi zaradile koliko od njih zahtevaju trgovci, kao i da bi izbegle nasilje, moraju da se ponašaju aktivno i kao da žele da rade posao koji su primorane da rade.

„Na prvi pogled može i ne može da se vidi razlika. Zato što žrtve moraju da izgledaju kao da one to rade, kao da žele to da rade. Ne smeju ni jednom klijentu da kažu da se boje niti da one to ne žele da rade, zato što im slede batine od njihovog mučitelja, da ga tako nazovem.“

Dve ispitanice nisu znale da naprave razliku između seks rada i trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije.

Jedna ispitanica pravi i razliku između „kurve“ i prostitutke.

„To nije isto. Kurva je žena koja radi, znači žena koja radi, koja radi taj posao da bi prehranila možda porodicu, decu, možda iz nekog svog razloga, možda za lek neki, možda za ne znam šta, možda ima bolesne roditelje. A prostitutke više idu po meni iz navike. Ili, kako bih drugačije rekla, sponzoruje i kurve.“

Većina ispitanica koje su se na ovu temu izjašnjavale imaju razumevanja za dobrovoljan seks rad, mada neke ističu da same nikada ne bi mogle time da se dobrovoljno bave. Tri ispitanice su vrlo osuđujuće prema seks radnicama.

„Nisi imala nikad kontakt sa nekim ko je tako... Ne daj bože. Dobije bolesti, i dobije sve živo.“

„Mi (sa) ovakvim ljudima ne pričamo.“

„Te većinom one idu iz svog nekog hira. To ja ne bih povlačivala, ja to ne mogu da povlađujem. Mogu da (...) stranu samo devojaka koje rade pod pritiskom. A devojka koja radi iz hira nešto, bez nužde, imaju uslove stvarno i to je bes.“

Od devojaka koje su eksploatisane nakon 2010. godine, samo jedna je odgovorila na pitanje o odnosima između seks radnica i osoba prinuđenih da se bave seks radom kada se nađu na istoj lokaciji i o spremnosti seks radnica da pomognu žrtvama trgovine ljudima. To se može objasniti činjenicom da su tri ispitanice eksploatisane tako što je trgovac u tom trenutku eksploatsao samo njih ili da tokom eksploatacije nisu bile u kontaktu sa drugim devojkama.

Ispitanica koja je odgovorila na ovo pitanje bila je eksploatisana kroz uličnu prostituciju u jednoj stranoj zemlji. Po njenim rečima, žrtve i seks radnice su delile prostor na kome rade. Njoj je jedna seks radnica nudila pomoć da prijavi policiji ljude koji je eksploatišu i da počne samostalno da se bavi seks radom, ali ispitanica je ocenila da se ne radi o stvarnoj želji da joj se pomogne, već o pokušaju da se promeni onaj ko eksploatiše, a da žrtva ostane ista.

Što se tiče ispitanica eksploatisanih pre 2010, njih četiri su govorele o ovoj temi. Jedna ispitanica izjavljuje da su odnosi sa ženama koje se bave dobrovoljno seks radom bili dobri. Jedna je izjavila da je bila previše kratko u lokalima da bi mogla da proceni koja od žena je tu bila dobrovoljno, a koja prinudno, dok je na svaki pokušaj razgovora i nuđenje pomoći (posebno za bekstvo) gledala sa nepoverenjem, jer nije znala da li je „gazda“ na taj način testira.

Dve ispitanice su govorele o lošim odnosima između seks radnica i u klubovima i na ulici. Izjavljuju da nije bilo nikakve solidarnosti, da su se seks radnice ponašale kao „viša klasa“, jer su,

za razliku od devojaka koje su tu bile pod prinudom, zarađivale novac, i da seks radnice nisu imale nikakav motiv da pomognu žrtvama, jer bi to moglo da umanjí njihovu zaradu.

„Nikad nisu bile u dobrim odnosima. Nismo mogle da ih podnesemo, ni one nas, ni mi njih.“

Što se tiče razlike u postupanju policije i sudstva prema žrtvama trgovine ljudima i prema seks radnicama, o tome su govorile samo dve ispitanice, jedna eksploatisana posle 2010. i jedna eksploatisana pre 2010. godine.

Ispitanica eksploatisana u stranoj zemlji izjavljuje da policija u početku nastoji da pomogne devojka i da dođe do informacije za koga rade, a kada tu informaciju ne dobiju, jer se devojke plaše da kažu, tretiraju ih kao saučesnike. Smatra da u zemlji u kojoj je bila eksploatisana žrtve imaju mnogo veća prava, bolji status i tretman, dok je u Srbiji situacija skroz drugačija.

„U Srbiji ti ne smeš da kažeš da si ti slučajno bio žrtva, jer niko te neće shvatiti na taj način.“

Druga ispitanica, strana državljanica, se susretala sa brojnim predrasudama zbog svog državljanstva koje se vezuje za prostituciju, tako da pitanje prinude nikada nije došlo na red.

„Znaš šta, dovoljno je da kažem da sam Ukrajinka, sve im je jasno. Da l' sam bila žrtva trgovine ljudima, da l' sam prostitutka...“

„Recimo da sam ja završila fakultet i došla sam kao lekar, dovoljno je da sam bila Ukrajinka. Niko te ne pita koje si profesije, samo se gleda nacionalnost.“

Zaštita i pristup pravdi

Jedna grupa pitanja se odnosila na percepciju ispitanica o tome da li je pravni sistem u našoj zemlji uređen na način da pruži zaštitu žrtvama, tj. da li imaju poverenje u zaštitu države, da li su imale pristup pravnoj pomoći i da li imaju mogućnost da se eventualno požale na postupanje državnih organa prema njima.

Od pet ispitanica eksploatisanih nakon 2010. godine, tri smatraju da je zakon na njihovoj strani, tj. da zakon jeste tu da ih zaštiti. Posebno ističu zadovoljstvo zaštitom koju im je pružila policija, tako da se može zaključiti da njihov osećaj da su bezbedne i zaštićene počiva na dobroj intervenciji policije, a ne na uređenosti pravnog sistema.

„(...) policija je odradila svoj posao fantastično.“

Jedna ispitanica je izjavila da u početku nije imala poverenja u sudiju koji je vodio njen slučaj, jer je preko internet pretraživača, googl-a, saznala da je korumpiran i da je bio povezivan sa Zemunskim klanom, dok je na ročištima kojima je prisustvovala osećala da favorizuje optužene. Međutim, zadovoljna je kako ju je zaštitio od advokata odbrane na ročištu na kome je svedočila.

Jedna ispitanica je izjavila da nije sigurna da zakon može da je zaštiti, a posebno kada se osoba koja ju je vrbovala i prodala doselila u njen grad, dok druga smatra da je zakon blag prema počiniocima, za razliku od nekih drugih zemalja, da ljudi u Srbiji imaju predrasude i da ih cela ova tema ne zanima.

Što se tiče ispitanica eksploatisanih pre 2010. godine, njih dve su odgovorile na ovo pitanje. Nijedna od njih se nije osećala zaštićeno, ali jedna je istakla da to nije problem zakona

nego prakse, tj. da zakon predviđa zaštitu koja se ne primenjuje u praksi. Takođe ističu da žrtve trgovine ljudima i seks radnice nisu svesne da ikome mogu da se obrate za pomoć, a zbog svog statusa su i dosta nepoverljive prema institucijama sistema.

Ispitanice generalno ne poznaju svoja prava i ne znaju gde i kako mogu da potraže pravnu pomoć, već i kad su je imali, do nje su došli na drugi način.

Naime, svim ispitanicama koje su eksploatisane nakon 2010. godine pravnu pomoć pružala je ASTRA. Dve ispitanice su upućene na ASTRU preko Službe za koordinaciju pomoći žrtvama, dok su za njih tri srodnici (otac, muž, tj. sestra) zvali ASTRA SOS telefon da se raspitaju za programe pomoći koji postoje, što je podrazumevalo i pravnu pomoć. Svih pet ispitanica (bilo) je uključeno u sudske postupke za krivično delo trgovine ljudima u Srbiji ili inostranstvu u svojstvu svedokinja/oštećenih.

Da nisu na ovaj način došle do pravne pomoći, ispitanice izjavljuju da ne bi znale koji oblici pomoći im stoje na raspolaganju i na šta imaju pravo, a navode da bi se eventualno za pomoć obratile policiji (4), centru za socijalni rad (1) ili bi same angažovale advokata (1).

Što se tiče ispitanica eksploatisanih pre 2010. godine, ni za jedan slučaj nije vođen sudski postupak, tj. u nekim slučajevima, prema saznanju ispitanica, postupak nije odmakao dalje od faze istrage i njihovog davanja iskaza policiji. Tri ispitanice nisu imale pravnu pomoć, dok je za dve ASTRA obezbedila advokata, ali nije došlo do suđenja. U vreme kada su izašle iz lanca trgovine ljudima ispitanice nisu bile svesne da imaju pravo na pomoć ni kome mogu da se obrate.

Na osnovu odgovora ispitanica može se zaključiti da one ne znaju kome bi se požalile na postupanje policije ili pravosuđa, ali i da nisu imale potrebe da se žale, dok one koje su imale razloga za žalbu to nisu uradile, jer veruju da nikakva žaba ne bi donela rezultate ili da bi ih dovela u nepovoljan položaj.

„(...) nisam, što kaže narod, htela da čačkam mečku... Otkud znam da mi posle opet...“

Život nakon izlaska iz lanca trgovine ljudima

Poslednja grupa pitanja odnosila se na život ispitanica nakon izlaska iz lanca trgovine ljudima, uključujući i stav porodice, prijatelja i okoline na njihovo dobrovoljno ili prinudno bavljenje seks radom, na njihov eventualni boravak u zatvoru, da li imaju zadovoljavajući pristup zdravstvenoj zaštiti, kao i da li im iskustvo seks rada i seksualne eksploatacije predstavlja prepreku za nalaženje posla

Što se tiče reakcije porodice, prijatelja i okoline na ono što im se desilo, ispitanice imaju različita iskustva, nezavisno od vremena kada se eksploatacija dogodila.

Prema iskazima ispitanica koje su udate ili su se udavale nakon iskustva trgovine ljudima, muž uvek ima razumevanja za ono što im se dogodilo i kroz šta su bile primorane da prođu. Jedna ispitanica izjavljuje da je muž ne osuđuje, ali da se odnos između njih ipak promenio:

„Sa suprugom dobro ja živim, ali više nije taj kontakt što je bilo.“

Druga izjavljuje da je muž ne osuđuje, već je krivi samo zato što se njemu nije obratila za pomoć.

Obe ispitanice su bile eksploatisane dok su bile u braku i, iako su u intervjuu izjavile da su odnosi između njih i njihovih partnera skladni, na osnovu informacija prikupljenih tokom pružanja pomoći, postoje indicije da je u oba ova braka prisutno porodično nasilje.

Što se tiče ispitanica koje su ulazile u brak nakon izlaska iz lanca trgovine ljudima, jedna izjavljuje da njen muž ima razumevanja za to što joj se desilo, zato što je neka njegova rođaka imala slično iskustvo, što nije slučaj sa njenom širom porodicom koja je i dan danas osuđuje:

„Oni su u onom fazonu 'ako neko nešto..', 'ako ja nešto neću, ne može niko da me natera.'“

Jedna ispitanica je u drugom braku u početku naišla na razumevanje supruga, da bi se kasnije suočila sa nasiljem:

„Međutim to je počelo vremenom: 'Aha, bila je maltretirana, 'ajde sad ću ja da probam.'“

Porodice (primarne) ispitanica najčešće pokazuju razumevanje i daju im podršku tokom oporavka, ali se i oni sami suočavaju sa problemima kako da izađu na kraj sa saznanjem šta se dogodilo njihovim ćerkama ili sestrama i kako tako nešto ikome može da se dogodi.

„(...) jednostavno nisu mogle da veruju da jedan čovek može da ima toliku vlast nad nekim bićem.“

„Kod njega je sve crno i belo. On jednostavno ne vidi te neke sive nijanse druge, kojima bi mogao, da kažem, da prihvati i da razume zapravo te situacije. Jer, njemu je kao: neko te maltretira, dobro, kao, ostavi ga, 'ajde prijavi ga policiji, završi stvar. Tako da ne može on s te strane da razume.“

Ispitanice većinom smatraju da ovakva iskustva ne treba kriti od porodice, a za to navode različite razloge:

„Ja mislim treba da se kaže da ne bi opet neko od tih članova porodice upao u to isto što sam ja.“

„Nema svrhe kriti. Ako sakriješ, sakrivaš od sebe. Od njih nećeš sakriti.“

„Ne mogu, to je deo mog života i nemam zašto da krijem. Bolje da kažem, nego da krijem pa tek onda ispadne, ne daj Bože, negde s nekim za koga treba da se udam ili da sazna, pa onda katastrofa.“

Primarna porodica najčešće ne osuđuje žrtve, jedino im zameraju što im nisu ranije rekle, a svoju podršku izražavaju na različite načine. Ponekad se osuđivanje žrtve pojavljuje kao način da članovi porodice celu priču psihološki obrade, a ne kao stvarna osuda. Kod roditelja ispitanica koje su eksploatisane kao vrlo mlade, takođe je prisutan osećaj krivice što nisu uspeli da zaštite svoju decu. Samo jedna ispitanica izjavljuje da nije imala razumevanje porodice:

„Zna, nabaci mi na nos, srpski rečeno: sama si kriva što si pala u to, niko te nije terao.“

Ipak, neke ispitanice ne žele da detaljnije pričaju sa porodicom o tome šta su preživele, i zato što im je neprijatno i zato što se plaše osude.

Što se reakcije okoline tiče, samo tri ispitanice su govorile na tu temu. Dve koje žive u malim mestima, veruje da njihovi sugrađani znaju šta im se desilo, „osećaju poglede“, ali niko

im ništa javno ne govori i nisu se susrele sa javnom osudom. Jedna od njih izjavljuje – mada nije imala ličnog iskustva – da okolina ima razumevanja za žrtve, ali ne i za seks radnice:

„Na primer, sad kad prolaze, pa kad vidi ono, šta ja znam, 'kako može', na primer, 'kurva jedna', tako štošta, a ovo: 'vidi jedna, kako su mogli tako nešto', i tako to.“

Jedna ispitanica je izričita da zbog predrasuda i neznanja ljudi u Srbiji nemaju razumevanja za žrtve i ono što im se dogodilo, da smatraju da su same krive i da su se same dovele u situaciju da budu eksploatisane. Smatra da takva vrsta predrasuda postoji i na nivou porodice žrtve, tj. brzo izbije na površinu nakon prvog oduševljenja što se žrtva vratila kući živa i zdrava.

Pošto je pitanje u vezi sa zapošljavanjem – da li poslodavac može da sazna da se ona bavila seks radom/bila seksualno eksploatisana i da li takvo saznanje može da utiče na dobijanje ili zadržavanje posla – postavljano na kraju razgovora, kada su ispitanice već bile umorne, samo njih četiri je dalo odgovor. Njih tri smatraju da im iskustvo seksualne eksploatacije ne predstavlja prepreku za pronalaženje posla, što i jeste u neku ruku logično jer one nisu bile krivično ili prekršajno gonjene za seks rad.

Pristup zdravstvenoj zaštiti

Poslednja grupa pitanja se odnosila na pristup zdravstvenoj zaštiti i iskustvo sa testiranjem na polno prenosive bolesti. Samo jedna ispitanica je eksplicitno izjavila da ima zdravstvenu knjižicu, mada, prema podacima prikupljenih tokom pružanja pomoći, ASTRA je pomogla svim ispitanicama da izvade zdravstvene knjižice.

Odgovarajući na ovo pitanje, ispitanice su se uglavnom fokusirale na testiranje na HIV, hepatitis i druge bolesti i na ginekološke preglede. Što se tiče ispitanica koje su eksploatisane nakon 2010. godine, dve koje su identifikovane u stranoj zemlji su iz skloništa vođene na ginekološki pregled, jedna je radila test na HIV, a druga nije. Jedna izjavljuje da je u Srbiji radila test na HIV, ali da nije bilo prethodnog i naknadnog savetovanja, dok je druga u Srbiji uradila sve testove i da je imala prethodno savetovanje. Jedna ispitanica nije radila nikakvo testiranje ni u zemlji u kojoj je identifikovana, ni u Srbiji, a planira to da uradi uz podršku ASTRE. Sve ispitanice koje su eksploatisane pre 2010. godine su radile testove na HIV i hepatitis, za šta su najčešće tražili podršku i pomoć ASTRE.

Može se zaključiti da žrtve trgovine ljudima svoje pravo na zdravstvenu zaštitu i testiranje ostvarju samo zahvaljujući podršci nevladinih organizacija koje pružaju pomoć žrtvama. Na osnovu njihovog iskustva sa testiranjem na HIV, hepatitis i druge infekcije proizilazi da ne postoji standardna procedura, već postupanje prilikom testiranja zavisi od institucije u kojoj se ono obavlja.

Kao što je ranije napomenuto, u poslednjoj četvrtini intervjuja ispitanice su gubile koncentraciju i nisu bile raspoložene da razgovaraju, tako da odgovori na ove grupe pitanja nisu bili toliko opširni i detaljni kao oni na početku razgovora.

Zaključaci i preporuke

Na osnovu razgovora sa ženama koje su preživele trgovinu ljudima, može se zaključiti da je svaka od njih eksploatisana na različit način, uz različiti stepen prividne slobode i različite strategije koje su trgovci koristili da ih drže pod kontrolom, i da institucije koje su zadužene i za prepoznavanje trgovine ljudima i za pomoć žrtvama treba da budu svesni te činjenice.

Sve ispitanice eksploatisane nakon 2010. godine su se izbavile iz lanca trgovine ljudima zbog toga što su same preduzele neke korake u tom pravcu. S jedne strane, policija kojoj su se posredno obraćali za pomoć nijednom nije dovela u pitanje izjavu ispitanice da je žrtva eksploatacije. Kada bi dobili prijavu i izašli na teren, policijski službenici nisu vršili nikakve dodatne provere, već su prihvatili iskaz žrtve da se u određenoj situaciji nalazi protiv svoje volje i tretirali su je kao žrtvu, nezavisno od toga da li će kasnije doći do podizanja krivične prijave, tj. do suđenja. S druge strane, ni otkrivanje žrtava nije bilo rezultat proaktivnog rada policije ili operativnog rada na suzbijanju trgovine ljudima.

Suzbijanje trgovine ljudima je u nadležnosti Uprave granične policije, tj. odeljenja i odseka za suzbijanje trgovine ljudima i ilegalnih migracija pri policijskim upravama. Međutim, imajući u vidu da se trgovina ljudima i eksploatacija pojavljuju u različitim oblicima i da se često prepliću sa drugim oblicima kriminaliteta, neophodno je ostale linije rada policije stvarno i praktično upoznati sa problemom trgovine ljudima kako bi bili u stanju da prepoznaju žrtve i adekvatno ih upute. Takođe, policija bi morala u budućnosti da se više fokusira na proaktivne istrage koje će dovesti do bržeg izbavljenja žrtava ili, što je iz ugla žrtava najbolji ishod, do razbijanja lanca trgovine ljudima i pre nego što je do eksploatacije došlo.

Uprkos tome što su sve ispitanice zadovoljne tretmanom od strane policije nakon što su se deklarirale kao žrtve trgovine ljudima, nijedna ispitanica koja je tokom eksploatacije dolazila u kontakt sa policijom – u Srbiji ili inostranstvu – nije policiju videla kao instancu koja može da je oslobodi i zaštititi od nasilja, pre svega zbog činjenice da su se policijski službenici nalazili među njihovim klijentima i u krugu osoba koje saraduju sa ljudima koji su ih eksploatisali. Zbog toga, i kada su se obraćale za pomoć policiji, to nije bila lokalna policija u mestu u kome se eksploatacija desila. U tom smislu, i u cilju suzbijanja trgovine ljudima, ali i poboljšanja opšte sigurnosti građana, Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije bi trebalo da se energičnije posveti otkrivanju i iskorenjivanju slučajeva korupcije i umešanosti – aktivne ili pasivne kroz tolerisanje – policijskih službenika u različite oblike kriminala.

Kada su govorile o komunikaciji sa policijom tokom i nakon izlaska iz lanca trgovine ljudima, glavna zamerka ispitanica se odnosila na iscrpljujuća policijska ispitivanja i uslove u kojima se ta ispitivanja odvijaju. Naime, većina njih je morala da daje iskaz više puta, često tokom istog dana kada su spašene iz lanca trgovine ljudima, a posebno neprijatno im je bilo što moraju da govore pred većim brojem nepoznatih ljudi. Zato je neophodno u praksi dosledno primenjivati standarde u komunikaciji sa žrtvama trgovine ljudima, od prvog kontakta sa njima, kako bi se sprečila njihova dalja institucionalna traumatizacija. Iscrpljivanje žrtve kroz prečesto i prerano ispitivanje ne samo da ima negativan uticaj na njihov dalji oporavak, nego može imati posledice i po uspešnost krivičnog postupka, jer na taj način dati iskazi su često nejasni, kontradiktorni i konfuzni, što se onda često koristi kako bi se žrtva trgovine ljudima diskvalifikovala kao svedok, i to u situaciji kada je iskaz žrtve jedini čvrst dokaz protiv trgovaca.

PREPORUKE

1. Seks rad treba da bude dekriminalizovan, kako bi se omogućila zaštita ljudskih prava seks radnika/ca, zatim, obezbedilo da žrtve trgovine i seks radnici/ce koje su bile žrtve nasilja mogu bezbedno to da prijave policiji, bez straha da same budu kažnjene, kao i suprostavljanje diskriminaciji, nasilju, izrabljivanju i zloupotrebi seks radnika/ca, ali i suprostavljanje korupciji i policijskoj eksploataciji seks radnika/ca.
2. Iako je dekriminalizacija seks radnica/ka prvi korak, cilj treba da bude dekriminalizacija seks rada u potpunosti. Ovo je u skladu sa pozivom Amnesty International za dekriminalizaciju svih aspekata sporazumnog seks rada odraslih osoba, tačnije seks rada koji ne uključuje prinudu, eksploataciju ili zlostavljanje/zloupotrebu, a na osnovu iskustva samih seks radnica/ka koje kriminalizacija čini manje bezbednim. Ovo istraživanje samo dodatno podvlači dokaze sakupljene od strane Amnesty International. Poštovanje poziva Amnesty International, kao i nalaza ovog istraživanja, bilo bi u skladu i sa Ustavom Republike Srbije koji garantuje ljudska prava svim građanima i obavezuje državu da poštuje, štiti i obezbeđuje ljudska prava svim svojim građanima, uključujući i seks radnike/ce.
3. Član 184 Krivičnog zakona, koji kriminalizuje posredovanje u prostituciji, ne bi trebalo koristiti u postupanju protiv seks radnica/ka koji rade zajedno ili se udružuju u cilju stvaranja bezbednijih radnih uslova.
4. Potrebno je dodatno obučiti i stručno podržati sudije i tužioce na svim nivoima kako bi lakše prepoznavali trgovinu ljudima i kako ne bi primenjivali član 184 Krivičnog zakonika – posredovanje u vršenju prostitucije – na slučajeve trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije.
5. Praksa u kojoj se kondomi koriste kao dokaz za seks rad ili se tretiraju kao sredstvo izvršenja prekršaja treba prekinuti i razviti zajednički i jedinstven pristup u prevenciji HIV infekcije i PPI od strane relevantnih ministarstava, primarno Ministarstva zdravlja i Ministarstva pravde.
6. Potrebno je uspostaviti mehanizme zaštite seks radnica/ka od diskriminacije, arbitrarnih hapšenja i pritvaranja, nasilja i drugih oblika kršenja ljudskih prava, a koje vrše službenici policije, javnost i mediji. Ovo uključuje i razvoj odgovarajućih žalbenih mehanizama.
7. U skladu sa jednim od osnovnih principa ljudskih prava, participacijom, buduće politike vezane za seks rad i trgovinu ljudima u cilju seksualne eksploatacije treba da budu razvijane kroz participatornu saradnju svih stejkholdera, a to su: seks radnice/ci, zakonodavac, policija, nadležna ministarstva i organizacije civilnog društva.

